

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
2019-YL-077

TOPLUMSAL YANSIMALARIN ÖZNESİ OLARAK
ÇİNGENELER VE ETNİK DAMGALA(N)MA

HAZIRLAYAN
Pakistan SARİKAYA

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Emin YİĞİT

AYDIN-2019

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı Pakistan SARIKAYA tarafından hazırlanan “Toplumsal Yansımaların Öznesi Olarak Çingeneler ve Etnik Damgala(n)ma” başlıklı tez, .../.../2019 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan:		
Üye :		
Üye :		

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun ..... tarih .....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ahmet Can BAKKALCI

Enstitü Müdür V.

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

.../.../2019

Pakistan SARIKAYA

ÖZET

TOPLUMSAL YANSIMALARIN ÖZNESİ OLARAK ÇİNGENELER VE ETNİK DAMGALA(N)MA

Pakistan SARIKAYA

Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Emin YİĞİT

2019, X + 143 sayfa

Göçebe bir topluluk olan Çingener dünyanın her tarafına yayılmış ve buldukları bölgelerde onlara sunulan olanaklar onların tüm yaşamlarını biçimlendirmiştir. Bu topluluklar yaşadıkları her yerde farklı adlarla anılmakta ve dünyanın her yerinde içinde yaşadıkları toplumun ‘yabancı’ sı ve ‘tehlikeli grubu’ olarak tanımlanmakta, etiketlenmekte ve damgala(n)maktadır. Damgalanan, ötekileştirilen, ayrımcılığa uğrayan Çingener yoksulluk ve sosyal dışlanmayı en yoğun yaşayan gruplar arasında yer almaktadır. Ayrıca Çingenerler eğitim, istihdam, sosyal güvence, sağlık, konut ve sosyal hizmetlere ulaşım konularında en fazla ayrımcılığa uğrayan kesimdir. Çingenerlerin yaşadıkları bu sorunların Türkiye’de de mevcut olduğu son yıllarda yapılan çalışmalarla görülmektedir.

Bu çalışmada her ne kadar ötekiliklerinin tarihsel kökleri varsa da buna bağlı olarak Çingene toplumu ile girilen sınırlı ilişkilerden kaynaklı kalıpyargılar bundan ötürü yaşadığı sosyal dışlanmışlık; yoksulluk, temel eğitim, becerilerden mahrum edilmesi ya da ayrımcılık nedeniyle toplumun dışına itilmeleri ve toplumsal hayata dilediklerince katılımlarının engellenmesi toplumsal yansımalar üzerinden analiz edilecektir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Çingene, Kalıpyargı, Önyargı, Damgalama, Sosyal Dışla(n)ma.

ABSTRACT

GYPSES AS THE SUBJECT OF ETHNIC STIGMATIZATION AND SOCIAL REFLECTIONS

Pakistan SARIKAYA

MSc Thesis at Sociology

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Emin YİĞİT

2019,X + 143 pages

Gypsies as a nomadic community, spread all over the World and the opportunities offered them in their regions shaped their whole lives. In different place they live, these communities are called by different names, labeled and stigmatized as ‘stranger’ and ‘dangerous’ group of society. Stigmatized, marginalized and discriminated Gypsies are among the most intense groups experiencing poverty and social exclusion. Moreover, Gypsies are one of the most discriminated groups in terms of education, employment, social security, health, housing and access to social services. Recent studies about Gypsies that live in Turkey has showed that these problems they are exposed exist in Turkey too.

In this study, although their otherness has historical roots, the stereotype stemming from the limited relations entered with the Gypsy society are therefore related to social exclusion, poverty, basic education, deprivation of skills or expulsion from society due to discrimination and prevention of their participation in social life will be analyzed through social reflections.

KEY WORDS: Gypsy, Stereotype, prejudice, Stigmatization, Social discrimination.

ÖNSÖZ

Her toplumun ötekisi olan Çingenerin her ne kadar “ötekiliklerinin” tarihsel kökleri varsa da “öteki” ile sınırlı ilişkilerden kaynaklı kalıpyargılar, yaşanılan sosyal dışlanmışlık, yoksulluk, temel eğitim, becerilerden mahrum edilme ya da ayrımcılık nedeniyle toplumun dışına itilme ve toplumsal hayata dilediklerince katılamama durumu meşruiyetini bir “normallik” üzerinden almaktadır. Bu “normallik” ya da “normal” i inşa eden aynı zamanda “ötekiyi” de üretmektedir. Bu anlamda “egemen sistemin”; ya da “egemen” in toplumsal sistemin her yerine sirayet ederek hegemonik bir şekilde tanımladığı/belirlediği bir durumu ifade etmekte ve hatta bu hegemonya “ötekinin” kendi özneliğini tanımlamasına bile yansımaktadır. Bu gerçeklikten hareketle sürekli “damgalanan” durumunda olan Çingenerin, tarihsel süreçteki tüm hegemonik dayatmalara rağmen etnografik özelliklerini devam ettiren bir topluluk olduğu bilinmekle beraber etnik damgala(n)manın Çingene kimliği üzerinde yarattığı belirleyici etkiyi ve buna bağlı olarak bu etkinin toplumsal yansımalarını yine Çingenerin toplumsal konumları üzerinden sorgulamak önem taşımaktadır.

Bu anlamda tez çalışmamın her aşamasında ilgi ve desteğini esirgemeyen, eleştirileriyle yol gösteren, bilgi ve birikimlerinden yararlandığım, yönlendirme ve rehberliği ile çalışmamı şekillendiren, sabrını hiç esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Emin YİĞİT’e, Tez jürimde yer alarak görüş ve önerileri ile çalışmama katkı sağlayan değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Gülhan DEMİRİZ ve Doç. Dr. Elife KART ‘a ayrıca teşekkürü borç bilirim. Yüksek lisans süreci boyunca ilgisi, desteği ve motivasyonlarıyla uzakları yakın eden Özge ÜNVER’e, tez sürecinde yanımda olan, umudumu yitirdiğimde beni kendime getiren Burcu KARAMAN’a, saha çalışmamda destekçilerim olan Vedat ÇELİK, Olgun KAYA, Barış DEMİR ve Murat DİLEK’e teşekkür ederim.

Tez çalışmamın saha süreciyle ilgili mahalle sakinlerine ulaşmamda yardımcı olan ve beni sevgisiyle bir an olsun yalnız bırakmayan kızı gibi seven Bayram Amcaya ve Hanım teyzeye teşekkürlerimi iletiyorum.

Tüm tez süresince desteklerini esirgemeyen, zaman zaman motivasyonumu kaybetsem de bana inancımı yitirmeyen varlıklarına minnet duyduğum, sevgi ve fedakârlıklarıyla bugünlere gelmemde en büyük destekçilerim sevgili ailem annem, babam ve abime sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ve en nihayetinde içimde yeşerttiğim umuda ve mücadeleye..

Pakistan SARİKAYA

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
EKLER DİZİNİ	x
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	6
1. ÇİNGENE: KAVRAM, ANLAM VE KÖKEN ÜZERİNE.....	6
1.1. Çingene: Kavram, Anlam	6
1.2. Türkiye Çingenelerinin Tarihi	12
1.2.1. Köken Olarak Çingeneler	12
1.2.2. Göç, Göç Yolları ve Varış Noktasının Dışlananları Olarak Çingeneler.....	20
1.2.3. Anadolu’da Çingeneler ve Çingenelik.....	27
1.2.4. Osmanlı Toplumunda Çingeneler.....	29
1.2.5. Türkiye’nin Görünmeyenleri: Rom, Lom ve Dom Gruplar	34
2. BÖLÜM	40
2. TOPLUMUN ÖTEKİLERİ OLARAK ÇİNGENELER VE SOSYAL DIŞLA(N)MA....	40
2.1. Ötekileştirme ve Damgalamaya Giden Süreç: Kalıp Yargılar ve Önyargılar	41
2.2. Bir Olgu Olarak Dışla(n)ma ve Sosyal Dışla(n)ma	47
2.2.1. Damgalı Mekânlar ve Mekânsal Dışla(n)ma	49
2.2.2. Damgalama ve Çalışma Yaşamı: Ekonomik Dışla(n)ma	53
2.2.3. Damgala(n)manın Yansıması Olarak Yoksulluk Halleri.....	56
2.2.4. “Kronik Yoksulluk” ve “Damgalı Öğrenciler” Olarak Çingene Çocukları.....	59
3. BÖLÜM	62
3. ARAŞTIRMA SORUNSALI VE METODOLOJİSİ	62

3.1. Araştırmanın Amacı ve Sorunsalları.....	62
3.2. Araştırmanın Yöntem ve Tekniği, Sorgulama Temaları	63
4. BÖLÜM	68
4. BULGULAR VE TARTIŞMA	68
4.1. Etnik Damgala(n)ma ve Toplumun Ötekisi Olarak Çingeneler	68
4.1.1. Bir Etnografik Hikâye: Çingene Özneliği ve “Normal’lik”	68
4.1.2. Normalliğin Hegemonyası ve Toplumsal Yansımaların Öznesi Olarak Çingeneler	78
4.1.3. “Çingene Olma” ve “Kirlenmişliğin” Bir Yansıması Olarak “Kendinden Korkma”	86
4.2. Etnik Damgala(n)manın Görünümü Olarak Ayrımcılık ve Sosyal Dışla(n)ma Bağlamında Çingeneler	92
4.2.1. “Mekânsal Dışla(n)ma”nın Öznesi Olarak Çingeneler ve “Damgalı Mekânlar”	93
4.2.2. Damgalama ve Çalışma Yaşamı: Ekonomik Dışla (n)ma	106
4.2.3. Damgala(n)manın Yansıması Olarak Yoksulluk Halleri.....	114
4.2.4. “Kronik Yoksulluk” ve Damgalı Öğrenciler Olarak Çingene Çocukları	120
5. TARTIŞMA VE SONUÇ	125
6. KAYNAKLAR	131
7. EKLER	138
ÖZGEÇMİŞ	143

EKLER DİZİNİ

Ek 1. Katılımcı Formu	138
-----------------------------	-----

GİRİŞ

Tarihsel süreç içinde ve geniş bir coğrafyada yaşayan etnik bir topluluk olan Çingenerle ilgili çalışmalar dağınık bir şekilde ve aynı zamanda sık sık tekrara düşen temalar ve aynı kavramlar etrafında dönüp durmuştur. “Normallığın” ve “normallerin” dünyasına ait olmadığı düşünülmeyle birlikte, bir takım dinamikler nedeniyle tamamen bu dünyanın dışında da olmayan Çingener buna rağmen hâkim paradigmanın gerçekliği kodlama biçimi üzerinden tanımlanmakta, etiketlenmekte, damgalanmakta ve hatta ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Başka bir anlatımla Çingenerle ilişkin gerçeklikler hakim paradigma üzerinden analiz edilmektedir. Oysa bu analiz biçimi, verili olsa da Çingener yüzyıllardır öznelliklerini devam ettirmektedir. Fakat bu durum doğru okunmadan analiz edildiği içindir ki Çingenerin kendi öznellikleri ele alınmadan ikincilleştirilerek analiz edilmektedir. Dolayısıyla mevcut analiz biçimi/söylemi toplumsal dünyayı oluşturan ilişkilerin, pratiklerin, özne ve nesnelere yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Hal böyle olunca, mevcut durum kodlanırken toplumsal pratiklerin açıklanma biçimine de doğrudan etki etmektedir. Açıktır ki bu durum, Çingene kimliğinin kendine özgülüğünü, biricikliğini görünmez kılmaktadır. Oysa kendi özneliği içerisinden, hatta kendi mekânı, toplumsal pratikleri ve yaşam biçimleri içerisinden Çingene kimliği okunduğunda farklı bir görünüm ortaya çıkmaktadır.

Bu anlamda, etnik damgala(n)manın Çingene kimliği üzerinde yarattığı belirleyici etkiyi ve bağlı olarak bu etkinin toplumsal yansımalarını yine Çingenerin toplumsal konumları üzerinden sorgulamak bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu yüzden bu çalışmada amaç problematiğe uygun şekilde Çingenerin tarih sahnesine çıktıkları zamandan bu yana yaşadıkları dönemin “ötekisi” olma halinden günümüze kadar getirdikleri serüveni sorgulamaktır. Bu sorgulamayı yaparken damga ve dışlanmaya yol açan tüm süreçleri beraber okuyabilmek, analiz edebilmek önem taşımaktadır. Dolayısıyla çalışmada Çingenerle yönelik oluşturulan “gözden düşürülmüş” ve “gözden düşürülebilir” damga biçimleri ile yine kendi bağlamsal yaşam koşullarının gerektirdiği stratejileri benimseyerek yaşamlarını devam ettirmeleri ile mevcut aidiyet biçimleri yok sayılmadan, görmezlikten gelinmeden değerlendirilecektir. Haliyle “suçun ve illegalitenin” mekânı olarak anılan Çingenerin mekânı olan mahallenin konumu, tarihsel ve kültürel alt yapısı kendi sınırları içerisinde herhangi bir genellemeden kaçınarak irdelenecektir. Araştırma alanında ikamet eden Çingene topluluğunun her ne kadar ötekiliklerinin tarihsel kökleri

varsa da buna bağlı olarak ingene toplumu ile girilen sınırlı ilişkilerden kaynaklı kalıpyargılar bundan ötürü yaşanılan sosyal dışlanmışlık; yoksulluk, temel eğitim, becerilerden mahrum edilmesi ya da ayrımcılık nedeniyle toplumun dışına itilmeleri ve toplumsal hayata dilediklerince katılımlarının engellenmesi toplumsal yansımalar üzerinden analiz edilecektir.

Etnik damgala(n)manın ingene kimliği üzerinde önemli ve hatta belirleyici etkiye sahip olduğu ve bağlı olarak bu etkinin Çingenerin toplumsal konumlarını şekillendiren ve içinden çıkılmaz bir damga ve dışla(n)ma örüntüsü oluşturduğu bilinmektedir. şöyle ki ötekiliklerinin tarihsel köklerini öğrenmek için çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde “ingene: Kavram, Anlam ve Köken zerine” adlı başlıkta Çingenerin kavramsal varoluşları, aldıkları farklı adlandırmaların nedenleri üzerine tarihsel bir tartışma ile Çingenerin kendini hangi isimle ifade ettikleri, literatürde nasıl adlandırıldıkları ve toplumun Çingeneri nasıl adlandırdığı gibi konular ele alınmıştır. Keza bu adlandırmalardan hareketle birçok farklı etnografik özelliklere ulaşmak esastır.

Ayrıca köken olarak Çingenerin kimler olduğuna nereden geldiklerine dair verilere ulaşmak için ise genellikle de göçebe bir topluluk olmaları sebebiyle g yolları ve varış noktaları olarak da Çingenerin dışla(n)ma sebeplerini konjonktürel özelliklere bağlı olarak açıklamaktadır. Aynı zamanda Çingenerin tarihi, çeşitli nedenlere dayanan gleri, dilleri ve bundan hareketle köken bağlantısını oluşturan g yolları toplumla ve egemenlerle kurdukları ilişki ile de görünme biçimleri ele alınmıştır. Yine buna bağlı olarak Anadolu’da Çingener ve ingenelikten Osmanlı Toplumundaki ingenerlere kadar Çingenerin tarihsel kökleri ele alınarak günümüz toplumunda Rom, Lom ve Domlar olarak yaşamalarını sürdüren ve araştırmanın da öznesi olan Romlara kadar bu analiz biçimi ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Yine aynı şekilde tarihsel varoluşları da araştırılarak toplumun dışlananları olarak sebeplerinin neler olduğu yapılan çalışmalardan hareketle incelenmiştir. Buradan hareketle amaç günümüze uzanan damga ve sosyal dışlanmışlık serüvenini tarihsel ve sosyo-kültürel boyutlarıyla kurgulamak ve yüzyıllar süren bu damgaların müsebbibi olan durumları tespit etmektir.

Bunun yanı sıra Çingenerin baskın gruplar tarafından tanımlanan, etiketlenen, damgalanan ve etnik kimliklerinden dolayı ayrımcılığa maruz kalarak sosyal dışla(n)ma kısır döngüsünde yaşamalarını idame ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda bundan hareketle ikinci ve üçüncü bölüm bulgular ve tartışma bölümüyle irdelenecek olup çalışmanın ana

aksını bu bölümler oluşturmaktadır. Şöyle ki toplumsal hayatta kişiler yaşamlarını idame ettirirken çok fazla uyaranla karşı karşıya kalırlar. Kişiler bu fazla uyaranları basitleştirmek keza yaşam üzerine düşünebilmek için bu uyarıcıları ayrı ayrı değil de sınıflamaya tabi tutar ve ona göre de tepki de bulunurlar. Bu oluşturulan sınıflamaya kategorilendirme denir. Bu kategorilerin yorumlanmasıyla da bellek yeniden inşa olur. İnşa olunan bellek davranışlara yön veren kavramsal soyutlamaları içerir. Bu kavramsal soyutlamalar genellikle sosyal sınıflandırmayı oluştururken oluşturulan kategorilerin üyelerine ilişkin değerlendirmeleri de içerir. Bu değerlendirmeler bireylerin gruplara yönelik değerlendirmeleri ve yargıları olarak tanımlanan stereotip kavramı ile açıklanmaktadır. Bu stereotipler kişiler ya da kişinin çevresi tarafından oluşturulmakta ve aynı zamanda kalıpyargıların ve önyargıların oluşumunda da bilişsel bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Çingenerler de tarih boyunca geçtikleri her yerden geldikleri son noktaya kadar çeşitli stereotipleri üzerinde taşıyarak kalıpyargı ve önyargıların odak noktası olmuşlardır bu durum ayrıntılı olarak incelenecektir. Kalıpyargı ve önyargı birbirinden farklı ama birbirini tamamlayan iki kavramdır. Kalıpyargıların bir grubu diğer gruplardan ayırma, değerlendirme ve farklılaştırma gibi işlevleri genellikle dünyayı basitleştirerek sosyal çevreyi tanımlar hale getirir de olumsuz kalıpyargı ve önyargıların oluşmasında etkilidir. Önyargılar ise kişilerin kendi üyesi oldukları gruplar içinde diğer sosyal gruplara yönelik oluşturdukları tutum ve olumsuz kanaatleri ifade etmektedir. Önyargılara bağlı olarak oluşan tutum ve davranışlar derin toplumsal sonuçlar doğurmaktadır. Keza Çingenerler toplumun oluşturduğu normlar ve bu normlara bağlı olarak “normal bulunan” eylem, tutum, görünüm gibi nitelikler bakımından normlara uymadıkları için stereotiplere ve bundan doğan kalıpyargı, önyargı süreçlerine maruz kalmaktadırlar.

Dolayısıyla Çingenerler toplumdaki grupların tanımlamalarına, etiketlerine ve damgala(n)malarına maruz kalmış bir topluluktur. Damgala(n)mayı doğuran tüm bu süreçler birbirinden ayrı düşünülemez. Bu anlamda damgalayabilme damgalayanlar tarafından bir toplumsal gücü gösterirken damgalı ya da damgalanmış olanlar kendilerini tasnif edilenden kurtardıklarında tanımlayabilme gücüne sahip olur. Bu anlamda bir ilişki türü olarak “damga” da normal olarak tanımlanana ihtiyaç vardır. Damga sabit bir nitelik taşımayıp birey için problem oluşturan iki tipe bağlıdır. Bunlar “gözden düşürülmüş” ve “gözden düşürülebilir” damgalardır. “Gözden düşürülmüş” damgada birey farklılıklarının farkında ve diğer üyeler tarafından da bilindiğini bilir. Bu durumun yarattığı problemi idare etmeye çalışır. Keza Çingenerler de “gözden düşürülmüş” damgayı üzerinde taşımakta ve bununla

yaşamaktadırlar. “Gözden düşürülebilir” damgada ise birey farklılıklarının başkaları tarafından bilinmediği veya onlar tarafından algılanmadığı durumları kontrol etmeye çalışır. Bilgi kontrol edilmeye ve damgalı olan gizlenerek ya da damgaya sebebiyet verecek durumları kontrol etmeye çalışır. “Çingene” kelimesi, küçük düşürücü, aşağılayıcı olarak görülmekte ve böyle bir imajın temizlenmesi adına pek çok Avrupa Çingenesi tarafından “Roma” veya “Romani” kelimesi tercih edilmektedir (Berger, 2015). Keza Çingenerin “Çingene” isminden korkar derecesinde kabul etmeyişi Çingene kavramının çağrışımının olumsuz pejoratiflerle ifade edilmesi baskın, hâkim gruplardan alınan ödünç söylemlerdir. Bu anlamda bu durum görünür olduğu için Çingenerler buna statü kazandırmaya çalışır. Yani Çingene ismine karşılık “Roman” isminin kullanılmak istenmesi bu nedendir. Ancak bu çalışmada, yüzyıllardan beri resmi kayıtlarda “Çingene” veya “Kıpti” teriminin kullanılması nedeniyle, pejoratif anlam düşünülmeden böyle bir amaç güdülmeksizin “Çingene” sözcüğü kullanılmıştır ve kullanılacaktır. Bu bağlamda ikinci bölümde Çingenerin etniklik bağlamında damgala(n)maları ve toplumun ötekisi olma durumları tüm bu süreçlere bağlı olarak değerlendirilecektir.

Bunun yanı sıra etnik damgala(n)ma Çingeneri çok derin bir sosyal dışlanmışlık kısır döngüsü içine hapsedmiştir. Şöyle ki özellikle Ilıcabaşı mahallesinin şehir merkezlerindeki ekonomik, sosyal ve kültürel fırsatlardan uzakta “Çingene mahallesi” olarak damgala(n)dığını ve bu damganın kimi zaman etnik damga ve mekânsal damganın iç içe girdiği bir mekânsal dışlanmaya yol açtığı bunun da çeşitli dışlanmaları da beraberinde getirdiği bağlı olarak irdelenecektir. Ayrıca altyapı ve ulaşım sorunları, kötü konut yapıları ve hatta yarattıkları illegal ekonomi ile her türlü damgayı üzerinde taşıyan mekânlarda yaşayan Çingenerler, yaşadıkları mekânlar üzerinden tanımlanır hale gelmiştir ki bu durum hâkim sosyal gruplar ile ilişkiler üzerinde de belirleyicidir. Bu anlamda Çingenerin yaşamlarını geçirdikleri mekânları karar alma süreçlerine, toplumsal kaynaklara ve hizmetlere erişmelerinde önemli bir engeldir. Çingenerler yaşamlarını devam ettirmek için ihtiyaçlarını karşılayacak gelirden yoksundurlar. Çünkü hem etnik damgala(n)ma hem de mekânsal damganın iç içe girdiği durum ekonomik alandan dışlanmalarına neden olmuştur. Ekonomik alandan dışlanan Çingenerler genellikle kayıt dışı sektörlerde tehlikeli, düzensiz ve geçici işlerde düşük ücretli ve sosyal güvenlikten mahrum olarak çalışmaktadır. Emek piyasasının dışında tutulan Çingenerin, şehirlerin ekonomik yaşamı içinde yaptıkları iş ve mesleklere göre, erkekler çoğunlukla mevsimlik işler, hurdacılık, kağıt toplayıcılığı, hamallık, sepetçilik, çiçekçilik temizlik gibi işler ile geçimlerini sağlamaktadırlar. Bu durum

Çingenerin asgari düzeyde bir geçimi bile yakalayamadığını gözler önüne sermektedir. Bu durum Çingenerin yoksulluğu en derinden yaşamalarına ve hatta yoksulluğun ‘kader’ olarak algılanıp anlam dünyalarının bu şekilde inşa edilmesine sebep olmaktadır. Ayrıca yoksulluğu deneyimleme bununla baş etmede kendilerine geliştirdikleri geçim stratejileri yaşamı idame ettirdikleri/ettirmeye çalıştıkları akslarla bütünsel irdelenmiştir. Ayrıca toplumsal ve ailevi mekanizmalar vasıtasıyla yapılan yardım ve aktarımlar hem süreklilik kazanmadığı hem de miktar olarak yeterli olmadığı için bu durum Çingenerin yoksulluğunu kalıcı olarak çözmemektedir. Yoksulluğun sürekliliği çocuklarda ve çocukların geleceğe ilişkin algılarını da şekillendirmektedir. Ebeveynlerine yardım etmek ya da aile bütçesine destek olmak amaçlı aile üyelerinin uğraştıkları sepetçilik, çiçekçilik, kağıt toplayıcılık gibi alanlarda kendilerine yer bulan çocukların eğitime bakış açısı da ‘istihdam’ yaratacaksa okunmalı ya da eğitime devam edilmeli olarak şekillenmektedir. Bu durum eğitimden kopuşa neden olmaktadır. Eğitimden kopuş anne-babanın yaşam şekillerini devam ettirmeyi beraberinde getirmekte ve var olan sorunlar kuşaklar boyunca devam etmektedir.

1. BÖLÜM

1. ÇİNGENE: KAVRAM, ANLAM VE KÖKEN ÜZERİNE

1.1. Çingene: Kavram, Anlam

Ahmet Haşım'ın “insanın tabiata en yakın şekli” olarak tanımladığı Çingenerler birçok sosyal bilimci tarafından da “topraksız” “vatansız” olarak tanımlanmaktadır. Çingenerler Avrupa’da ve dünyanın pek çok yerinde yaşayan, genellikle Hindistan’dan 5. ve 15. yüzyıllar arasında batıya göç ettikleri kabul edilen bir halktır. Fakat Fraser’e (2005) göre halk olmak ortak bir dil, ortak bir kültür ve ortak bir soy sahip olmakla tanımlanır. Bu anlamda ona göre Çingenerler komşularından kolayca ayırt edildiği için bir halk olmaktan uzun zaman önce çıkmıştır. Yüzyıllar geçtikçe birbirinden ayrılmış, büyük ölçüde çeşitlenmişlerdir. Bunun aynı şekilde “Çingene” terimine yakıştırılan anlamlarda da olduğunu ve bunun da Çingenerlerin dışında meydana gelmiş anlamsal problemler olduğunu belirtmiştir. Başkaları tarafından bu etnik gruba verilen “Çingene” adı, kavram olarak Dünya’nın çeşitli ülkelerine yayılan Çingenerleri geniş bir coğrafyada farklı biçimlerde kullanılmaktadır. Bu anlamda “Hırvatçada Tsigoni, Romence’de Tigan, İsveççede Zigenare, Almancada Zigeuner, Fransızcada Tsiganes, Mısır’da Cingana, Macarcada Czigany, Kıpçakçada Çığan, Kırgızca’da Siğan; Kumanca’da Sigan; Kazakça’da Tsigan; Karaçay Malkarca Çıgan; Çuvaşçada Çıgan; Yakutçada Sıgaan; Gagavuzcada Çingene; Farsçada Çingane gibi aynı sözcüğün değişik dillerde farklı biçimlerde söylenmesi ile ortaya çıkmıştır” (Mezarcıoğlu, 2010: 17). Tabi bu farklılık aynı ülkenin sınırları içerisinde söyleyişlerde ya da telaffuzda da ortaya çıkmaktadır. Bugün Orta Asya ve Kafkaslardan Orta ve Batı Avrupa’ya kadar çok geniş bir alanda Çingene sözcüğü kullanılmaktadır (Mezarcıoğlu, 2010). Bu adlandırmaların hangi sosyal şartlar altında ve neye göre verildiği konusu ise belirsizdir.

Çingene adının nereden geldiği önem taşımakla birlikte bu konu hakkında araştırmacılar farklı kaynaklar sunmaktadır. Öncelikli olarak Çingenerlerin Hindistan’dan çıktıktan sonra İran’a geçtiğini düşünenlere göre İran’da kalınan sürede burada konuşulan dilden etkilenildiği ve buna bağlı olarak da Arapça’da “-ç” sesinin olmaması sebebiyle aynı şekilde Farsça’da “-ç” sesinin bulunması ile Çingene kelimesinin Arapça değil de Farsça kökenli bir kelime olduğu düşünülmüştür (Altınöz, 2013). Yine aynı şekilde Farsça kökenli bir kelime olduğu düşünülen Çingene isminin Phrygien’de (Batı Anadolu’da bir bölge) daha

önceleri yaşadığı düşünölen “Atsingani” veya “Atsinganoi” isimli bu grupların havariler döneminde Samerra’da büyücü Simon tarafından kurulan bir mezhebe dayandığı ve bu yüzden de “Atsingani” diye anıldığı ve hatta Çingenerin, bu mezhebin üyeleri ile bağlantı kurarak, büyücölükle ilgilendiğı düşünölmektedir. Aynı zamanda Marsh’a (2008) göre M.S. 1054 yılında Kuzey Yunanistan’daki Athos dağında bulunan İviron Manastırı’ndaki Aziz George’un biyografisinde Hukumdar Constantine IX. Monomachus tarafından, kraliyet parkını, evcil geyikler ile diğör canlıları yok eden yabancı hayvanlardan temizlemekle görevlendirilmiş Atsinganoi grubuna ilişkin bir hikâye de bulunmaktadır. Mezarciöglü’na (2010) göre Athinganoi, Bizans kaynaklarında büyücölük, kehanet, sihirle uğraşan bir grup insanın adı olarak geçmektedir. Ayrıca kaynaklarda anlatılana göre “Athinganoi” ya da “dokunulmazlar” diye tanımlamanın nedeni bu grubun üyelerinin kendilerinin temiz kalabilmesi için çevrelerindeki insanlardan uzak kaldığı aksi takdirde kendilerini kirletici, temiz olmayı bozucu özelliklerin kendilerine de geçeceğı düşöncesi yatmaktadır. Bu noktada diğör insanlara dokunmayı reddettikleri gibi kendilerine de dokunulmasını istemezler ve onların ellerinden bir şey yemez içmezler. Bu yanıyla kirlilik olgusu, Douglas’a (2007) göre, toplumdaki bireyler üzerinde denetleyici bir rol takındığı için toplumsal düzeni sağlamada işlevseldir. Bu anlamıyla kirlilik, gerçekte var olan bir şey olduğı kadar toplumun ‘öteki’ olarak konumlandığı gruplar için de kasten üretilebilir. Damgalamanın merkezinde olan kirlilik, bulaşıcı görölebilir. Athinganoi ismine ilişkin farklı bir yaklaşım da dilbilimci Miklosiç’ten gelmektedir. Ona göre de Çingenerin fal ve sihirle ilgilenmelerinden dolayı büyücölükle anılan bu adın verilmiş olabileceğidir. Ayrıca bazı Gürcü ve Yunan kaynaklarında Athinganoi sözcüğünün yanı sıra Adsincani sözcüğünün de Çingener için kullanılmış olduğunu da söylemektedir (Miklosiç’ten Akt. Mezarciöglü, 2010: 21).

Gonda (2007) Çingene erkeklerinin nalbantlık ve büyücölükle, kadınların ise falcılıkla uğraşmalarından hareketle Farsça ve Türkçede kullanılan ahen-ger (ahen=demir, ger=yapan) kelimesiyle ifade edilen nalbantlar ile “Athinganoi” isimli gnostik mezhebin ilgisinin kurulmasından; yine bu iki kelimenin karışımından da Çingene isminin doğduğı söylemini daha inandırıcı bulmaktadır. Gonda (2007), yine aynı nedenden hareketle, büyücölüğün ve kâhinliğin bu gnostik mezheple bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Bizans Paul Speck’te Atsinganoi’nin Bizans kaynaklarındaki kullanımına gönderme yaparak Çingener anlamında kullanıldığını belirtmektedir (Altınöz, 2013). Bu görüş birçok dilbilimci tarafından da desteklenmektedir. Atsinganoi’lere (dinsizlere,

dokunulmazlara) ilişkin bilgileri derleyen Soulis Çingenerin Konstantinopolis'e geldiklerinde sapkın bir mezhepten kaynaklanan bu isimle adlandırıldığını belirtmiştir (Akt. Kenrick, 2006). Ayrıca Bazı batı dillerinde olduğu gibi Doğu Avrupa'da Çingene yerine kullanılan Tsigani ismi de bu isimden türemektedir. Yunanca atsinganos'tan türeyen isimler Tsigani: Hırvatça, Tigan: Romence, Zigenare: İsveççe, Zigeuner: Almanca, Zigeuner: Flamanca, Tsiganes: Fransızca gibi isimlerdir (Kenrick, 2006; Altınöz, 2013; Mezarıcıoğlu, 2010). Görüldüğü üzere tanımlamalar, adlandırmalar Çingene olmayanlar tarafından efsaneler ve mitlerle ya da kuşku ve merakın yarattığı olumsuz imgeleme geldikleri düşünülen yerler, yaşam biçimleri, meslekleri gibi özelliklere vurgu yapmak amacıyla kullanılmıştır.

Bu tüm farklı adlandırmalar aynı kökene ait bir topluluğa ait olsa da Asya içlerinden başlayarak, Kafkaslarda, Ortadoğu'da, Avrupa'da, Kuzey Afrika ve Amerika'da yaşayan topluluğun Türkiye'deki genel adı Çingene'dir. (İlhan, S. ve Fırat, M., 2017). "Çingene" ya da "Çingane" kelimesine bakıldığında ise bu kelimenin ya da ismin bu topluluklara uğraştıkları işlere göre verildiği düşünülmektedir (Göncüoğlu, S.F ve Yavuztürk Ş.P., 2015). "Çeng" kanuna benzer dik tutularak çalınan bir çeşit saz manasına gelirken, "çengi" ise çeng denilen sazı çalan kişi ve oyuncu kız (dansöz) anlamına gelmektedir. "Gan" ve "gen", sonu "-e" ile biten Farsça kelimeleri çoğul yaptığından ilk olarak Türkçe' de kullanılan Çingene kelimesinin "çengi-gan" veya "çengi-gane" çengicilik, çengilik yahut Çingener manasına gelen bu kelimedenden türemiş olabileceği üzerinde tahminler bulunmaktadır (Yıldız, 2007; Altınöz, 2013). Dansöz kadınlar çengi ismiyle anılmakta iken erkek oyuncu ve dansözlere ise köçek ismi verilmektedir (Göncüoğlu, S.F ve Yavuztürk Ş.P., 2015).

Türkiye'de Çingene adı ile bilinen bu etnik grup, göçlerinin farklı zamanlarda gerçekleşmesi sebebiyle yaşadıkları bölgelere "Rom", "Lom", "Dom" olarak tanımlanmışlardır. Bunun yanı sıra bölge içlerinde dahi farklı isimlendirmeler alabilmektedirler. "Abdal, Arabacı, Beyzade, Cano/Cono, Elekçi, Esmer Vatandaş, Gurbet, Gurbeti, Karaçi/Karaçı, Karaoğlan, Kıpti, Lulu, Mango, Mutrib/ Mutrip, Pırpır, Poşa/Boşa/Paşa, Sepetçi, Teber, Todi" (Yıldız, 2007: 62) adlarıyla anılırken, bu adlandırmaların, adlandırılan kelimelerin etimolojik yapısının, grubun sosyal alandaki görünme biçimi ve meslekleri ile ten renkleri arasında paralellik olduğunu göstermektedir ki bu durum grubun isimlendirilmesi açısından nesneleştiğinin bir örneği gibi görülebilir. Hal böyle olunca Anadolu'da "Mıtrıp" olarak bilinen Çingenerin Irak'ın Destan yöresinden

geldiği söylenmektedir. “Mıtrıp” sözcüğü Farsça’daki “Sözende” kelimesinin Arapça versiyonu olmakla birlikte, çalgıcı anlamına gelmektedir (Altınöz, 2013). Doğu Anadolu’daki çalgıcılık ve müzikle ilgili uğraşan bu topluluğa bu ismin verilmesi böyle bir bağlantıdan olabilir. Karaçi/Karaçı kelimesinin etimolojisine ilişkin ise iki görüş vardır: Bunlardan birincisi Türkçe kelime olan “kara” (siyah) sözcüğüne isimden isim yapma eki “-çı” ’nın getirilmesiyle oluşmuş “karaçı” kelimesidir. Bu fikre götüren sebeplerden biri Çingenerin ten rengi ve dış görünüşleri nedeniyle Anadolu’nun bazı yörelerinde “karaoğlan” olarak adlandırılmasıdır (Yıldız, 2007) ki aynı zamanda Çingene dilinde “kalo” kelimesi Sanskritçe “kala” olup Türkçede “kara (siyah)” kelimesine denk gelmektedir (Kenrick 2006). Altınöz’e (2013: 20) göre ise “Karaçi” ismi, İran Çingenerinin siyah çadırlarda yaşamaları ve esmer olmalarından ötürü toplum tarafından kendilerine yakıştırılan isimdir. Burada isme yapılan vurgu genellikle göç etmeleri farklı kültürlerle karşılaşmaları ve aynı şekilde göç ettikten sonra içinde yaşadıkları siyah çadırlar ve esmer oluşlarına ait bir özellikten ötürüdür. İkinci bir görüş ise Yıldız’a (2007: 74) göre “Türkçede, özellikle Türk lehçelerinde “bakmak” anlamına gelen “kara” fiilinden, fiilden, isim yapma eki olan “-k” ile önce karak, sonra da “-çı” yapım ekiyle “karakçı” olduğudur ki, bu “bakıcı” yani “falıcı” anlamına gelmektedir”. Genellikle fiziksel özelliklerine, yaşam tarzlarına ve mesleklerine göre tanımlanıp adlandırmalar alsalar da kimi zaman boş gezen anlamına gelen “Poşa” kelimesi de kullanılmaktadır. Fakat bu kelime olumsuz bir anlam taşıması nedeniyle Çingenerler tarafından kullanılması istenmeyen bir kelimedir (Mezarcıoğlu, 2010).

Çingene isminin yanında bu topluluklar için kimi zaman resmi kayıtlarda da geçen “Kıpti” ismi kullanılmaktadır. Osmanlı döneminde göçebe ve yerleşik olarak imparatorluk içinde yaşayan bu halka Mısır’dan geldiklerinden kabulle “Kıpti” denilmiştir. Bu ise Çingenerin XIX. Yüzyılın sonuna kadar Mısırlı oldukları düşüncesinden kaynaklanmaktadır (Altınöz, 2013; Kurtuluş, 2012). “Kıpti” sözcüğüne ilişkin ise iki görüş bulunmaktadır. İlki Nicolo Frascobaldi’nin 1384 yılında kaydettiği habere göre o zamanki Yunanistan’ın Modon şehrinde “Küçük Mısır” denilen tepede Çingenerin koloni şeklinde yaşamış olduğu ve sonradan da Avrupa’ya dağılmış olmaları ile onlara “Mısırlı” anlamında “egyptian” yani “Kıpti” denmiş olabileceğini düşünür. İkinci görüş ise, Çingenerin Hindistan’dan Avrupa’ya Mısır üzerinden gitmiş olabileceği ve bu yüzden Kıpti olarak tanımlandıkları düşünülür (Yıldız, 2007: 74). Bazı kaynaklarda ise kendilerine Hıristiyan

hacı süsü vererek Mısırdan geldiklerini iddia eden Çingene gruplarının Avrupa ziyaretlerinden bahsedilmektedir (Berger, 2015: 9).

Aynı zamanda kelimenin Yunanca bir kelime olan “aigyptos” kelimesinden gelmekte olduğu ve bu kelimenin ise eski Mısır’ın başkenti olan “nikaptah” kelimesinin bir türevi olduğu ve aslının da “egyptian/egypasian; agyption/agysion” olan ve “Mısır”dan gelen anlamındaki kelime zamanla başındaki ünlü harfi daha sonraları ise bazı dillerde ortadaki “-p” ünsüzünü düşürmüş ve günümüze “gypsy, gitano, evgit, gitan, kıpti, gifti” şeklinde olmuştur (Yıldız, 2007). Örneğin; Gitano’lar günümüzde İspanya, Portekiz, Kuzey Afrika ve Güney Fransa’da yaşamaktadır (Berger, 2015). Bu anlamda Çingenerin göçebelik süresince geçtikleri her mekân ve zamanda farklı adlandırmalar aldığı, karşılaşılan kültürler kadar isimlendirmelerin de arttığı görülmektedir.

Görüldüğü gibi Çingener için pek çok kavram kullanılmakta ve bu kavramların hangi sosyal şartlar altında neye göre verildiği konusu ise tartışmalıdır. Kimi zaman dış görüşlerine, yaptıkları işlere atfen verildiği düşünülen isimler zamanla pejoratif anlama dönüştüğü için ve günlük dilde Çingene imgesi olumsuz şekillenmektedir. Pejoratif anlam kendisini Çingener üzerinde farklı tanımlamalarla etiketleme, damgalama ile var etmektedir. Olumsuz anlam taşıyan ve Çingene olmayanlar tarafından kullanılan pek çok isme karşılık Çingener kendilerine “Rom” dışı “Romni”, dillerine ise “Romani” demektedir. Cins ismi olan bu sözcük “adam, insan” anlamına gelmekte etimolojisi hakkında en yaygın görüş bugün hala Hindistan’da bulunan düşük bir kastın adı olan Sanskritçe “Domba” sözcüğünden türemiş olduğudur (Hindu dilinde domb, dışı domni, Pencapça dum vb.). Kuzey Hindistan’dan göç eden Dom’lar yani Çingener sonraları “-d” sesinin önce “-l” sonra da “-r” sesine dönüşmesiyle Dom-Lom-Rom olmuştur (Yıldız, 2007; Berger, 2015). Fraser’e (2005: 31) göre de “Çingene dilinden çıkarılacak bir etnik sonuç vardır. Çingenerin, kendi erkekleri ve ırkları için seçtiği ve Avrupa Romani’sinde Rom; Ermeni Romani’sinde Lom, Süryani ile İran Romani’sinde ise Dom şeklinde yaygın olarak kullanılan isimden ileri gelir. Üçünün de (Ermeni ve Avrupa Romani’sinde meydana gelmiş ses değişikliklerini göz önünde bulundurarak) toplulukların belli bir şekilde birleşmesi anlamına gelen Sanskritçe’de Domba, Modern Hintçe’de ise Dom ve Dum kelimeleriyle fonetik açıdan benzer olduğu bir gerçektir. Dom’ların müzisyen olduğu 6.yüzyıl kadar eski bir tarihte dahi söylenmektedir. Sanskritçe’de kelime ‘şarkı ve müzikle geçimini sağlayan aşağı kast adamı’ anlamına gelmektedir. Modern Hint lehçelerindeyse aynı kelimenin benzer birçok anlamı vardır. Örn: Gezgin müzisyenler kastı (Sindhi), Hizmetçi (Lahnda),

Dolaşan müzisyen (Pencabi), aşağı kast esmer adam (Batı Bahari) gibi isim bizim için Asyalı ya da Avrupalı Çingenelerinin atalarının kast ve statüsünü korumuşsa da Romani'ye belirli bir Hint lehçesiyle bağlamak konusunda yetersiz kalmaktadır". Foncesa'ya göre de modern Hint dillerinde aynı ya da benzer anlamlara gelen Lahn dilinde "gezgin müzisyenler", Batı Pahari "aşağı kasttan siyah derili adam" anlamları benzer sözcüklerle karşılanmaktadır. 6.yüzyıldan itibaren Dom'ların müzisyen olduğuna dair kayıtlar vardır. Dom'lar hala Hindistan'da yaşamakta ve başlıca uğraşları; sepet örmek, demircilik, metal işçiliği, çöp karıştırmak ve müzik yapmaktır (Foncesa, 2002). Bugün Türkiye'de de Batı Anadolu, Marmara ve Trakya'da "Roman" kavramı kullanılmakta Ağrı, Van ve Erzurum'da ise "Lom" ve "Dom" şeklinde görülmektedir. Ayrıca Çingeneler Ermenice'de "Lom", Suriye ve Filistin'de "Dom" olarak bilinmektedir (Yıldız, 2007).

Sonuç olarak Çingene kelimesi pek çok ülkede farklı şekillerde kullanılmaktadır. Göçebe olmaları ve böyle bir yaşam tarzına sahip olmalarından ötürü 'davetsiz misafir' ve 'yabancı' 'özgür', ten rengine yapılan vurgu ve doğaya yakın olma gibi özelliklerle tanımlanan Çingeneler Hancock'a (2004: 29) göre "Fikirler bir kere kökleştiğinde çok nadiren sarsılmakta ve yanlış bilgi çok kolayca geleneksel bir hal alabilmektedir. Bu özellik haklarında biçimsiz şeyler yazılmış ve gerçekleşmiş gibi sunulmuş Çingenelerin durumu için geçerlidir." Dünyanın her yerinde toplum Çingeneleri farklı olarak görmüş ve bundan dolayı kendisi gibi olmayan bu etnik gruba yüzyıllar boyunca süren merak ve kuşku ile olumsuz imgeler yakıştırarak "tehlikeli" olarak adlandırmıştır. Haklarında çıkan efsaneler ve mitler Çingenelerin, Çingene olmayanlar tarafından algılanışlarına olumsuz etki bırakmıştır. Bu anlamda "Çingene" kelimesi, küçük düşürücü, aşağılayıcı olarak görülmekte ve böyle bir imajın temizlenmesi adına pek çok Avrupa Çingenesi tarafından "Roma" veya "Romani" kelimesi tercih edilmektedir (Berger, 2015). Ancak bu çalışmada, yüzyıllardan beri resmi kayıtlarda "Çingene" veya "Kıpti" teriminin kullanılması nedeniyle, pejoratif anlam düşünülmeden böyle bir amaç güdülmeksizin "Çingene" sözcüğü kullanılmıştır ve kullanılacaktır. Ayrıca Çingenelerin kendilerine ait bir web sitesinde paylaştıkları sosyal ileti her şeyi daha net açıklamaktadır. " (...) Herkes kendi dilinde tekrar etti adımızı. Zigeuner, Cigani veya Çingene... Bizlere dokunulmaz dediler... Korktular bizden. Farklıydık. Daha yoksulduk. Daha özgürdük. Ama insandık. Tıpkı onlar gibi. Onlar bunun farkında değildi. Bizimle çalışmak, bizimle yaşamak, bizimle konuşmak istemediler. Biz yarattığımız göz nuru zanaatlarla onlara bir yaşam bahşederken onlar şehirlerinin unutulmuş köşelerine attılar bizi. Yoksulluk bitmeyen bir lanet gibi üstümüze çüktü. Çok acılar çektik.

Atalarım, bu haksızlıklardan kurtulmak için haykırarak baktılar insanların gözlerine; bazen yalvararak! ‘Biz Çingene değiliz insanız’ Çingenerin konuştuğu dillerden birinde insan Rom demektir. Onlar da insanlara biz Romanız dediler yani sizden bir farkımız yok. (...)Madem ki binlerce yıldır ölüm tadında yaşadık hayatı; bundan sonra hiçbir güç dokunamaz tertemiz insanlığımızla beslenmiş kutsal özgürlüğümüze. Ben bir dokunulmazım. Olduğum şeyle gurur duyuyorum. Herkes bilsin! Ben Bir Çingeneyim.”

1.2. Türkiye Çingenerinin Tarihi

1.2.1. Köken Olarak Çingener

Çingenerin kökeni konusu pek çok mistik hikâye ile anlatılmış ve kimi zaman bu mistik hikâyelerden mitlerden efsanelerden ötürü gittikleri yerlerde önyargı ile karşılanıp damgalanarak dışlanmışlardır. Böylelikle Çingenerin kökenleri konusundaki efsaneler gittikleri yerlerde çoğalarak devam etmiştir. Foncesa’ya (2002: 103) göre “Çingenerin memleketi konusunda gadje (Çingene olmayanlar) tarafından yapılan tahminler genel olarak Kutsal Kitaptaki efsanelere benzemektedir. Hepsi de okuyanların kendi yorumunu yansıtıyordu; Kutsal Kitap da daha önceleri böyle okumalara pek çok kez maruz kalmıştı. Çingenerin, Kabil’in dünyayı dolaşmaya yazgılı lanetli torunları olduğu söylenmiştir. (İbranice, Aramice gibi Sami dillerinde Kabil, Çingenerin belki de en çok ilişkilendirildiği meslek olan ‘nabant’ anlamına gelmektedir.)Toprağı işlediğinizde o, bundan sonra size gücünü göstermeyecek, ürün vermeyecektir; siz de dünyada bir kaçak ve bir serseri olarak dolaşp duracaksınız.” Bu sözler Çingenerin toprağı işlemeye, tarımsal faaliyetlere karşı ilgisizliklerinin bir açıklaması olarak sunulmuş ve kimi Çingenerde bunun kendi lanetleri olduklarını savunmuştur. Aynı zamanda “serseri”, “kaçak” gibi vurgularda da göçebe olarak hayatlarını devam ettireceklerinin en önemli nedeni olarak tarımla uğraşmayıp nabantlık yapmalarındır.

Ayrıca Çingenerin yazılı kaynaklarının olmaması nedeniyle de kökenlerine ilişkin ulaşılacak birincil kaynak bulmak zordur. Foncesa (2002: 274) durumu şöyle anlatmaktadır: “Çingenerin dünyanın başlangıcıyla ya da kendi kökenleriyle ilgili hiçbir efsaneleri, büyük tarihsel geçmişlerine dair hiçbir fikirleri yoktur. Bellekleri ancak üç ya da dört kuşak geriyi anımsayacak kadar tazedir: yani atalarını ve yaşadıkları olayları aralarında yaşayan en yaşlı kişinin anımsayabildiği kadarıyla bilirler. Sanki geriye kalan, tarih değildir onlar için.” Bu anlamda kökeni konusunda birincil kaynakların azlığı ve mistik hikâyelerin daha fazla

olması nedeniyle uzun bir süre Çingenerin kökeninin Mısır olduğu düşünülmüş ve bu nedenden dolayı Çingener, Yunanca bir kelime olan “aigyptos” kelimesi ki bu kelime eski Mısır’ın başkenti olan “nikaptah” kelimesinin bir türevi olmakta ve aslı “egyptian/egypasian; agyption/agysion” olan ve “Mısır” dan gelen anlamı taşıyan kelime zamanla başındaki ünlü harfi daha sonraları ise bazı dillerde ortadaki “-p” ünsüzünü düşürerek günümüze “gypsy, gitano, evgit, gitan, kıpti, gifti” şeklinde değişen isimlerle süregelmiştir. (Yıldız, 2007). Ayrıca Berger (2015) Mısır’dan geldiklerini iddia eden Çingene gruplarının kendilerine Hristiyan hacı süsü verdiklerini de eklemektedir. Fraser (2005) Çingenerin hangi sebeple olduğu bilinmeksizin hacı kılığına bürünerek Batı Avrupa’ya geldiklerinde yoğun merak uyandırdıklarını bu sebeple de bu durumun kökenlerine dair çeşitli teorilerin üretilmesine yol açtığını belirtmiştir. Kenrick (2006) ise kayıtlarda dinsizler, Tatarlar, Saracenler gibi çeşitli isimlerle anılanların liderlerinin Küçük Mısır’dan geldiklerini söyledikleri için Mısırlı diye anıldıklarını ve bu Küçük Mısır’ın ise Mısır ile ilgisinin olmadığı Yunanistan’da bir yer olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda da Doğudaki Çingenerin nasıl Yunanca “athinganos” sözcüğüne dayalı isimle anılmakta ise Batıdakilerin isimlerinin de “Mısırlı” (Egyptian) sözcüğünden türediğini düşünmektedir. Bu anlamda Fraser’in (2005: 19) alıntılıdığına göre “Çingene soyunun gerçek tarihi, dillerini araştırmada yatmaktadır”. Bu noktada Çingenerinin dilinin araştırılması dilin gelişimi ve Çingenerin kökeni hakkındaki pek çok gerçeği ortaya çıkaracaktır. Böylelikle 18. yüzyılda dilbilimsel çalışmalar, antropoloji, tıp gibi çalışmaların katkıları ile kökenleri konusu neticelendirilmiş ve yapılan çalışmalarda Çingenerin Mısır değil Hint kökenli oldukları düşüncesi ağırlık kazanmıştır.

Bu anlamda Kenrick’e (2006) göre Çingene dili ve Çingenerin etnik kökeni arasındaki bağlantı hakkında çalışan bilim insanlarının Çingene dilinin Pencap ve Hindu dilleri gibi bazı kuzey Hindistan dilleriyle yakından ilişkili olduğu düşünülmüştür. Bu durum Çingenerin Hindistan’dan göç etmiş olabileceği düşüncesiyle hareket edilip bu konuya bağlı fikir yürütmeler yoğunlaştırılmıştır. Bu anlamda Kenrick (2005) 1783 yılında A.H. Grellman’ın yayınladığı “Çingener Üzerine Tezler” adlı kitabında, Çingenerin etnik bir topluluk olduğu saptamasını önemli bulmaktadır. Aynı zamanda Foncesa da (2002) Grellman’ın köken hakkında en dikkatli dil bilimsel incelemeyi yapan kişi olduğunu düşünmektedir. Ona göre kendisi bir tarihçinin “dilbilimsel pak ontoloji” diye adlandırdığı yeni bir bilimden yararlanarak çalışmalar yapmıştır. Grellman, Roman dilindeki sözcüklerin Hintçe’deki ve İngilizce’deki karşılıklarından oluşan karşılaştırmalı bir liste hazırlamış ve

Hintçedeki üç sözcükten birinin Romancasıyla nereden geldiği sorusuna cevap bulmuştur. Ayrıca Foncesa'ya (2002) göre Grellmann, “egzotik köken” kuramını daha ilginç kılabilmek için Çingenerle ilgili bazı klişelerin ortaya çıkmasına da katkıda bulunmuştur. “Ahlaksız kadınlar”, ceset yiyenler, hatta insan eti yemekten haz duyan Çingener olduğunu söylemiş; bu son önyargının yıkılabilmesi için bir yüzyıldan fazla zamanın geçmesi gerektiğini vurgulamıştır. Grellman'ın 1783 yılında çıkardığı kitabı *Die Zigeuner Hont County*'de (o zamanlar Macaristan şimdiyse Slovakya toprağı) gecen bir önceki yılın (1782) olaylarıyla ilgili kayıtlara yer verilmiştir. Aktarılanlara göre olay ise içerinden kırk birine işkenceyle yamyam oldukları itiraf ettirilen 150'den fazla Çingene ile ilgilidir. Habsburg kralı II. Joseph'in yaptırdığı bir soruşturma sonunda kurban edildikleri düşünülen insanların hepsinin hayatta olduğu ortaya çıkana kadar on beş adam asılmış, altısı işkence sırasında ölmüş, iki tanesinin vücutları dörde ayrılmış, on sekiz kadının da boynu vurulmuştur. Fraser'e (2005) göre de Grellman'ın başarısı tartışmasızdır. Şöyle ki konjonktürel bağlamda anlaşılan haliyle dilbilimsel kanıtları sunarak Çingene dilinin Hint kökenli olduğuna dair genel bir fikrin oluşmasına yol açmıştır. Böylelikle Çingenerin etnik kimliklerinin insanların gözünde geri kazanılmasını sağlamıştır.

Bununla birlikte Çingene kültürünün Hint kökenli olduğunu kanıtlamaya çalışan Alman dil bilim profesörü A.F. Pott'un 19. yüzyılda “Çingene Dili ve Hintçe Arasında Karşılaştırmalı Bir Çalışma” adlı eserinde Çingene dilinin Kuzey Hindistan'dan halk terimleri türetmekte olduğunu ve kendine özgü karışımına rağmen yapı açısından Sanskritçe'ye bağlanmakta olduğunu savunması önem taşımaktadır (Akt. Topuz, 2010: 72). Fraser'de (2005) analizi aynı noktadan ele almaktadır. Diller arası ilişkileri tespit etmede en önemli ipuçlarından ikisinin diller arası ilişkileri anlama da ve tespit etme de temel kelime haznesi ortaklığına, dil bilgisel yapının benzerliği ve son olarak ses benzerliğinin düzenine bakılmakta olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca her iki dilde de hemen hemen aynı anlama sahip kelimelerin arasındaki ses ilişkisinin uyumlu olması, bir düzendeki bir sesin başka bir düzendeki sese dönüşmesi demektir. Temel söz dağarcığı ortaklığı, dil bilgisel yapının benzerliği ve ses benzerliği düzeninin Romani ve Hint dillerine uygulandığında ortak bir kökten geldiği görülmektedir.

Çingenerin 18.yüzyılın sonuna doğru dillerinden hareketle Hindistan kökenli olduğu konusunda sosyal bilimcilerin büyük bir çoğunluğunun uzlaşısı sağladığı görülse de sınırlı sayıda bir grup sosyal bilimciye göre Çingener Avrupa kökenlidirler ya da değişik köklerden gelen gezginci gruplardır. Buna göre kimi kaynaklarda anlatılan Çingenerin

Hindistan'dan göçün başlangıcı olarak görülen hikâyede Zott ve Luri topluluklarının gerçek Çingener olduğu ya da Çingenerin ataları olduğunu düşünenler vardır. Bu görüşü savunanlar ise tezlerini İsfahanlı Hamza ve Firdevsi'nin kaynaklarında yer alan hikâyeye dayandırmaktadır (Altınöz, 2013). Bu hikâyeye göre İran Hükümdarı Behram Gur yarım gün çalıştıktan sonra geri kalan zamanda müzik eşliğinde halkıyla beraber yemek ve içmenin olacağını kararlaştırmıştır. Fakat içlerinden bir grubun ise şarapları olduğu halde müzisyen bulamadıklarını duyan hükümdar müziği ruhlarından esirgediklerini düşünüp onlara sitem etmiştir. Fakat grup müzisyen bulamadıklarını söyleyince hükümdar bunun üzerine Hindistan kralının kendisine 12.000 müzisyen yollamasını istemiştir. Hindistan'dan gelen müzisyenler İran krallığının çeşitli bölgelerine dağıtılmış ve Hamza'nın belirttiğine göre “bu müzisyenlerin torunları, daha az sayıda da olsa hala oradadır; onlar Zott halkıdır” (Fraser, 2005: 37). Aynı şekilde Farsça yazılan bir tarih kitabında da benzer bir öykünün anlatıldığı bilinmektedir. Anlatılana göre “Behram Gur İmparatorluğu'nun mali durumunun, vergilerde kısıntı yapabilecek ve halkına işten çok eğlenceye zaman ayırmalarını söyleyebilecek kadar iyi biridir” (Kenrick, 2006: 29).

“Bu efsane ülkenin tarihini 60.000 dizede aktaran İran'ın ulusal destanı, Firdevsi'nin 1010 tarihli “Şehname” sinde de başka bir anlatımla yer almaktadır” (Fraser, 2005: 38). Behram Gur tarafından Hint Kralı Shangul'a müzisyen ve eğlendirmek için insan göndermesi ricasında bulunduğunu Firdevsi'nin de belirttiğini vurgular. Buradaki yoksul sınıfın şaraplarını müziksiz içmekte olduğunu ve bunun da zenginler tarafından tasvip edilmediğini söyleyen Behram Gur kendisine Luriler arasından, lavta çalacak on bin kadın ve erkek seçip göndermesini rica etmiştir. Anlatılana göre Behram Gur, gelen Lurileri tarımla uğraşp fakirlere müzik yapsınlar diye buğday, sığır ve eşek verdikten sonra onları krallığının çeşitli yerlerine göndermiştir. Halkından da onlara iş vermelerini müzikleri ile ilgilenmelerini ve ücretlerini de ödemelerini istemiştir. Fakat Luriler ellerindeki her şeyi tüketince hükümdar tarafından azar yemişler ve hükümdar onları huzurundan kovarak tüm eşyalarını eşeklerine yükleyerek şarkıları ve çalgılarıyla geçinmelerini ve ülkeyi boydan boya gezip, zenginlerin ve fakirlerin gönüllerini hoş edecek şarkılar söylemelerini buyurmuştur. Luriler bu fermana göre, dünyayı dolaşp iş aramışlar ve köpeklerle kurtlarla arkadaşlık edip gece gündüz yollarda hırsızlık yaparak yaşamlarını devam ettirmişlerdir (Akt. Fraser, 2005; Altınöz, 2013). Farsça bir tarih kitabında da benzer öykü anlatılmış ve öyküde flüt ve lavta çalan usta esmer Luriler'in onların soyundan geldiği belirtilmiştir (Kenrick, 2006). Görüldüğü gibi efsanelerin ve mitlerin içeriği genellikle göçebelikle,

müzik ve eğlence ile ilişkili ve buna benzer olan halklarla eş tutulmuşlardır. Bu anlamda Çingenerin yakın dönemdeki toplumsal konumlarına ilişkin değerlendirmelerde de bu hikâyeler referans alınarak göçebelikleri meşrulaştırılmaktadır.

Çingenerin Hindistan'ı terk edip İran'a geldikleri hakkında tam bir bilgi olmasa da genellikle İranlı tarihçi Hamza ve Firdevsi'nin kaynaklarına dayandırılmaktadır. Bununla birlikte Arapların İran'dan sonra Hindistan'a ulaşmalarıyla karşılaştıkları Hintlilere "Zott" ismini verdikleri ve bu Zottlar'ın da Jat diye ifade edilen kastlardan geldiği de düşünülmektedir. Hatta ilk Çingenerin Jat halkından olabileceği üzerine tahminler bulunmaktadır. "O zamanlarda Arap tarihçi ve coğrafyacılara belirttiğine göre Bahreyn'de yaşayan ve Kızıldeniz üzerinden Hindistan'da ticaret yapan Zott tüccarların bulunduğu ve hatta iki köyde yerleşik yaşama geçen iki köylü Zott'tan bahsedilmektedir. Bu köylerden biri Araplar tarafından Haumat-al-Zott diye adlandırılmıştır" (Kenrick, 2006: 34). Ayrıca Kenrick'e (2006) göre Arapça metinlerde geçen bir başka Zott topluluğu da Mezopotamya'da Arap kabilesi Tamimlerin yanında savaşan ve aralarında madeni silah yapanların da bulunduğu paralı askerlerdir. Bu anlamda Çingenerin ataları olarak görülen Luri'ler ve Zottlar hakkında da yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Köken konusunda Kenrick'e (2006) göre günümüzde Batı Avrupa'da şüpheli bilim insanlarından oluşan küçük bir çevre, bazı Orta Çağ düşünceleriyle Çingeneri toplumsal bakımdan dışlanmış Avrupalılar olarak değerlendirerek Hindistan'ın anavatan olarak görülmesine karşı çıkmıştır. Bu bilim insanlarından birini örnek gösteren Foncesa (2002: 117) düşüncesine şöyle yer vermiştir: Ona göre "Hollandalı Wim Willems, Çingenerin hiç değilse var olduklarını kabul eder: Çingene olarak anılan... kişi ve toplulukların günümüzde de uğradıkları zulmün başlı başına tarihi, gerçekten var oldukları konusunda kuşkuyla yer bırakmayacak denli yeterlidir." Bu anlamda ortaya atılan tezler ve temellendirmelerde farklı bir bakış açısı da şöyledir. Yine Foncesa'ya (2002) göre Judith Okely, Britonyalı gezginlere gönderme yaparak, Çingenerin Hint kökenli olduğu tezlerini reddetmekte ve bu tezin, çok dolaşan ve uzun süredir Avrupa'da yaşayan insanları egzotikleştirme ve marjinalleştirmenin başka bir yolu olduğunu savunmaktadır.

Bunun yanı sıra dilbilimcilerin yaptığı çalışmalarla 19.yüzyılın sonunda Ortadoğu'da (Suriye, Ürdün ve İsrail'de) yaşayan ve Hintçe konuşan Dom ve Domari olarak adlandırılan diğer bir nüfusun farkına varılmıştır. Daha sonra ise Avrupalı bilim insanları, Ermenistan'da Hintçe konuşan ve Lom olarak tanımlanan bir nüfusun varlığını 19.yüzyıl sonunda

öğrenmişlerdir. Bununla bağlantılı olarak Hancock da Rom, Dom ve Lom'ların literatürde Çingene olarak ifade edildikleri ve Hint kökenli olduklarını düşünmektedir (Hancock'tan Akt. Kolukırık, 2004). Foncesa'ya (2002) göre Avrupa Çingenesinin kendilerine Rom dedikleri, Ermenistan'daki Çingenesinin Lom, İran ve Suriye'dekilerin ise Dom diye anıldıkları bu anlamda Rom, Dom ve Lom isimlerinin birbirine benzeyen belli kabile grupları anlamına gelen Sanskritçe'deki "Domba" ve modern Hintçe'deki "Dom" ve "Dum" sözcükleriyle fonetik bir benzerlik gösterdiğini savunmaktadır. Sanskritçe'de "Dombanın" ise, "şarkı söyleyerek ve müzik yaparak geçinen aşağı kasttan adam" anlamına gelmekte olduğu ve altıncı yüzyıldan itibaren de Domların müzisyen olduğu bilinmektedir. Ayrıca Domlar hala Hindistan'da yaşarlar ve belli başlı uğraşları ise sepet örmek, demircilik, metal işçiliği çöp karıştırmak ve müzik yapmak gibi uğraşları olan göçebelere aittir. Bu konuda Fraser (2002) de benzer görüşleri savunmakta fakat bu isimlerin Asyalı ve Avrupalı Çingenesinin atalarının kast ve statüsünü korumuş olsa da Romani'yi belirli Hint lehçesiyle birleştirmenin yetersiz olduğunu düşünmektedir. Fraser'e (2002) göre Domlar'ın Hindistan'ın diğer göçmen halkları gibi Dravid kökenli olma ihtimali yüksektir. Bazı Çingene yazar ve aktiviste göre de Çingenesinin kökenleri daha yüksek soyağacına dayanır. Onlara göre, Çingenesinin kastlar hiyerarşisinde Brahman kastının hemen altında yer alan savaşçı kastın, yeni Kşatriyaların torunlarıdır.

Bu görüşlerin dışında, Çingenesinin kökeni konusundaki karışıklığın bir özetini Foncesa (2002: 103) şöyle yapmaktadır: "Çingene' diye adlandırılmalarından dolayı, kökenlerinin Athingan denilen Grek sapkınlarına dayandığı düşünülmüş ve önceden Zeugitana diye anılan bir Afrika eyaletinden geldikleri söylenir. Kimilerince de Julian'ın Mezopotamya'daki Singara kentinden sürdüğü kaçaklar oldukları varsayılır. Kimileri tarafından Kafkas Dağları'na yerleştirilmişler ve Zocori diye çağrılmışlardır. Paulus Maeotis'de yaşadıklarını varsayanlarsa onların Zice'lerin torunları olduklarını düşünmüşlerdir... Kimileri Moritanyall olduklarını söylemiş, bu düşünceyi desteklemek için de onları Cu'ların torunları diye adlandırmışlardır... Bazı insanlar da Çingenesinin kendilerini More diye çağırdıklarını, birbirlerine amori (doğrusu amori değil, Dişa More, yani "haydi arkadaş"tır) diye seslendiklerini sanırlar, böylece birden Amorit olurlar! ...Bazen torlak (dindarlık kisvesi altında her türlü aşırılığa sapmış Müslüman hatmiler) bazen fakir ya da Kalenderidirler, bazen de Attila'nın Hunlar'ının devamı olan, Büyük Charles'm yenilgiye uğrattığı Avarlar ya da son kozlarını on ikinci yüzyılda oynamış Peçenekler oldukları düşünülür. Belli bir memleketleri olmayan, bir araya toplanmış işe

yaramaz insanların bir karışımı da olabilirler. Zigeuner [Almanya'da genellikle bu adla anılırlar] sözcüğü de zaten “bir aşağı bir yukarı yürümek” anlamına geldiğinden Alman atalarımız boş gezen her serseriye Zichegan demiştir...” Çingenerin kökeni konusunda bu denli çeşitli görüşlerin olması göç ettikleri yerlerde haklarında çıkan mistik hikâyelerden de kaynaklanmaktadır.

Çingene adı altında toplanan bütün büyük etnik gruplara ilişkin bir sınıflandırma yapan Clebert'e (2015) göre “Çingene kanı” taşıdığını iddia eden üç ana grup bulunmaktadır. Bunlar Kaldera, Gitano ve Manuşlar'dır. Bu sınıflandırma Çingener tarafından yapılmakla birlikte uzmanlar tarafından da kabul edilmiştir.

1) Kaldera Çingeneri: Kendilerinin gerçek Çingener olduğunu iddia etmektedirler. Kazancılıkla uğraşmaktadırlar. Balkan Yarımadası'ndan yola çıkan Kaldera'lılar daha sonra ise Orta Avrupa'dan Fransa'ya geçip beş kola ayrılmışlardır.

a) Lovariler: Macaristan'da uzun süre kaldıkları için kendilerine Fransa'da Macar denmektedir.

b) Boyhalar: Transilvanya'dan gelmişler ve evcilleştirilmiş hayvanlarla gösteri yapmaktadırlar.

c) Luri ya da Luliler: Günümüzde dahi Firdevsi'nin anmış olduğu Hint kavminin adı ile bilinirler.

d) Çurariler: Diğer Kaldera Çingenerlerinden ayrı olarak yaşamaktadırlar. Daha önce geçimlerini at alıp satma ile sağladıkları Çurariler günümüzde ise ikinci el araba alım satımı ile uğraşmaktadır.

e) Turko-Amerikalılar: Avrupa'ya gelmeden önce Türkiye'ye gelmiş ve buradan Amerika Birleşik Devletleri'ne göç edenlerdir.

2) Gitanolar: Dış görünüşleri, lehçeleri ve gelenekleri ile Kaldera'lardan ayrılan Gitanolar İspanya, Portekiz, Kuzey Afrika ve Güney Fransa'da yaşamaktadırlar. Kendi aralarında ise İspanyol ya da Endülüslüler ve Katalonyalılar olarak ayrılmaktadırlar.

3) Manuşlar: Orta Avrupa'daki Çingener olup kesin olmamakla birlikte İndus kıyılarından geldikleri için kendilerine Sinti denildiği düşünülmektedir. Üç alt gruba ayrılmaktadırlar.

a) Valsikanlar ya da Fransız Sintileri: Geçimlerini pazarcılık ve sirklerde çalışarak sağlamaktadırlar.

b) Gaygikanlar ya da Alman, Alsaslı Sintiler: Bu grup genellikle Çingene olmayan fakat aynı gelenek göreneklere sahip Avrupalı göçmenlerle karıştırılmaktadır.

c) Piemontestler ya da İtalyan Sintiler: İtalya'da yaşayan ve tanınmış Buglioneler bu gruba girmektedir.

Ayrıca bu grupların dışında İngiltere, İrlanda ve İskoçya'da yaşayan Gypsieler, Kaldera, Manuş ve Tinkerler'e benzetilmektedir. Çingene asıllı olup olmadıkları kesin olmamakla birlikte gezgin kazancılarıdır. Bu ayrımların nasıl yapıldığı bilinmese her grup sadece kendilerinin gerçek Çingene olduklarını iddia etmektedir. Bu durumda sınıflamada sınıflar içerisinde bir bütünlük olmadığını göstermektedir (Berger, 2015). Fraser'e (2005: 17) göre Çingene topluluklarının kendi aralarındaki iletişim hali Çingene olmayanların kendi aralarında "asıl Çingenerin" kim olduğu üzerine bitmek bilmeyen tartışmaların oluşmasına neden olmuştur. Ayrıca bu durum coğrafi terimlerle, örneğin "Fransız Çingener" şeklinde ifade etmenin yararsız olduğu ve "Çingener" üzerine genelleme yapmakta zorluk yaratmaktadır. Haliyle Çingenerlere ait kültürel birikimlerin ne kadarının kendilerine ait olduğu sorusu ise belirsiz kalmaktadır. Ancak bilinen şudur ki Çingene halkı ortak kimliklerinden kaynaklanan ve ulusal sınırların ötesine uzanan temel özellikleri ve pratikleri paylaşmaktadır (Topuz, 2010)

Yapılan dil çalışmalarıyla Çingenerin kökeninin Hindistan olduğu anlaşılmıştır. Fakat Romani'nin kökeni ile Çingenerin etnik kökeni arasında kurulacak bağlantıda Fraser (2005), dil bilim tarihinin salt bu dili konuşmaları nedeniyle sosyal ve etnik kökenlerinin belirlenemeyeceğini düşünmektedir. Fraser'e (2005: 28) göre " dil ve soy arasında temel veya zorunlu bir bağlantı yoktur, birçok etnik grup vardır ki zaman içinde dillerini tamamen değiştirdikleri bilinmektedir. Yani sırf birbirleriyle akraba diller konuştukları gerçeğine dayanarak, bir grup insanın aynı soydan geldiği düşünülemez" Fraser (2005) tartışmayı bu noktadan alarak dilbilimden kalan boşlukları doldurmak için fiziksel antropoloji ve nüfus genetiğine dayanan çalışmaların Çingenerin etnik kökenini anlamada

ne kadar başarılı olacağını tartışmaktadır. Fakat tartışmayı yaptığı Hintli çeşitli etnik grupların ölçüm sonuçlarına göre, daha çok kafataslarının ölçüme dayanan, ırklarla ilgili iddia edilen eski çalışmaların hatalı ve istatistiksel geçerlilikten yoksun olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ancak Fraser'e (2005) göre bu iki bilim dalı, tarihsel dilbilimin fazla bir yenilik getirmemiştir. Fakat bu dil ile onu ilk konuşanlar arasında Hint bağlantısının olabileceğinin de düşünülebileceğini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak her ne kadar tartışmalı olsa da Çingenerin Hindistan kökenli oldukları konusu günümüz itibariyle göç yolları, dilsel kanıtlar ve yapılan çalışmalar neticesinde herkes tarafından kabul görmüştür. Yine Hancock'un (2006) da belirttiğine göre Rom, Dom ve Lom grupları diye tanımlanan gruplar da gerçek Çingenerlerdir. Ayrıca belirtmek gerekir ki “zaman ve yer konusundaki seçenekleri azaltmak mümkün olmadığı sürece, bin yılı aşkın bir süre önce Hint Yarımadası'ndan ayrılanların kast, geçim kaynağı ve etnik kökenler bazında kim olduğu, tek bir grup halinde ayrılıp ayrılmadıkları konusu her zaman tartışmaya açık olacaktır” (Fraser, 2005: 32). Bu tartışmalardan bilinen tarihleri boyunca Çingenerin beraber yaşadıkları bütünsel toplumun daima dışlananları oldukları, haklarında olumsuz tanımlamaların yapıldığı, kendilerine pejoratif anlamlar yüklenerek damgalandıkları anlaşılmaktadır. Hal böyle olunca bugüne kadar gelen önyargı ve kalıpyargıların, Çingeneri tanımlamak için kullanılması tarihsel dışlanmanın bir ürünü gibidir. Ancak yine belirtmek gerekir ki süreçteki bu işleyişe rağmen; başka bir anlatımla “dışlanan” olmalarına rağmen kültürel dinamiklerinde, mesleki uğraşlarında, sosyal yapılarında büyük bir değişme olmamıştır. Belki de Çingenerler 1500 yıl önce ne iseler bugünde aynı kalmışlardır ya da çok az değişmişlerdir. Dolayısıyla bir Çingene “özne”liğinden bahsetmek mümkündür.

1.2.2. Göç, Göç Yolları ve Varış Noktasının Dışlananları Olarak Çingenerler

Her ne kadar Çingenerin kökeni konusunda farklı tartışmalar olsa da, tarihsel köklerinin bugünkü Hindistan'ın bulunduğu coğrafyaya ait olduğuna dair akademik literatürünün bir uzlaşısı vardır ki, “Çingene Göçü” nün başlangıç noktası olarak belirtilen coğrafyaya gönderme yapılması bu sebeptedir. Bu anlamda Çingenerin Hindistan'dan Avrupa'ya göçleri ve güzergâhları konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte bu göçler tek bir kol halinde değil de farklı kollar halinde gerçekleşmiştir. Ayrıca Çingenerin Hindistan'dan neden göç ettiklerine dair net bir gerekçeden ve ne zaman bu göçlerin gerçekleştiğine ilişkin kesin bir tarihten bahsedilmese de var olan bilgiler üzerinden

günümüz Çingenerinin tarihlerine, kültürlerine ilişkin önemli ipuçlarına ulaşılabilmektedir. Yine bu bilgiler dışla(n)ma ve damgalama süreçlerini anlama adına önemlidir.

Bu durumda Çingenerin Hindistan'dan ne zaman göç ettiklerine dair belli bir uzlaşa sağlanamasa da göçün başlangıcı çoğu zaman Isfahanlı Hamza ve Firdevsi'nin kaynaklarına dayandırılmaktadır. Fraser'e (2005) göre Çingenerler gibi zanaat işleri ile uğraşan, göçebe hayatı sürdüren herhangi bir grubun, bu sebepten ötürü onlarla eşdeğer tutulabileceği varsayılrsa da lakin Çingenerin büyük göçünü Behram Gur dönemine bağlamanın güç olduğunu düşünmektedir. Kenrick'e (2006) göre de Firdevsi her ne kadar Lurileri Behram Gur tarafından Pers devletine getirtilen çalgıcıların soyundan geldiğini düşünmüş olsa da, Çingene olmayan göçebelendir ve günümüz Luri'leri Beluchi dilini konuşmaktadır. Bu yaygınlaşan bilginin ise Çingene tarihi çalışanları için kafa karıştırmaktan ziyade bir yarar getirmediğini de belirtmiştir. Fraser (2005) ilk Çingenerin Jat (Zott arap versiyonudur) halkından gelip gelmediği konusunun yüz yılı aşkın süredir tartışılacağı Zott isminin geçtiği tüm erken dönem kaynakların Çingenerlerle ilgili olduğu kabul edilecek olursa, Çingenerin ilk göç hareketinin tarihinin hızla değişeceğini düşünmektedir. Bu anlamda Çingenerin Hindistan'dan çıkış tarihleri de böyle bir belirsizliği barındırmaktadır. Buna rağmen Fraser (2005) tek sorunun Zott isminin Hint vadisinden gelmiş neredeyse herkese gelişigüzel verilmiş bir isim olmasından kaynaklandığını düşünmektedir. Şöyle ki Fraser'e (2005) göre Arapların Çingenerlere Zott ismini vermiş olması çok büyük ihtimalle sadece Hintli olmalarından ve Arapların Hintliler arasında en çok karşılaştığı halkın ismini onlara uygun görmesinin bir sonucudur. Bu noktada Çingenerin Hindistan'dan göç ettikleri tarihe ilişkin bilgi sunan Williams'a (2004) göre Çingenerler Kuzeybatı Hindistan kökenlidir. Milattan sonra 10.yüzyıl zamanlarında yurtlarından ayrılarak dünyaya yayılmaya başlamışlardır. Kenrick'e (2006) göre ise Çingenerin ataları Hindistan'ın Pencap, Racasthan ve Sindh bölgelerinden yola çıkıp kıyı yolunu izleyerek İran'ın içlerine doğru geçmiştir. Bir bölümü ise daha sonra Bağdat'a geçerek burada yaşamlarını devam ettirmiştir. Bazıları tüccar olarak denize açılmışlardır. Bazıları da Araplar tarafından zorla bugünkü güney Irak'a, Dicle'yle Fırat arasındaki bölgeye götürülmüşlerdir. Burada kısa süreli bir devlet (Zotistan) kurmuşlar. (Arapların İran'ın fethinden sonra Hindistan'ı işgal ettiklerinde karşılaştıkları Hintlilere verdikleri isimdir.) Bu devlet bölgenin yeni Arap hükümdarları tarafından yıkılmış ve tutsak alınan halkın büyük bir bölümü Khaneikin'e gönderilmiştir. Bir kısmı (Lom'lar) Arap egemenliği altındaki İran'dan kuzeyde

Ermenistan'a yönelirken bir kısmı da (Dom'lar) Ortadoğu'da kalmıştır. Foncesa'ya (2002) göre ise Arap yöneticiler, on binlerce Hintli çiftçiyi İndus deltasından Arap Denizinin ucuna getirip onları Basra Körfezi'ne kadar çıkarmışlardır. Gelen bu topluluk yanlarında getirdiği birkaç bin sığırla birlikte Dicle'nin kıyısındaki bataklıklara yerleşmişlerdir. Oraya tutsak olarak gelmelerine rağmen kanallar ve yollarından geçen tüccarlardan vergi almaya başlamışlardır. Fakat zaman çok geçmeden 820 yılında Zott topluluğu Bağdat tarafından bir tehlike olarak algılanmış ve bu yüzden de 820 yılında halife onların üzerine birliklerini yollamıştır. Foncesa'nın ifadelerine göre 14 yıl boyunca tarihte ilk ve son kez Çingenerin (ya da ilk Çingenerin) küçük krallıkları ya da bağımsız kolonileri olmuştur. Ona göre bir sonraki halife 834 yılında Çingenerin kanallarını yıkıp tarlalarını sular altında bırakmıştır ve böylelikle "Zottistan" ı haritadan silmiştir. Yirmi yedi bin Zottistanlı'nın tutsak edilerek, beş yüzden fazlasının da boynu vurulmuştur. Üç gün boyunca da onları yuhalayan Bağdat'taki kalabalığa gösterildikten sonra Zott nüfusunun tamamı kuzeydoğuya sürülmüştür. Bu insanların bir kısmı kuzeye, Ermenistan'a, oradan da Balkanlar'a ve Avrupa'ya gitmiştir. Yolculuklarında İran'dan Batıya göç eden başka Hintlilerle karşılaşmış ve onlarla birlikte Avrupa Çingenerini meydana getirmişlerdir. Buna göre Çingener Hindistan'ı en erken İ. S. 720'de terk etmiş olmalıdır. Benzer anlatımlar olsa da kesin bir bilgi niteliği taşımayan aynı zamanda birlikte hareket ettikleri gruplarla da karıştırılma durumları bulunmaktadır. Hancock (2004) ise Çingenerin kuzey Hindistan'dan çıkış tarihi olarak M. Ö. 800 ile 950 yıllarını göstermektedir. Çingenerin Hindistan'dan tam olarak hangi tarihlerde göç ettikleri konusunda belli uzlaşma sağlanamasa da ilk göç yerinin İran olduğu konusu sosyal bilimciler arasında yaygın bir görüştür. Fakat kimi sosyal bilimciler İran'a göçü Arap tarihçi Hamza İsfahani'nin kaynaklarına dayandırmaktadır. Fraser (2005) bu metinlere fazla güvenilmemesi gerektiğini düşünse de bilgi edinilecek kaynaklar olması nedeniyle başvuru noktasıdır. Bu anlamda Çingenerin atalarının Hindistan'dan yola çıkış tarihlerine ve göçlerinin ilk evrelerine ilişkin bilgilerin net olmadığı görülmektedir. Hatta atalarının Hindistan'dan neden göç ettikleri konusu da belirsizlik taşısa da göçe neden olan faktörler önem taşımaktadır.

Göçe neden olan faktörler üzerinde duran Kenrick'e (2006) göre kuzeybatı Hindistan'dan göç etmeye neden olan itici ve çekici etkenler bulunmaktadır. Bu anlamda itici etkenin, güneye doğru genişleme isteğinde olan kuzeybatı Hindistan'daki küçük krallıkların kendi aralarındaki çatışma, kargaşa ortamıdır. Aynı zamanda bu bölge farklı toplulukların da istilalarına maruz kalmıştır. Bunlar Hunlar, Araplar ve kuzey Hindistan'a

egemen olmak isteyen iki Türk topluluğudur. Çekici etken ise, İran Şahı Ardaşir'in (224-41 yılları arasında) kuzey Hindistan'ı (günümüzde Pakistan) fethetmesiyle günümüz İran'ın sömürgesi haline getirmesidir. Böylelikle 224-642 yılları boyunca Hindistan'dan her alandan insan İran'da daha iyi bir hayat olacağı umuduyla yola düşmüşlerdir. Aralarında tarım işçileri, çobanlar, paralı askerler ve saray muhafızları, çalgıcılar, muhasebeciler ve tüccarların bulunduğu bilinmektedir. Tüm bu topluluklara ilişkin yazılı kaynak mevcut olmadığı için aralarında Avrupa'ya gitmek için İran'dan geçen başka topluluklarda mevcuttur. Bu anlamda Kenrick'in göç nedenlerine ilişkin öne sürdüğü savlar kendisini göç yollarına ve göç edilen yerlerde kalışlarına ilişkin analizde doğrular niteliktedir. Şöyle ki Fraser'e (2005) göre Avrupalı Çingenerin lehçelerinde bulunan Farsça öğelerinin çokluğu, uzunca bir dönem boyunca İran'da kaldıklarının bir göstergesi olabilir. İran'dan ayrılma tarihi olarak ise Fraser (2005) 7.yüzyıl olabileceğini aksi takdirde Romani'de Arapça öğelerinin olması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü kültürler arası etkileşimin olduğunu gösteren öğeler başka dillerden alınma sözcüklerle genişleyip güçlenen bir dili tasavvur eder. Bu anlamda Foncesa'nın (2002) savı önem taşımaktadır. Ona göre hiçbir dilde Romancadaki kadar çok yabancı sözcük yoktur. Bunun nedenini ise Romani dilini konuşan insanların sürekli göç etmeleri ve yazı dilinde kullanılacak ortak bir dilin belirlenememesine bağlamaktadır.

Çingenerin İran ülkesinden sonra Ermenistan'a gittiği düşünülmektedir. Foncesa'ya (2002) göre de Romanca'da birçok Ermenice sözcük bulunmaktadır. O yüzden Çingener Avrupa'ya giderken mutlaka Ermenistan'dan geçmişlerdir. Fraser'e (2005) göre Ermenistan 7. yüzyılda Arap egemenliğine girmiş fakat Ermenice her hangi bir dilin etkisine maruz kalmamıştır. Buna rağmen Romani'nin Avrupa lehçelerinde Ermenice'den aldığı kelimelerin fazla olması Çingenerin Ermenistan'da kalışlarının da kısa süreli olmadığını düşündürmüştür. Fakat farklı bir teze göre Çingener Ermenistan'dan da göç etmiştir. Fraser'e (2005) göre Selçukluların 11.yüzyılın ortalarında Ermenistan'ı istila etmesiyle Ermeni halkı alt üst olmuştu. Böyle bir durumda Çingenerin birçoğu Konstantinopolis ve Trakya olmak üzere Batı Bizans'a göç etmek zorunda kalmıştır. Foncesa'ya (2002) göre de 11.yüzyıldaki Selçuklu saldırıları yalnızca Ermenileri de değil, aralarında bulunan Çingeneri de köklerinden kopararak onları Konstantinopolis'in ve Trakya'nın Bizans egemenliğindeki batı bölgelerine göç etmelerine neden olmuştur. Buralarda hala yoğun Çingene nüfusu yaşamaktadır. Buna ilişkin Çingenerle ilgili ilk kayıtlar 1068 yılında Athos Dağı'nda yazılan bir aziz günlüğüne dayandırılmıştır. Fraser'e (2005) göre de

Konstantinopolis'teki Çingenerden ilk olarak 1068 civarında Athos Dağı'ndaki İberon Manastırı'nda yazılmış Gürcü bir Aziz Biyografisi olan "Life of Sait George the Athonite'de" bahsedilir. İmparator Konstantinos Monomakhos'un 1050 yılında avladığı av hayvanlarını öldüren vahşi hayvanlarla başının derde girdiğini ve kahinlikleri ve büyücülükleriyle ünlü büyücü Simon'un torunları olduğu söylenen Samiriyeli bir halkın yardımını ister ve büyülü etleri parka bırakınca vahşi hayvanlarda ölmüş olur. Bu anlamda Konstantinopolis'teki Çingenerin büyücülükle uğraştıkları düşünülebilir. Ayrıca bu konuda Kenrick (2006) daha detaylı bilgi sunmaktadır. Ona göre 1050 yılında Konstantinopolis'te yaşayan Atsinganos'lar veterinerlikle uğraşmışlar ve aynı zamanda saray bahçesinin vahşi hayvanlardan temizlenmesi işinde de çalışmışlardır. Akrobat, yılan oynatıcısı, ayı terbiyecisi işlerinde de uğraşan Çingenerin olduğunu belirtmektedir. En çok ilgi çeken mesleklerin ise astrologlar ve başka falcılık türleri ile uğraşanların olduğunu da eklemektedir. Aynı zamanda birçok veteriner, falcı ve ayı terbiyecisinin nedeni bilinmese de Yunanistan üzerinden göç ettiğini bunun yanı sıra çoğu Çingenenin de Konstantinopolis'te kaldığını fakat bazılarının da bu kentten ayrılarak batıya göç ettiğini de iddia etmektedir. Kenrick'in aktarımında Atsinganos'lar ifadesinin kullanılmasının nedeni Bizans döneminde yaşayan Çingenerlere Athingon ya da Atzingan gibi fal baktıkları için sapkın bir mezhepten geldiği düşünüldüğünden bu isimler kullanılmıştır (Foncesa, 2002). Atsinganos'un kökeni hakkında birçok tartışma olduğu halde kesin bir sonuca varılmış değildir. Fakat genel bir kanıya göre, Atsinganoi mezhebi falcılık ve büyücülükle anıldığı için Çingenerlere yakıştırılmıştır. Athinganoi isminin Çingenerler anlamına geldiğini iddia eden başka bir kaynakta ise 12. yüzyılda kilise kanunları üzerinde çalışan Theodore Balsamon tarafından Trullo Konseyi'nin çıkardığı ve ayı ve başka hayvanlarla gösteri yapan, fal bakarak halkı istismar eden herhangi bir kilise mensubunun altı yıl aforozunu emreden kanun bulunmaktadır (Fraser,2005: 48). Bu kanun üzerine hazırlanmış bir yorumda:

"Bu şekilde ayı dolaştırınlara ayı oynatanlar deniyor. Hayvanın başına ve tüm vücuduna boyalı ipler yerleştiriyor, bu ipleri hayvanın kürkünden parçalarla beraber kesip, halka muska, hastalıklara şifa ve nazarlık olarak satıyorlar. Athinganoi ismiyle tanınan başkaları da vardır ki, bunlar yılanlarla sarmalanmış olarak dolaşır, kişinin birine kötü yıldızın altında, bir diğerineyse şanslı bir yıldızın altında doğmuş olduğunu söylüyor, iyi ve kötü kehanetlerde bulunuyorlar."

Aynı şekilde "Konstantinopolis Patriği I. Athanasius tarafından papazlara gönderilen, falcılarla, ayı oynatanlarla ve yılan büyücüleriyle topluluklarının görüşmemesini

ve “şeytani şeyler” öğrettikleri için özellikle de Çingeneri evlerine sokmamalarını tembihleyen bir mektubun varlığından bahsedilmektedir” (Fraser, 2005: 48). Falcılıkla, büyücükle ilişkilendirilen Çingener on dördüncü yüzyıl sonunda Bizans İmparatorluğu’nun yıkılışının nedenlerinden biri olarak gösterilmiştir (Foncesa, 2002). Aynı zamanda Foncesa ve Fraser Çingenerin on üçüncü yüzyılda Trakya’dan Balkanlar’a yayıldığını kısa bir süre sonra da Avrupa’ya geçtiklerini düşünmektedir. Kenrick’e (2006: 60) göre ise “Çingener ise Balkanlar’a 13. ve 14.yüzyıllarda veya daha öncesinde yerleşmişlerdir.”

Çingenerin Hindistan’dan çıkış tarihlerinde olduğu gibi Avrupa’ya geçişlerine ilişkin de kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Berger’e (2015) göre Çingenerin Avrupa’ya oradan da Yeni Dünya’ya yayılmaları 15.yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Altınöz’e (2013: 34) göre ise Çingener “Avrupa’ya 14. ve 15. yüzyılda Doğu Avrupa üzerinden ulaşmışlardır. Girit (1322), Korfu (1347), Eflak (1370). Bunlar Batı Avrupa’da ilk kez 1407 yılında, Fransa 1419, Hollanda’da 1420, İtalya’da 1422, İspanya’da 1425, Rusya’da 1501, İskoçya ve Danimarka’da 1505, İsveç’te 1512, İngiltere’de 1514, Norveç’te 1540 ve son olarak da Finlandiya’da 1584 yılında görülmeye başlamışlardır.” Foncesa’ya (2002) göre ise Çingener batıya doğru ana göçlerini 15. ve 19. yüzyıllarda Balkanlardan çıkararak yapmışlardır. Çingenerin birçok yere gittiğini fakat son kertede geldikleri yerlerin ise Doğu ve Orta Avrupa olduğunu ifade etmiştir.

Avrupa’ya göç eden Çingenerin esmer tenleri ile dikkat çektiği ve küçümseyici ifadelerle anıldığı bilinmektedir. Bu konuda Kenrick’in (2006) çalışmasında ifade ettiğine göre Çingenerin Batı Avrupa’da gittikleri ülkelerde çoğunluktan farklı olan esmerlikleri ile göze çarptığını; bunu da 1417 yılında bir resmi tarihi yazıda Çingene akrobatlarından “esmer ve korkunç” diye söz edilmesinden anladığını belirtmiştir. Ten renginin çoğunluktan farklı olması nedeniyle tuhaf karşılandıklarını ve aynı zamanda farklılığa karşı “korkunç” tanımlanmasının yapılması önyargılı zihinlerin çıktılarıdır. Bir başka anlatımda ise Çingenerin esmer olmaları, Avrupa’daki insanlarda çirkin ve “kusurlu” olarak tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra uzun saçları, küpeleri ve farklı kıyafetleri de birçok insan tarafından farklı olduğu için olumsuz anlamlarda değerlendirilmiştir (Fraser, 2005). Zihinlerde yaratılan olumsuz Çingene imgesiyle 1450 yılına dek Çingenerlere karşı her hangi bir düşmanca tavır sergilenmediği halde sonraki yıllarda özellikle Batı Avrupa’da durum değişmiş ve ciddi anlamda Çingene karşıtlığı ortaya çıkmıştır. Kenrick’e (2006: 85) göre Çingene karşıtlığının temelinde, Çingenerin toplumun değer yargılarıyla örtüşmemesi,

tehdit unsuru olarak görülmeleri, falcılık ve büyücülükle uğraşmaları ve çoğunluktan farklı görünmelerini sağlayan esmer tenleridir.

Görüldüğü gibi Çingeneleşmeye karşı önyargılar genellikle Çingene olmayanlar tarafından tanımlanan yargılardır. Çingene olmayanların Çingeneleşmeye karşı algısının çoğunlukla, “özgür vahşi ve doğaya yakın olma gibi özellikler olduğu ve gizemli, folklorik özelliklerin taşıyıcısı olduklarıdır” (Okeley’den Akt. Kolukırık, 2004: 29). Bu anlamda 1500 yılından hemen sonra Batı Avrupa’nın birçok ülkesinde Çingeneleşmeye aleyhinde yasaların çıktığı bilinmektedir. Hal böyle olunca, bazı ülkeler Çingeneleşmeleri kendi ülkelerinin sınırları içinde tutarken bazıları da ülke sınırlarının dışına çıkarmıştır. Böylelikle Çingeneleşmelerin bir kısmı soyluların ve diğer toprak sahiplerinin arazilerine sığınmış bir kısmı ise evlilik yoluyla yerel göçebe topluluğuna karışarak Çingeneleşme kimliğini gizlemiştir (Kenrick, 2006). Açıkça ifade edilecek olursa Çingeneleşme göç ettikleri yerlerde tehdit unsuru olarak algılanıp sınır dışı edilmek istenmiştir. Kimisi de ancak kimliğini gizleyerek o ülke sınırları içinde yaşamına devam etmiştir. Belki de Çingeneleşme bu sebeptendir ki 14.yüzyılda Avrupa’da ilk görüldüklerinde saygı görmeyi arzuladıklarından kendilerini hacı olarak tanıtip geleceği okuduklarını söylemişlerdir (Foncesa, 2002). Çünkü pek çok Avrupa kentine, kendilerine Hristiyan hacı süsü veren ve Mısır’dan geldiklerini iddia eden Çingene gruplarının ziyaretinden de bahsedilmektedir (Berger, 2015). Bu bilgiler ışığında Çingeneleşmelerin tehdit unsuru olarak görülmesiyle kendi kimliklerine statü kazandırmak amacıyla kendilerini olmadıkları gibi göstermeye çalışmışlardır.

Bunun yanı sıra Foncesa (2002) Çingeneleşmeye yönelik önyargılar içinde “casus” olarak görüldüklerini ifade etmesiyle görülme biçimlerine/var olma süreçlerine farklı bir boyut kazandırmaktadır. Şöyle ki ona göre dilleri, esmer görünüşleri, köklerinin belirsiz oluşları, yerel yasaları ve kısıtlamaları iyi bilmeleri, gittikleri yerlerin geleneklerine uyum sağlamayı reddetmeleri ve kimseye bağlılık duymamaları Çingeneleşmelerin bu suçlamalara maruz kalmalarına neden olmuştur. Hatta 1497, 1498 ve 1500 yıllarında I. Maximilian tarafından çıkarılmış imparatorluk fermanlarında Çingeneleşmelerin Osmanlılar için çalışan casuslar olduğu ileri sürülmüştür.

Tüm bunların yanı sıra toplumsal ve etnik dışla(n)manın çeşitli biçimleri ile karşı karşıya olan Çingeneleşmeler, Avrupa’da yaşadıkları tüm ülkelerde “toplumsal sorun” ve “tehlikeli sınıflar” olarak damgala(n)maktadır. Bunun yanı sıra tarihsel süreç içinde yaşamları ve yaşam alanları belirli yasal düzenlemelerle kısıtlanmıştır. Yaşam alanları

açmak istediklerinde ise bölgelerinden zorla kovulmuşlar, sınır dışı edilmişlerdir. Zorla yerleşikleştirilme, kürek mahkumu olarak çalıştırılma ve kolonilere gönderilme Avrupa’da yaşayan Çingenerin tarihte yaşadığı dışla(n)malara örnek durumdadır. Belli bölgelerde köleleştirilmiş; çocukları zorla ellerinden alınmış ve çeşitli işkence yöntemleri ile öldürülmüşlerdir. Bazı dönemlerde ise Avrupa sosyetesinin düzenlediği av partileri “Çingene avı” olarak düzenlenmiştir. Nazi Almanya’sında ise, “düzelmez suçlular” olarak görülen Çingener, çeşitli deneylerde “kobay” olarak kullanılmışlar ve bir takım politikalarla soykırıma uğramışlardır (Aşkın, 2012; Foncesa, 2002; Alpman, 2014).

Sonuç itibariyle Çingenerin Hindistan’dan birçok faktöre bağlı olarak göç etmeye başladıkları fakat neden göç ettikleri, hangi göç yollarından geçtikleri ve bu yollardan ne zaman geçtikleri sorusu üzerinde henüz uzlaşmış değildir. Fakat uzlaşılana o ki Çingener Avrupa’daki ülkelere 15. yy da geçmişler ve anavatanları dışında yerleştikleri ülkelerde kendi gelenek ve göreneklerini, ekonomik uğraşlarını, kültürlerini her türlü baskı ve korkuya rağmen devam ettirmeye çalışmışlardır. Çingener gittikleri ülkelerde tehdit unsuru olarak görülmeye başladıkları sırada ise ya oraları terk ederek başka ülkelere geçmişlerdir. Ya da bir bölümü de kimliğini gizleyerek o ülkelerde yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Fakat bu gidişler sırasında Çingener Nazım Alpman’ın (1997: 132) belirttiği gibi “dibi delik bir buğday çuvalı gibi, geçtikleri yörelerde dökülerek” yollarına devam etmişlerdir.

1.2.3. Anadolu’da Çingener ve Çingenelik

Tarihsel olarak devlet ve iktidar ilişkisinin dışında kalarak yaşamlarını devam ettiren Çingenerin Türkiye toplumuyla kurduğu ilişki oldukça eskidir. Bu anlamda Türkiye’deki Çingenerin kökeni Bizans döneminde yaşamış Atsinganoi ya da Athinganoi denilen "dokunulmaz" olarak ifade edilen büyücülük, falcılık ve Hristiyan düalizminin değişik biçimlerini benimseyen gruba dayandığı düşünülmektedir. Dokuzuncu yüzyılda Frigyalı Michael’in döneminde etkileri güçlenen bu grup daha sonra Ortodoks kilisesinin zulmüyle ezilmiş, din adamları ve patrikler tarafından sık sık cezalandırılmışlardır. Onuncu yüzyıla gelindiğinde sayıları azalan bu grup uğraştıkları şeylerden dolayı artık günahkar ya da tehdit unsuru olarak değil de yanlış yola sapanlar olarak görülmüşlerdir (Marsh, 2008).

Selçukluların 11.yüzyılın ortalarında Ermenistan’ı almasıyla birlikte Ermeni halkının durumu bozulunca buradaki Çingenerin birçoğu Konstantinopolis ve Trakya olmak üzere

Batı Bizans'a göç etmek zorunda kalmıştır (Fraser, 2005). Başkent Kostantinopolis'e (günümüzde İstanbul) göçlerin nedeni ise konum açısından avantajlı olanaklara sahip olmasıdır (Kenrick, 2006).

Kayıtlara geçen bilgilerde Kostantinopolis'te yaşayan Athinganos'ların veterinerlikle ve aynı zamanda saray bahçesinin vahşi aslanlardan temizlenmesi işinde uğraştıkları bunun yanı sıra akrobatlık, yılan oynatıcısı, ayı terbiyecisi gibi işlerde de uğraşan Çingenerlerin olduğu bilgiler arasındadır. Kenrick'e (2006) göre en çok ilgi çeken çalışma alanı ise astrologlar ve falcılık ile uğraşanlardır. Bu anlamda "Kostantinopolis'teki Çingenerlere ilişkin bilgiye 1068 civarında Athos Dağı'ndaki İberon Manastırı'nda yazılmış Gürcü bir Aziz Biyografisi olan "Life of Sait George the Athonite"den ulaşırken genellikle İmparator Konstantinos Monomakhos'un 1050 yılında avladığı av hayvanlarını öldüren vahşi hayvanlarla başının derde girdiğini ve kâhinlikleri ve büyücülükleriyle ünlü büyücü Simon'un torunları olduğu söylenen Samiriyeli bir halkın yardımını istediğini anlatır" (Fraser, 2005: 47).

Fraser (2005: 48) ise Athinganos'lara ilişkin başka bir kaynaktan 12. yüzyılda kilise kanunları üzerinde çalışan Theodore Balsamon tarafından Trullo Konseyi'nin çıkardığı; ayı ve başka hayvanlarla gösteri yapan, fal bakarak halkı istismar eden herhangi bir kilise mensubunun altı yıl aforozunu emreden LXI sayılı kanuna değinerek Athinganos'ların uğraşı hakkında bilgi vermektedir. Bu kanun üzerine hazırlanmış bir yorumda şunlar ifade edilmektedir:

"Bu şekilde ayı dolaştırınlara ayı oynatanlar deniyor. Hayvanın başına ve tüm vücuduna boyalı ipler yerleştiriyor, bu ipleri hayvanın kürkünden parçalarla beraber kesip, halka muska, hastalıklara şifa ve nazarlık olarak satıyorlar. Athinganoi ismiyle tanınan başkaları da vardır ki, bunlar yılanlarla sarmalanmış olarak dolaşır, kişinin birine kötü yıldızın altında, bir diğerineyse şanslı bir yıldızın altında doğmuş olduğunu söylüyor, iyi ve kötü kehanetlerde bulunuyorlar."

Ayrıca "Kostantinopolis Patriği I. Athanasius tarafından papazlara gönderilen, falcılarla, ayı oynatanlarla ve yılan büyücüleriyle topluluklarının görüşmemesini ve bu tarz şeylerle uğraşanların ise "şeytani şeyler" öğrettikleri için özellikle de Çingenerleri evlerine almamaları gerektiğine ilişkin bir mektubun varlığından bahsedilmektedir" (Fraser, 2005:

48). Bu anlamda Çingenerler halkı büyücülükle ve kâhinlikle istismar ettikleri için tehdit unsuru olarak görülmüşlerdir.

Bizans İmparatorluğu, 15. yüzyılın çok farklı etnik grupları ile çok dinli imparatorluğu haline gelen Osmanlılar tarafından sarılmış ve 1453'te Fatih Sultan Mehmet'in Konstantinopolis'i alması ile birlikte birçok Çingene Osmanlı'ya geçmiştir. Bu bilgiye ise Osmanlı'nın fethettikleri topraklardaki nüfusu numaralandırırken Çingenerleri de kaydetmesinden ulaşılmaktadır. Ayrıca bu bilgiler vergi kayıtlarında bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde sosyal kimlikler, etnik özelliklerine göre değil de din olgusuna göre düzenlenmektedir. Osmanlı Devleti'nde etnik gruplar ya da sosyal kimlikler Müslüman gruplar yanında farklı alt kimliklere dine ve mezheplere mensup olanlarda gayrimüslim umimi adı altında toplanmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Çingenerlerle ilgili algısı onların her hangi bir dine mensup olmadıklarına ilişkindir. Bu anlamda Müslüman ve gayrimüslim olanlar arasında ayırım gözetilmiş ve farklı uygulamalara tabi tutulmuşlardır.

1.2.4. Osmanlı Toplumunda Çingenerler

Osmanlı İmparatorluğu, askeri bir temele dayanan son derece hiyerarşik, idari, ekonomik ve dini bir yapıya sahiptir. Bünyesinde barındırdığı çeşitli din, mezhep ve ırklara mensup topluluklarla çok milletli bir yapıyı oluşturmuştur. İmparatorlukta yaşayan halk Müslümanlar ve Hıristiyanlar olmak üzere çeşitli katmanlar halinde hiyerarşik olarak sınıflandırılmışlardır. Bu her katmanın farklı bir statüsü ve merkezi yönetime karşı farklı yükümlülükleri vardır (Marushiakova ve Popov, 2006). Bu anlamda "Osmanlı Devleti'nde sosyal kimlikler, etnik özelliklere göre değil de din olgusuna göre düzenlenmektedir. Yani bireylerin toplumdaki statüsünü din belirlemektedir. Böylelikle Osmanlı toplumu 'Müslüman' ve 'gayrimüslim' olmak üzere iki sınıftan oluşmuş ve Müslüman gruplar yanında farklı alt kimliklere, dine ve mezheplere mensup olanlarda gayrimüslim umimi adı altında toplanmışlardır. Bu noktada Müslümanlar 'egemen millet'i oluştururken dışında kalan diğerleri ise, egemenlik altındaki toplulukları meydana getirir" (Eryılmaz, 1992: 14). Hukuki olarak tanımlanmada ise egemen milletin, egemenliği altındaki topluluklarla birlikte yaşama zorunluluğu bulunmaktadır. Bu durum toplum tarafından "dine aykırı" bir topluluk olarak görülen Çingenerler içinde geçerlidir. Osmanlı idaresinde yaşayan Çingenerlerin çoğunlukla yerleşik bir hayat yaşadığı fakat göçebe olarak yaşayanların da bulunduğu bilinmektedir. Bu yüzden Osmanlı idaresi düzenli vergi toplamak için göçebe olan Çingenerleri yerleşik hayata geçirmeye çalışmıştır. Bunu da Osmanlı idaresi göçebe yaşayan

Çingenelelere fethedilen yerlerden toprak vererek ve onları tarıma yönlendirerek sağlamaya çalışmıştır. Buna bağlı olarak Osmanlı idaresi Çingenelelerin kimisini Müslüman, kimisini ise Hristiyan olarak addettikleri için farklı tutumlar geliştirmişlerdir (Altınöz, 2013).

Topluluk bilincinden uzak Çingenelelerin Osmanlı Devleti'ndeki varlıklarına ilişkin birçok tarihsel veri bulunsa da eksik ve yetersizdir. Bu tarihsel veriler Çingenelelerin Osmanlı İmparatorluğu'nda varlığının yanı sıra toplumsal konumlarının da kaydedildiği tarihi kaynaklardır. Bu tarihsel kaynaklara göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingeneleler Müslim ve gayrimüslim olarak ayrılmasına rağmen bunlar hukuki bakımdan eşit görülmüş fakat hem sosyal hayat hem de yaşayış tarzları dini kimliklerinin de önüne geçmiştir. Bu durum vergi uygulamalarında görülmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde sadece gayrimüslimlerden cizye alınırken hem Müslüman olmayan Çingenelelerden hem de Müslimlerinden cizye alınmıştır (Altınöz, 2013). Fakat miktarları farklı tutulmuştur. Müslüman Çingenelelerden 22 akçe ispençe alınırken, bu miktar gayrimüslim Çingene için 25 akçedir. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nde nüfus katmanları dini yapılanmaya göre tanımlanmaya çalışılsa da buna rağmen Çingenelelerin her hangi bir dine mensup olup olmamaları ya da olsalar bile Osmanlı tarafından kabul görmediği için hem Müslüman hem de gayrimüslim olsun her iki gruptan cizye alınmıştır. Bunun nedeni ise Çingenelelerin Osmanlı Devleti'nde dağınık olarak yaşamalarıdır. Bu amaçla göçebe olanlar ile yerleşik olanlar arasında düzeni kurmak ve göçebe olanları yerleşik düzene geçirmek için böyle bir uygulama yapıldığı düşünülmektedir. Ayrıca Altınöz (2013) Müslüman Çingeneleler ile gayri Müslim Çingenelelerin bir arada yaşamalarını engelleyen ve buna uyulmadığı takdirde cezai hükmü olan idari sorumlulukların olduğunu belirtmektedir.

Osmanlı Devleti'nde çok geniş bir coğrafyaya yayılan Çingeneleler, devlet tarafından çok sıkı bir şekilde disiplin altına alınmış ve hukuki bakımdan da yaşamları düzenlenmiştir. Bu anlamda Çingenelelerin orduda yardımcı kuvvetler olarak yer aldığı ve Rumeli'nin ele geçirilmesi için yayalar teşkilatının kurulması ile daha sistemli olarak görev aldıklarını ayrıca Kanuni zamanından sonrada imar hizmetlerinde yer aldıkları bilgisine ulaşılmaktadır (Altınöz, 2013). Şöyle ki Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren giderek büyümesiyle daimi ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak hizmetleri yerine getirecek birimlere ihtiyaç duymuştur. Yani askeri teşkilatın sefer zamanlarında savaşmanın dışında askerlerin savaş yerine ulaşımı, savaş araç ve gereçlerinin yapımı için maden çıkarılması, bunların işlenmesi, nakliyesi, ordunun savaş yerine ulaşımında çıkan sorunlar gibi birçok sorunun çözülmesi gerekmektedir. Bu sorunların çözülmesi, bir yandan ordunun işini kolaylaştırıp hızlı hareket

etmesini sağlarken bir yandan da askeri düzen ve disiplin için önem arz etmektedir. Asker için angarya olan bu hizmetlerin yerine getirilmesi amacıyla devlet “geri hizmet kurumu” olarak adlandırılan bir yapılanma içine girmiştir. Geri hizmet kurumu, ordunun top ve cephanelerini taşımak, ordunun geçeceği yolları temizlemek, tahılların nakledilmesi, kale tamiri, tersane hizmeti, köprü inşaatı, maden hizmeti gibi sorumluluklarla donatılmış hizmet sahiplerinden oluşturulan bir teşkilattır (Uzunçarşılı, 1988). Bu anlamda Çingenerler de sahillerde gemi malzemesi temininde, gemi yapımı ve tamirinde, köprü inşası ve menzillerde tahılların toplanmasında, madenlerde, ordunun nakliye işlerinde ve devletin kalelerinin onarımında istihdam edilmişlerdir. Bu hizmetlerde istihdam edilen Çingenerler cizye vergisinden muaf tutulmuşlardır (Marushiakova ve Popov, 2006 ; Dengeç, 2009). Bu durum Çingenerlere özgü bir düzenleme olmamakla birlikte Osmanlı Devleti’nde bulunan tüm kesimler için geçerli olan bir durumdur. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Çingenerler çeşitli işlerde çalışmışlardır. 1522-1523 yıllarına ait vergi defterlerinde çoğunlukla müzisyen (sazende) olarak kaydedilmişlerdir. Marushiakova ve Popov’a (2006) göre Çingenerlerin uğraşları arasında müzisyenliğin yanı sıra tenekeçiler, nalbantlar, kuyumcular, kılıç, soba, ayakkabı, terlik, geniş başlı çivi imalatçılığı, deri işçileri, terziler, halıcılar, boyacılar, hırdavatçılar, helvacılar, peynirciler, kasaplar, kebabçılar, bahçıvanlar, katırcılar, bekçiler, gardiyanlar, uşaklar, kuryeler, maymun yetiştiricileri, kuyu kazıcılar yer almaktadır. Bu anlamda Çingenerlerin istihdam edilme anlamında günümüzde kıyas yapıldığında daha iyi oldukları düşünülebilir. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti’nde Çingenerler ihtiyaç duyulan ağır işlerde de istihdam edilmişlerdir. Özellikle bir istihdam biçimi olan ya da idari organizasyonda disiplin edici olarak vergilerden muafiyet ya da suç işleyenler için ceza uygulaması olarak görülen kürekçilik Çingenerlere verilen ceza biçimidir. Ayrıca Altınöz (2013) fuhuş işine giren Çingenerlerin Rumeli kadı askeri tarafından kürek cezalarını çekmelerinin istendiğini yazılmış bir hükümlerle belirtmektedir.

Ayrıca Çingenerlerle ilgili idari düzenlemelerde bulunmaktadır. Bu düzenlemeler genellikle onların belirli bir bölge içerisinde denetim altında tutulması için yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda coğrafi ve idari şartların sonucunda oluşan; idari ve hukuk yönünden birbirinden ayrılmayan ve askerlerin aynı bayrak altında savaşa gitmesi olarak tanımlanan sancakta Çingenerlerde yer almışlardır. Bu anlamda Osmanlı da sancak içinde yer alan Çingenerler orduya hizmet veren ve daha çok yedek askerleri kapsayan anlamında kullanılmıştır. Bu önemli bir veri olarak görülebilir. Aynı şekilde Çingene Sancağının varlığını gösteren kayıtlarda bulunmaktadır. Bu ilk kayıt II. Bayezid (1481- 1512)dönemine

aittir. Yer alan bu kayıt Çingenerden toplanacak cizye üzerine bir kanunname olmakla birlikte Çingene Sancağından dolayı olarak bahsetmektedir. Bu kanunnamede Dingçe'e (2009) göre "Çingene Sancağı" ifadesi, kaçan Çingenerin bulunması ve haraçları toplayan görevliye yardım edilmesi konusunda Çingene Sancak Beyi'nin görevlendirilmesi ile gündeme gelmektedir.

Osmanlı'nın batıda genişlemesiyle 1520'de Rumeli eyaletindekiler ve İstanbul yöresinde yaşayanlar sancak sayılmış ve buralara sancakbeyi tayin edilmiştir (Altınöz, 2013). Yani sadece Rumeli'nin bir bölgesini ya da bir bölümünü kapsamamakta İstanbul dahil olmak üzere tüm Rumeli'deki Çingeneri kapsamaktadır. Sancağın Rumeli'de olmasının nedeni ise Anadolu'da böyle bir yapılanmanın olmaması ve nüfus olarak Çingenerin Rumeli'de toplanmasıdır. Bu sancağın beyine "Çingene beyi denildiği gibi Çingene sancağı beyi veya Mir-i Kıptiyan'da denilmektedir. Ayrıca bu Çingene beyi sipahi ve silahtarlardan seçilmektedir" (Altınöz, 2013: 116). Çingenerin sancak beyi ise sancağı içindeki Çingenerin şer'i ve örfi bütün vergilerini toplamakla yükümlü tutulmaktadır. Ayrıca cizye ve ispençe vergilerinin toplanması ve hükümetle olan ilişkide de aynı kişi sorumludur. Sancağın beyi o bölgede yaşayan Çingenerin de beyidir. Aynı zamanda bununla birlikte bu askeri sınıfların beyleri kendi sınıfının da askeri ve mülki amiridirler. Bu askeri sınıfların beylerine arpalık olarak tımar ve zeametler verilerek bazı hizmetlerin gerçekleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca vakıf mülkler Çingene sancağı beyinin kullanım hakkı olan yerler arasındadır. Çingene Sancağının merkezi ise Kırkkilise (Kırklareli) olup, Eskihisar-ı Zağra, Hayrabolu, Malkara, Döğenci-Eli, İncügez, Gümülcine, Yanbolu, Pınar-hisar, Prevadi, Dimetoka, Ferecik, İpsala, Keşan ve Çorlu çevrelerini içine almaktadır. Rumeli Eyaleti'nde oturan Çingenerin de bu eyalete bağlı kılındığı bilinmektedir. İlk Çingene sancağı kanunnamesinin 1497 tarihli olup, II. Bayezid Devri kanunnameleri arasında bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman döneminde Çingene Sancağı ve bütün Çingeneri ilgilendiren ilk hukuki düzenlemelerin yapıldığı ve bu anlamda Çingenerin Müslüman ve gayrimüslim diye ikiye ayrılarak hükümler belirtildiği bilinmektedir (Altınöz, 2013: 118-119).

Bu hükümler ise genellikle Osmanlı toplum yapısı içinde bulunan göçebe Çingenerin belirli bir mekânları ve mesleklerinin olmamasından kaynaklı Osmanlı toplum düzeninde oluşan sorunları içermektedir. Bu durum merkeze şikâyet şeklinde bildirilmiştir. Bu merkeze bildirilen şikâyetler kanunnamelere yansıyan hükümlerde yer almaktadır. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nde Çingenerin nasıl bir statüye sahip oldukları ve devletin

onlara karşı tavırları taşradaki yerel idarecilere gönderilen şikâyetlerden ve bunun yansıdığı hükümlerden anlaşılmaktadır. Bunlardan bir tanesi “Gurbet tairesi” biçiminde ifade edilmektedir. Osmanlı içinde sosyal topluluklardan bir yeri yurt edinmeyen, oradan oraya yer değiştirenler için kullanılmaktadır. Bu tanımlamanın aynı zamanda Çingenerler için kullanıldığı görülmektedir. Bu anlamda “Çingenerlerin evleri ve barkları ile gezginci bir hayat sürdürdükleri, hırsızlık yaptıkları; kimi zamanda büyük şehirlerin elverişli alanlarında kurdukları çadırlarda erkekleri eğlenceye katarak çalgılı, çengili eğlencelerle ahlakı bozdukları yönünde çok fazla şikâyet bulunmaktadır” (Altınöz, 2013: 98). Bu durumla ilgili 16. yüzyılın ikinci yarısında Gurbet tairesinin Çingenerlerle birlikte hareket edip bu tarz şeylerle uğraştıkları yönünde kadı ve sancakbeyine men edilmeleri için hükümler yazıldığı görülmektedir. Birçok yörede bu davranışların yaygınlaşması şikâyetlerin de artmasına neden olmuştur. Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu’nda göçebe Çingenerlerle ilgili hükümler onların neleri yapmamalarına ilişkin hükümlerdir. Örn; 1551 tarihli bir belge, Osmanlı yönetiminin göçebelerin yerleşik hayata geçmelerini sağlamaya yönelik çabasını gösterir. Bu belge Çingenerlerin güzel atları olduğunu aynı yerde kalmayıp, kasabadan kasabaya bir yerden diğerine dolaşıp durduklarını, hırsızlık ve yağmacılık yaparak halkı rahatsız ettiklerini ve huzursuzluk çıkardıklarını yazmaktadır. Ayrıca ata binmemeleri gerektiği, bunun yerine eşek ve öküz kullanmalarının bildirilmesi talimatı verilmiştir. Bu anlamda Çingenerler atlarını satmak zorunda bırakılmalı ve buna karşı gelindiği takdirde hapisle cezalandırılmalıdır. Bu talimat 1574 yılında yeniden yürürlüğe girmiş ve İstanbul’daki akrobat Çingenerleri bile ata binmekten men edilecek şekilde kapsamı genişletilmiştir (Marushiakova ve Popov, 2006). Bu anlamda şikâyetlerden ve kanunnamelere yansıyan hükümlere bakıldığında yerleşik olan halk için göçebe olan Çingenerler tedirgin edici ve tehlikeli olarak görülmektedir. Bunun için yaşam tarzı, geçim olanaklarını etkileyecek tedbirler alınmıştır.

Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu’nun son zamanlarda hâkimiyetinin zayıflamaya başlamasıyla devlet kayıtları sekteye uğramıştır. Birçok belge gibi Çingenerlere ilişkin belgeler de giderek daha eksik ve belirsizlikler içerir olmuştur. Bununla birlikte çeşitli nedenlerle Osmanlı İmparatorluğu’nu gezen yabancı yazarların tanıklığı Osmanlı toplumunun Çingenerlere karşı tutumu konusunda bilgi vermektedir. Bu anlamda tanıklıktan doğan ifadelere göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Çingenerlerin kanunen köle olmasalar da köle olarak alınıp satıldıkları belirtilmiştir. Fakat düşünöldüğünde “Osmanlı Devleti’nde vergisini veren toplulukların can, mal ve diğer hakları koruma altına alınmaktadır. Ayrıca

vergilerini ödeyen Çingelerin köle pazarında satılmamaları gerektiğine ilişkin talimat da verilmiştir. Bu bilgiye ise 1560 tarihinde yazılan bir hükümden ulaşılmaktadır. Bu anlamda harç veren Çingelerin köle olarak sattırılmaması konusunda hüküm bulunmaktadır” (Altınöz, 2013: 110). Bunun yanı sıra “Avrupalı gezginlerden biri olan Johan Kempelen’in tanıklığına göre de Çingelerin herkes tarafından hor görüldüğü herkes tarafından nefrete maruz kaldığı bir hırsızlık veya soygun olayında olağan şüpheliler arasında yer aldığı belirtilmiştir” (Akt. Marushiakova ve Popov, 2006: 64). Çingelerin hor görülmekle kalmayıp alenen saldırılara da maruz kaldığı bilinmektedir. Bu anlamda Ankara sancağının Kalecik kazasına bağlı bir yerde Eğridir yörüşü denilen yörüklerin Çingelere gece baskın yaptığı ve mallarını yağmaladıkları bilinmektedir (Altınöz, 2013). Osmanlı İmparatorluğunda hâkim olan topluluk kuralları, yaşam tarzları gibi durumlarda da kendisi gibi olmayan Çingelerin bu kurallara uymaları istenmiş fakat buna uyulmadığında yaşam tarzları başta olmak üzere tehlike altına girmiştir. Bu anlamda kötü işlerle isimlerinin anılması ve herhangi bir şey olduğunda şüphelenecek kişilerin başında gelmeleri göçebeliklerinden kaynaklandığı gibi buna sebep olan önyargılarda etkilidir. Çünkü Çingeler normalin kurallarına uymayanlar olarak görüldüklerinden ötürü tehlikeli addedilmektedir. Çünkü insanlar ‘normal dışılıkla’ karşılaştıklarında kimi zaman endişe duyarlar (Douglas, 2007). Hal böyle olunca gerek Osmanlı gerek yerel halk olsun, toplumun geri kalanı tarafından Çingeler değersiz ikinci sınıf bir halk olarak görülmüşlerdir (Marushiakova ve Popov, 2006).

1.2.5. Türkiye’nin Görünmeyenleri: Rom, Lom ve Dom Gruplar

Çingelerin Türk toplumuyla kurduğu ilişki oldukça eskidir. Selçuklu Türkleriyle başlayan ilişki daha sonradan büyük bir Çingene grubunun Anadolu üzerinden Avrupa’ya geçmesiyle devam etmiştir. Büyük Çingene grubu olan “Liva-i Çingane” Trakya/ Rumeli’de ikamet etmiş ve belirli kısmı ordu ve devlet hizmetinde çalışmıştır. Osmanlı imparatorluğunda Çingene nüfusundan vergilerin düzenli alınabilmesi için yaş, iş ve medeni durum bağlamında tanımlanmıştır. İmparatorluk içindeki çingeler için en popüler meslekler demircilik ve müzisyenliktir. Bunların yanı sıra tenekecilik, nalbantlık, kuyumculuk, kılıç, soba, ayakkabı, terlik ve geniş başlı çivi imalatçılığı, deri işçiliği, terzilik, boyacılık, hırdavatçılık, kasaplık ve bahçıvanlıktır (Kolukırık vd.,2006).

Cumhuriyet döneminde ise Lozan Antlaşması çerçevesinde Yunanistan’dan gelen ve sayıları kesin olmayan Çingene nüfusunun varlığından da söz edilir. Ancak Lozan

Antlaşması'nda, etnik kimliklere dayalı bir nüfus sayımı yapılmadığı için Çingene nüfusunun ne kadar olduğu konusunda kesin bir veri bulunmamaktadır. Göçle gelen Çingener, Ege, Marmara ve Trakya bölgelerine yerleştirilmişlerdir (Kolukırık,2009; Çelik ve Tar, 2015).

Tekleştirme/kendine benzetme anlayışı ile ilerleyen bir medeniyet anlayışında Çingener dünyada yaşadıkları ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de kültürel, sosyal ve ekonomik hayattan dışla(n)ma süreçlerine rağmen farklılıklarıyla tarihe eşlik etmişlerdir. Fakat bu durum Türkiye'deki Çingenerin var olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Türkiye Çingeneri Romanlar, Domlar ve Lomlar olarak üç ana gruba ayrılmaktadır (Marsh, 2008). Keza Türkiye'deki Çingene nüfusu kendi içinde çeşitlikler ve farklılıklar gösterir. Bu anlamda Çingenerin bu “farklı adlandırmalar ve içinde oldukları kimlikler etrafında tanımlanmaları onların ‘tarihsel varoluş çabaları’ olarak görülebilir” (Kolukırık, 2008: 146). Bu “mücadelenin amacı, oldukları haliyle iktidar etkileridir. Bu anlamda hem devlet ve iktidar ilişkilerinin dışında hem de bu durumla içi içe var olma mücadelesidir. Bu mücadele bir anlamıyla bireyi kendisine bağlayan ve bu şekilde diğerlerine tabi kılan duruma karşı yürütülen mücadeleler (tabi kılmaya karşı, öznellik ve boyun eğdirme biçimlerine)karşı mücadelelerdir” (Foucault, 2016: 62-63). Bu anlamda Foucault (2016: 62-63) “bireyleri özne yapan bir iktidar etkisinden bahsederken aslında özne olmanın iki anlamına değinir. Bu bir anlamıyla denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan özne ve vicdan ya da öz bilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan özne olarak değerlendirmektedir”. Çingenerin de tarihsel süreçlerine bakıldığında iktidar odaklarına karşı öznelliklerini koruyarak bir var olma mücadelesi yürüttüğü görülmektedir. Buna rağmen Çingenerin kimler olduğu nereden göç ettiği, ne zaman göç ettiği tartışmalarında olduğu gibi dünya tarih sahnesinde varlığı ve varoluşu üzerinde hakim kültür tarafından tanımlandığı bilinmektedir. Her ne kadar ülkemizde yaşadıkları bölgelere göre Rom, Lom, Dom olarak ayrılırsalar da bu ayrımların içinde de farklı tanımlamalar bulunmaktadır.

Şöyle ki Türkiye'nin bütün kentsel ve kırsal yerleşim birimlerinde gerek “yerleşik” gerekse “göçebe” olarak yaşayan Çingener, yaptıkları mesleklere, işlere ve günlük yaşamda gerçekleştirdikleri sosyo-kültürel etkinliklere göre çeşitli adlar almaktadır (Arayıcı, 2008). Bu anlamda Türkiye'de Çingener Erzurum, Artvin, Bayburt, Erzincan ve Sivas'ta “Poşa”, Van, Hakkari, Mardin ve Siirt'te “Mıtrıb”, İç Anadolu'da “Elekçi”, Akdeniz Bölgesi'nde “Arabacı” ya da ”Manuş”, Adana ve Osmaniye yöresindekiler için ise “Cono” tabiri kullanılmaktadır (Kolukırık, 2008). Bunun yanı sıra Türkiye Çingeneri arasında

çoğu meslekleriyle tanımlanan birçok alt grup (sepetçiler, kalaycılar, bohçacılar, hamamcılar, hamallar) mevcuttur (Marsh, 2008). Başka bir anlatımla Çingener yaptıkları mesleklere göre “Bohçacı”, “Çiçekçi”, ”Kalaycı”, ”Sepetçi”, ”Ayıcı”, ”Demirci”, ”Trampacı” gibi adlar da alabilmektedir (Kolukırık vd., 2006).

Günümüz Türkiye’inde Roman ya da Çingene olarak tanımlanan Rom grubu Yunanistan’la 1923 yılında yapılan Lozan Antlaşmasıyla Türkiye’ye gelenlerden oluşmaktadır. Bu gruplar çoğunlukla Ege, Trakya ve Karadeniz bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Yerleştirilmelerinde Müslüman olmaları yeterli görülüş ve ayrıca bu yerleştirilmelerde, nüfusun mesleki özellikleri dikkate alınmıştır. Özellikle “İzmir, Aydın, Manisa, Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Kocaeli, İstanbul, Tekirdağ, Kırklareli, Zonguldak, Bartın ve Samsun illerinde yaşamaktadırlar. Fakat Mübadele sonrası ne kadar Rom nüfusunun Türkiye’ye geldiği bilinmemektedir” (Kolukırık, 2008: 149).

Rom ya da Roman olarak tanımlanan gruplar kendi kimlik ve kültürlerini Dom ve Lomlara oranla daha belirgin biçimde yaşamakta ve gaco olarak tanımladıkları Çingene olmayanlarla daha iyi anlaşabilmektedir. Günümüz Türkiye’inde Rom grupları yerleşik, eğitim seviyesi Dom ve Lom gruplara oranla daha yüksektir. Kolukırık’a (2008) göre Çingene müziğinin temsilcisi de Rom gruplarıdır. Rom grupları açısından temel sorunsal, işsizlik, eğitim seviyesinin düşüklüğü, damgala(n)ma ve dışla(n)manın her boyutunu yaşadıkları alanlarında kendilerine göre geliştirdikleri yaşam stratejileridir. Ayrıca Rom grupları kentsel alanlarda kapalı bir yaşam biçiminin temsilcisi olarak görülmekle birlikte dış gruplarla ilişkileri de yoğundur. Bakıldığında Rom grupların diğer sosyal gruplar ile kurmuş olduğu sosyal ve ekonomik ilişki biçimleri Dom ve Lom gruplara oranla daha yüksektir.

Bu bağlamda Türkiye’de kültür ve kimlik bağlamında en az çalışılan konulardan biri de Dom gruplarıdır. Marsh’a (2008) göre Türkiye’de yaşayan Domlar, Ortadoğu’daki Dom Çingenerinin bir koludur. Ermeni tarihçilerin referanslarından hareketle Türk topraklarının Güneydoğu’suna (Diyarbakır, Antakya, Mardin) 11.yüzyılın başında gelmişlerdir. Günümüzde Türkiye’nin güney ve doğu bölgelerinde yaşamaktadırlar. Dom grupların yoğun olduğu yerler Diyarbakır, Mardin, Urfa, Gaziantep, Hatay ve Mersindir. Dom grupları, diğer Çingene gruplarından farklı olarak Türkiye’deki farklı bir etnik köken olan Kürtlerle etkileşim halindedir. Bu durum Kürt kültüründen etkilenmelerine yol açmıştır. Bu anlamda Kendi dilleri olan Domari’yi korudukları halde Kurmanci, Zazaca ve Türkçe de

konuşmaktadırlar. Kendi dilleri olan Domca'yı ise daha çok grup içinde kullanmaları dışardan gelebilecek tehlikeye karşı bir strateji olarak görülebilir. Kültürel açıdan Kürt nüfusa yakın bir iletişime sahiptirler. Buna rağmen, onlar tarafından da belirgin ve şiddetli ayrımcılığa maruz kalmışlardır. Ayrıca "Domların çoğu tasavvufi İslam'a ve yerel şeyhlere yakındır. Bu anlamda gruplar üzerinde şeyhlerin ve dini liderlerin etkisi bulunmaktadır" (Kolukırık, 2008: 150).

Dom gruplarının çoğunun aşırı derecede yoksul olduğu ve pek çoğunun da göçebe olduğu bilinmektedir. Bu anlamda Dom erkekleri çoğunlukla müzisyenlik, kadınlar ve çocuklar ise dilencilikle geçinmektedirler. Ayrıca keklik avcılığı yapan Domlar da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Çingene topluluğu için mevsimlik tarım işçiliği temel geçim kaynakları içinde önemli bir noktada bulunmaktadır. Fakat Türkiye'de mevsimlik tarım işçiliği etnisite ve sınıf ilişkisi içerisinde gözlemlendiğinde bu durum daha çok Kürt etnisitesi üzerinde konumlanmıştır (Önen, 2012). Bu durum genellikle enformel sektörde çalışan, sınırlı iş imkanları bulunan ve etnik kimliği nedeniyle damgalanan ve buna bağlı olarak sosyal hayatta dışlanan bir kesim olan Çingenerin Kürtlerle olan ilişkilerinde zorunlu bir birlikte yaşamı getirmiştir. Bu anlamda Kürtlerin yaşadığı kırsal kesimlerde Çingeneleşmeye yönelik oluşturulan ötekileştirme ve dışlama pratikleri hakim konumunda olan Kürtlerin karşısında Çingeneri itaatkar grup olarak konumlandırır. Kürtlerin Çingeneleşmeye karşı ötekileştirme ve dışlama pratikleri Domları derin bir yoksulluğa itmiştir. Buna bağlı olarak Domlar çocuklar ve kadınlar aracılığı ile dilencilik yapmayı bir geçim stratejisi olarak görmüşlerdir. Aynı şekilde yoksulluğa ve damgala(n)maya bağlı olarak Dom gruplarının örgün eğitime katılımı çok düşüktür. Yine buna bağlı olarak erken yaşta evliliklerde görülmektedir. Ayrıca kadınlar arasında el ve yüzlere dövme yaptırma da oldukça yaygındır. Bu dövmeler ise aile ya da bağlı buldukları aşiretin simgesidir. Bunun yanı sıra Domlar hiçbir şekilde kendilerinin Çingene olarak tanımlanmasını istememektedir. Diyarbakır ya da Mardin-Nusaybin Domları kendilerini Dom kimliği yanında Kürt göçebesi, Karaçi, Aşık, Mıtrıp olarak tanımlamaktadır. Fakat bu tanımlamalar bölgedeki diğer grupların (Kürt, Türk, Arap, Zaza) Dom gruplarına verdikleri tanımlamalardır (Kolukırık, 2008).

Lomlara ilişkin bilgiler ise son derece belirsizdir. Şöyle ki Marsh'a (2008) göre 11.yüzyılda Romanlardan ayrılarak batıya doğru ilerlemek yerine Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'nun doğusunda kalmış bir grup olma ihtimalleri bulunmaktadır. Fakat Marsh'a (2008: 28) göre "günümüzdeki Lom nüfusu 1870'lerde Kafkasların fethinin

ardından Ruslar tarafından yürütülen etnik temizlik sırasında Türkiye'ye göçe zorlananların torunlarından oluşmaktadır". "Lomlar günümüzde ise kuzeydoğu ve Karadeniz bölgesinde küçük topluluklar halinde yaşamakta ve pejoratif bir anlamda kullanılan "poşa" kelimesiyle adlandırılmaktadırlar. Günümüz Türkiye'sindeki Lom ya da Anadolu'daki kullanımıyla Poşa grupları Sivas, Erzincan, Erzurum, Hopa, Arhavi ve Artvin'de yaşamaktadırlar" (Korkmaz, 1985: 151).

Lomların çoğu yerleşiktir ve tarımla uğraşmaktadırlar. Ayrıca Lomların geçmişte bilinen en yaygın meslekleri elekçilik ve sepetçiliktir. Bazı Poşa grupları arasında kamu kuruluşlarında çalışanların oranı oldukça yüksektir. Lomlar birlikte yaşadıkları gruplarla yakın ilişkiler kurmaktadırlar. Bu anlamda diğer topluluklarla etkileşim halindedirler. Lomların bazılarının Lomavren'i konuştukları ve müzisyenlik geleneğini sürdürdükleri düşünülmekte olduğu; çoğunun da dilini kaybettiği yalnızca 60 yaşın altındakilerin çok azının bu dili akıcı konuştuğu bilinmektedir (Marsh, 2008). Bu anlamda Rom ve Dom gruplarına kıyasla Lom gruplarının dilinin kullanım oranı daha azdır. Ayrıca Poşa grupları arasında kimliklerini gizleme durumu da yaygındır. Marsh'a (2008: 20) göre "Türkiye coğrafyasındaki Lom grupları Ermeni Miaphysitisim ve Katolik inancına bağlıdır. Bu durum grubun tanımlanma şeklini değiştirmiştir. Bu anlamda Poşa adının taşıdığı olumsuz anlamlar ve özellikle Ermeni kökenden geldiklerine ilişkin yapılan göndermeler bu tanımlanmanın istenmemesinde etkili olabilir. Poşa grupları hiçbir biçimde Çingene tanımlamasını kabul etmemekle birlikte kendilerini Orta Asya'dan ve Ermenistan üzerinden gelen gruplar olarak tanımlamaktadırlar".

Genel bağlamda Türkiye'deki Rom, Dom ve Lom gruplar açısından belirtilmesi gereken nokta bu gruplardaki yoksulluk durumunun belirgin bir biçimde kendini göstermesi ve en önemli mücadele olan damgala(n)ma ile iç içe geçen bir süreç olmasıdır. Her ne kadar toplumun tüm kesimlerinin yaşam kalitesinin artırılması bir hedef olarak görülse de, bu gruplar fiziki anlamda kentlerin sınırlarında olan kentsel yaşamla görece olarak bağı olmayan yerleşim alanlarında tutulmakta yerleşim, konut, barınma, sağlık, eğitim ve istihdam sorunlarıyla boğuşmaktadır. Bu anlamda Çingeneler için istihdam, eğitim ve sosyal gelişim stratejilerinin uygulanması bir zorunluluktur. Çünkü sarmal haline gelen ve iç içe geçmiş olan damgala(n)ma ve dışla(n)ma Çingeneleri geleceği belirsiz bir sosyal yaşamın içinde tutunmaya mahkum etmiştir.

Dolayısıyla bugün hemen hemen tüm toplumlarda var olan bazı grupların diğerlerine oranla daha baskın olması diğer madun gruplar üzerinde hegemonya kurmaktadır. Hal böyle olunca Çingenerler de toplumsal yapıdan soyutlanarak, “marjinal” bir yaşama itilmiş; kültürel kimliklerini yaşarlarken baskılanıp ötekileştirilerek dışla(n)mışlar ve ikincilleştirilmişlerdir. Ayrıca baskı, yıldırma politikaları ve polisiye önlemlerle zorla toplumsal yapıya “uyum” sağlamaya yönlendirilmişlerdir. Bu anlamda devletin Çingenerlerin kültürel yapılarını korumaları ve geliştirmeleri, gelenek ve göreneklerini sürdürmeleri; insanca yaşayabilecekleri sosyo-ekonomik, siyasal, kültürel ve eğitsel sorunlarının çözümü için çaba harcaması ve bu doğrultuda sosyal politikalar üretmesi gerekmektedir (Arayıcı, 2008).

2. BÖLÜM

2. TOPLUMUN ÖTEKİLERİ OLARAK ÇİNGENELER VE SOSYAL DIŞLA(N)MA

Gruplar arası güç dengesizliğinde baskın gruplar tarafından tanımlanan, etiketlenen, damgalanan ve etnik kimliklerinden dolayı ayrımcılığa maruz kalarak sosyal dışla(n)ma kısır döngüsünde kalan bir grup olan Çingenerler “normallerin” dünyasına girememekle birlikte görelî olarak tamamen bu dünyanın da dışında değildir. Bu anlamda Çingenerlerin yaptığı işlerin olumsuzlanması, her hangi bir sorun çıktığında ilk şüphelenileceklerin başında gelmeleri gibi sosyal etkileşimin çıktıkları olan önyargılara maruz kalmaktadırlar. Dolayısıyla girilen ilişkinin kapalılığından ötürü kalıp yargıları üzerinde taşıyan ve bundan beslenen tutum ve davranış olarak ayrımcılığa maruz kalan Çingenerler Avrupa’da yaşadıkları tüm ülkelerde “toplumsal sorun” ve “tehlikeli gruplar” olarak damgalanmaktadır. Bunun yanı sıra Çingenerlerin tarihsel süreç içinde yaşamları ve yaşam alanları belirli yasal düzenlemelerle kısıtlanmıştır. Yaşam alanları açmak istediklerinde ise bölgelerinden zorla kovulmuşlar ve sınır dışı edilmişlerdir. Türkiye, Çingenerlerin Orta, Doğu ve Güneydoğu Avrupa’daki Çingene topluluklarına benzer şekilde tecrit edilen yerleşim alanlarıyla sınırlandırılmamaları, Türkiye devletinin sunduğu vatandaşlık haklarından eşit biçimde yararlandıkları anlamına gelmemektedir (Gökçen ve Öney, 2008). Türkiye’de diğer etnik gruplarla karşılaştırıldıklarında, ekonomik, politik ve askeri güç dengesi kurmadan kendi varlıklarını koruyabilme mücadelesi veren Çingenerler, milliyetçi taleplere karşı çıkmadıkları için devlet tarafından sorun arz eden bir etnik grup olarak görülmemektedir. Sonuç itibariyle toplumdaki diğer kişilerin, grupların “tepkisiyle” oluşan toplumsal bir etiketi üzerlerinde taşıyan Çingenerlerin, kendilerine geliştirdikleri kimlik siyaseti daha çok kimliklerini gizleme ya da kendilerini ötekileştirenlerden uzak durarak yaşamlarını devam ettirmeye yönelik olmuştur. Bu anlamda damgalanan Çingenerler “normallerin” dünyasına girememekle birlikte tamamen bu dünyanın da dışında değildir. Bu dünyayla ilişki içinde olduğu halde sınırda ve muğlak sınırlar üzerinde iki dünya arasında sürekli savrulur durur.

Aynı zamanda kimi sınırda kalmışlığı da bir damgalamayla birlikte ve hatta iç içe girmiş bir şekilde sosyal dışlanmışlık sürecini barındırmaktadır. Çingenerlere ilişkin yapılan çalışmaların sonucunda bu toplulukların etnik kimliklerinden dolayı ayrımcılığa uğradığı ve

sosyal dışla(n)mayı en yoğun yaşayan gruplar arasında yer aldığı görülmektedir. Bu yüzden Çingenelerin sosyal dışla(n)mışlığını ve toplumla ilişkilerini anlama açısından dışla(n)manın boyutlarına ve süreçlerine değinmek önem taşımaktadır.

2.1. Ötekileştirme ve Damgalamaya Giden Süreç: Kalıp Yargılar ve Önyargılar

İnsanlar toplumsal hayatta yaşamlarını idame ettirirken çok çeşitli ve çok fazla uyararla karşılaşarak yaşarlar. Bu uyarılar tek tek algılandığında çok karmaşık durmaktadır. Bu yüzden insanlar dünyayı anlamak ve dünya üzerinde düşünebilmek için karşılaştığı bu uyarıcıları ayrı ayrı değil de bir sınıflamaya ya da gruplamaya tabi tutarak değerlendirirler ve ona göre tepkide bulunurlar. Bu sınıflandırma, kategorilendirme olarak adlandırılır. Kategorilerin yorumlanmasıyla da belleğin yeniden inşası gerçekleşir (Harlak, 2000). Bu bir nevi duyu organları tarafından alınan uyarıcılarla davranışsal tepkiler arasında aracılık eden ve beyinde işlenen, depolanan kavramsal soyutlamalardır. Kişiler, toplumsal hayatı algılama ve yorumlamayı etkileyen sosyal sınıflandırmayı oluştururken oluşturdukları kategorinin üyelerine ilişkin değerlendirmelerde bulunur. Bu değerlendirmeler bireylerin gruplara yönelik değerlendirmeleri ve yargıları olarak tanımlanan stereotip kavramı ile açıklanmaktadır. Stereotipler, kişilerin kendisi ve çevresi tarafından oluşturulmaktadır (Harlak, 2000). Bu “farklı sosyal gruplara yönelik stereotipler, kalıpyargıların ve önyargıların oluşumunda bilişsel bir süreç olarak ortaya çıkar (Göregenli, 2012: 23)”.

Kalıpyargı ve önyargı insanın toplumsal hayattaki ilişkilerine, gerçekliğe ilişkin sosyal ve zihinsel temsillerini biçimlendirme şekillendirme işlevi görürler. Kalıpyargılar, kişilerin önceden zihinlerinde oluşturmuş oldukları imgelerdir. Yani kişiler, uyarılar arasında yeni bir olgu, obje ya da grupla karşılaştığında, onlarla ilgili bilgileri bu tür imgelerle biçimlendirmektedir (Göregenli, 2012). Böylelikle insanlar yeni olgu, obje ya da grubu gerçekte olduğu gibi ya da gerçek özellikleriyle değil, kendi düşünce kalıplarına göre algılar. Yani bu aynı grupta yer alan bireylerin aşırı genelleme ile birbirine benzer özelliklere sahip olduğu, diğer gruptan bireylerin ise birbirinden farklı zıt özelliklere sahip olduğu düşüncesine neden olmaktadır. Bu şekilde kişilerin gruplara yönelik oluşturdukları iç grup taraftarlığı kendi dışında kalan dış grup üyelerini tektipleştirmeye yol açarken kendi iç grup üyelerinin özelliklerini hatta inançlarını da benzer algılamalarına yol açar. Dış grup üyelerinin bu şekilde tektipleştirilmesi aynı zamanda dış grubun görüşlerinin kendiliklerinin, iç grubun görüşlerine kendiliklerine benzemediği inancını güçlendirir. Keza

bu durum başkaları üzerinde ya belirli bir grubun ve üyelerinin hangi özelliklere sahip olması/sahip olmaması ve davranması/davranmaması gerektiğine ilişkin beklenti durumları ortaya çıkartabilir. Bu beklentiler kimi zaman sosyal normlar ya da toplumsal gücü elinde bulunduran gruplar tarafından belirlenmekte kimi zamanda kişiler nazarında gerçekleşmektedir. Grup üyelerinin bu kalıpyargıların oluşturduğu beklentilere isteyerek veya istemeyerek uygun davranması halinde davranışı kalıpyargıyı haklı çıkarmakta ve böylece kalıpyargı daha da kalıcılaşmaktadır. Grup üyelerinden birinin dahi kalıpyargı ve beklentilerine uyum sağlayacak şekilde davranması halinde duruma göre düşünülenin ya da söylenilenin gerçekleşmesi olarak da tanımlanan “kendini gerçekleştiren kehanet” gerçekleşmiş olur (Göregenli, 2012: 31-34). “Gruplar arası ilişkilerde bu durum genellikle kendini gerçekleştiren kehanetin kural, kendini gerçekleştirilmeyen kehanetin ise istisna olduğu görüşünü de yaygınlaştırmıştır” (Çayır, 2012: 39). Yani bu durumda dahi kalıpyargıya ilişkin bir beklenti durumu vardır.

Kalıpyargıların bir grubu diğer gruplardan ayırma, değerlendirme ve farklılaştırma gibi işlevleri dünyayı basitleştirerek sosyal çevreyi tanınır hale getirirse de olumsuz kalıpyargılar önyargıların oluşmasında etkilidir. Bu anlamda önyargı ve kalıpyargı birbirinden farklı, ama birbirini tamamlayan iki kavramdır. Kalıpyargılar her zaman olumsuz olmayabilir fakat olumsuz kalıpyargılar önyargıların oluşumunda etkilidir. Bu önyargılar ise kişilerin kendi üyesi oldukları gruplar içinde diğer sosyal gruplara yönelik oluşturdukları mantıkdışı tutum ve olumsuz kanaatlerini ifade eder (Göregenli, 2012) ki toplumsal eşitsizlik halinde önyargılara bağlı olarak oluşan tutum ve davranışların toplumsal tezahürleri daha derin toplumsal sonuçları doğurabilir.

Açıktır ki toplumsal eşitsizliğin hakim olduğu yapılar etnik, dinsel, ekonomik, kültürel vb. gibi dinamikler açısından bir toplumsal grubun diğerlerine oranla daha baskın hakim ya da güçlü olmasını beraberinde getirebilir. Bu durum siyasal süreçlerle birleştiğinde azınlık, madun, alt konumlu pozisyonda olan zayıf grupların damgalanması, tanımlanması, etiketlenmesi ile sonuçlanabilir. Keza etiketlenmenin kendisi bir kişinin bir başkası ya da başkaları tarafından ne düşündüğüne ilişkin bir tanımlamayken bunun gerçekleşmesi için de normlar ve bu normlara göre “normal bulunan” eylem, tutum, görünüm vb. nitelikler ve normlara uymadıkları için sapkın sayılanların olması gerekmektedir (Tatlıcan ve Binay, 2007) Dolayısıyla bir toplumda baskın ya da yaygın olarak görülen “şeyler” normal, onun dışında kalanlar ise anormal ya da sapkın olarak etiketlenebilir. Bu şekilde “norm ya da normalin tanımlanması aynı zamanda anormali de

tanımlamaktadır.” (Bauman, 1999: 58) Bu durum, tarihsel süreç içerisinde insanların toplumsal hayatta yaşamlarını idame ettirirken dünyayı anlamak ve dünya üzerinde düşünebilmek için karşılaştığı uyarıları tek tek değil de bir sınıflamaya ya da gruplamaya tabi tutarak değerlendirip, ona göre tepkide bulunmasından da ileri gelmektedir. Yani kişiler toplumsal hayatı algılama ve yorumlamayı etkileyen sosyal tanımlamayı oluştururken, oluşturdukları kategorinin üyelerine ilişkin değerlendirmelerde bulunur ve onları tanımlar, etiketler, üstelik damgalarlar. Toplumsal kesimler arasındaki güç eşitsizliği bu damgalayabilme sürecinde anlaşılır. Damgalayabilme damgalayanlar tarafından bir toplumsal gücü gösterirken damgalı ya da damgalanmış olanlar ise ancak kendilerini tasnif edilenden kurtardıklarında tanımlayabilme gücüne sahip olurlar (Çayır, ve Ayan Ceyhan, 2012). Bu anlamda Goffman’a göre “damga” bir ilişki türüdür, yani sabit bir nitelik özelliği taşımaz. Damga, bu yanıyla damgalayana, normal addedilene ya da normal rolünü oynayana ihtiyaç duyar. Yani damganın ortaya çıkabilmesi için normal olarak tanımlanana ihtiyaç vardır. Bir toplumdaki “normallik” genel ve yaygın olan anlamı taşımakla birlikte bu kimi zaman toplumsal gücü elinde bulunduranların dönemin konjektörüne göre oluşturdukları “kaygan” bir anlayışta olabilmektedir. Bu ilişki, toplumsal ilişkiler ve etkileşimlerde karşı karşıya gelen iki toplumsal aktör arasında geçen bir hikâyedir. Aslında damganın anlattığı, ancak bugün normal olarak tanımlanan bir niteliğin yarım bir damgaya dönüşebilme olasılığıdır. Yani normallik statik bir olgu olmayıp değişebilen bir olguyken buna bağlı olarak tanımlanan damganın da aynı şekilde değişebileceğidir. O yüzden damgalı ya da damgalanan, normal olanın ya da normal olarak tanımlananın normalliğinin içine girememiş sınırdaki kalmış, belirsizliği tanımlar. Aslında bir nevi damgalı birey, normallerin dünyasına girememekle birlikte tamamen bu dünyanın da dışında değildir. Hatta bu dünyayla ilişki içinde olduğu halde sınırdaki ve muğlak sınırlar üzerinde iki dünya arasında sürekli savrulur durur (Goffman, 2014).

Damgalı bireylerin sınırdaki kalmışlığı ve muğlak sınırlar içinde devindiği durumlara ilişkin bu noktada “damgalanmış” ve “normal insanlar” arasındaki etkileşim önem taşımaktadır. Bu etkileşimin doğası birey için problem oluşturan iki damga tipine bağlıdır. Bunlar “gözden düşürülmüş” ve “gözden düşürülebilir” damgalardır (Goffman, 2014).

“Gözden düşürülmüş” damgada birey farklılıklarının diğer üyeler tarafından bilindiğini ve onlar için bu bilginin açık olduğunu düşünür. Bu noktada birey damgala(n)ma üzerinden problemlili olduğu düşünülen iddia edilen durumun insanlar tarafından bilinmesinin yarattığı gerilimi idare etmeye çalışır (Goffman, 2014). Hal böyle olunca

gözden düşürülmüş damgada madun gruplar ya da alt konumlu gruplar baskın grupların kendileriyle ilgili sunulan önyargılarla, kayıpyargılarla uğraşırlar. Bu durumun ortaya çıkması ise bireylerin sosyal gruplara ilişkin oluşturdukları kategoriler ve kategorizasyonda yer alan üyelere ilişkin değerlendirmelerdir. Bu kategorizasyon normallik ya da damga durumunu oluşturmuş ya da hala devam eden bir süreç olarak da görülebilir. Buna bağlı olan değerlendirmeler statik değildir. Bu değerlendirmeler bireylerin gruplara yönelik değerlendirmeleri ve yargıları olarak tanımlanan stereotip kavramı ile açıklanmaktadır. Kalıpyargıların ve önyargıların oluşumunda bilişsel bir süreç olan stereotipler kişinin farklı sosyal gruplara yönelik kendisi ve çevresi tarafından oluşturulmuş zihinsel şablonlardır ki bu zihinsel şablonlar “normaller” tarafından madun grupların ya da alt konumlu grupların konumlarını kirleten hafızalar olarak gelecek nesillere aktarılmaktadır (Harlak, 2000).

Açıktır ki Çingener de nerede yaşarsa yaşasınlar toplum tarafından “genellikle dilenci, fal bakan, tembel, günlük yaşayan, gelecek kaygısı olmayan, kavgacı”, küfürbaz, “yüzsüz, arsız, pis, dinsiz, alkol ve uyuşturucu madde kullanan ve genellikle her türlü yasadışı işle uğraşmaya meyilli” kişiler olarak -ki bu sayılan durumların da olumsuz bir imge çerçevesinde tanımlanarak- ifade edildiği; bu yanıyla damgalanarak tanımlandığı bir hal almaktadır. Yine aynı şekilde “müzisyen, özgür ruhlu”, neşeli, “eğlenceli, dans etmeyi seven” gibi baskın grupların Çingene kimliği için “olumlu” olarak nitelediği imge ve sıfatlar da kullanılmaktadır (Kolukırık, 2005; Aşkın, 2012). Birçok etnik kimliğin gündelik hayatta gerçekleştirdiği mesleki uğraşlar, tutum ve davranışlar gibi olguların salt Çingenerlere ait olgularmış gibi düşünülüp onun üzerinden tanımlanarak damgala(n)ması aynı şekilde kavramları da damgalamaktadır. Örneğin tüm dilenciler veya tüm fal bakanlar Çingene midir? Bu önyargılar sosyal etkileşim süreci içindeki birey ve grupların Çingenerlere bakış açısından veya grupla girilen ilişkinin kapalılığından ortaya çıkan ürünlerdir. Ayrıca Çingenerlere karşı tutumlar, fıkralara, günlük dilde kullanılan deyişlere kadar girmiştir. “Çingenerin dini yaşamlarını konu edinen bir fıkrada Çingenerler, dini yaşamın ritüellerine uygun davranmayanlar olarak ciddiyetsiz kavramıyla değerlendirilmektedir. Aynı zamanda örtük bir şekilde ötekileştirmenin yarattığı korku da vardır. Bir anlatıya göre Çingene, bir gün camiye gider. Namaz kılmak için saf tutulur ve Çingene, mahallenin belalısı Kara Rüstem’in yanına düşer. Namazın sonunda imamla birlikte herkes sağ tarafına selam verirken, Çingene sol tarafındaki Kara Rüsteme selam verir. Namaz bitiminde Çingeneye sorarlar, neden sol tarafına önce selam verdin. Çingene cevap verir. Tanrı affeder ama Kara Rüstem affetmez der” (Ünaldı,2012; Kolukırık,2005).

Günlük dilde konuşulan atıflara bakıldığında ise

- Yetmiş iki milletin buçuğu
- Çingen (Çingene) Çalar, Kürt oynar
- Çok konuşan için: Çingene kadınla mı birlikte oldun?
- Gürültülü yer için: Çingene düğünümü var?
- Cimri için: Çingeneleşme
- Bozuk para için: Çingene parası
- Çingenelik: Mecazi. Arsızca aç gözlülük, cimrilik, (1988 Tarihli TDK Türkçe sözlüğünde Çingenelik tanımı günlük dilde de sıkça kullanılmaktadır)
- Çingene pembesi: Göz alıcı, çiğ pembe renk (1988 Tarihli TDK Türkçe sözlüğünde tanımlanmıştır).

Bu anlamda Çingene kimliğine ilişkin oluşturulan pejoratif anlamlar kalıp yargılar halinde, günlük dilde ve anlatılarda (fıkralarda) kullanılmaktadır. Geline nokta bu ötekileştirici dil kendini yeniden üreten bir hal almaktadır. Bu dil, belki de hayatında bir kez olsun Çingene görmemiş bir insana Çingenelerin nasıl görüldüğü ve nasıl yaşadıkları hakkında kalıpyargılar sunmaktadır. Fakat şöyle bir gerçeklik vardır ki kalıpyargılar bir takım “doğruluk payı” taşırlar. Örneğin, Çingeneler arasında gerçekten de hırsızlar vardır. Ancak kalıpyargılar bir grubun tüm üyelerini aynılaştırır. Bireysel niteliklerinden soyutlayarak damgalanmış bir grubun üyesi haline getirir. Bu da birçok alanda ayrımcılığa neden olur. Örneğin, Çingene iseniz iş bulmanız zordur. Dünyanın en dürüst Çingenesi olsanız da insanlar sizi kafalarındaki kalıpyargılarla değerlendirirler. Aslında bakılırsa ne baskın gruplar ne de madun gruplar homojendir. Her grup için de olumsuz özelliklere sahip insanlar bulunmaktadır. Ancak baskın grup, alt konumlu grubu o grubun en kötü üyesiyle tanımlar ve homojenleştirir; kendini ise en iyi üyelerinin özellikleri ile tanımlar (Çayır, ve Ayan Ceyhan, 2012).

Bu durum “gözden düşürülebilir” damgada görülebilir. Fakat bu damgada birey farklılıklarının başkaları tarafından bilinmediği veya onlar tarafından algılanmadığı durumları kontrol etmeye çalışmaktadır. Bu durumda birey, problemin başkaları tarafından bilinmeden kalmasını sağlayabilecek, açığa çıkmasını engelleyebilecek biçimde bilgiyi kontrol etmeye çalışır. Dolayısıyla alt konumlu ya da madun gruplar damgalama sürecine

karşı bazı stratejiler geliştirir. Bu stratejiler damganın görünür olmasına ya da olmamasına göre değişir. Damganın görünür olmadığı durumlarda azınlıktaki gruplar kendilerini gizleyip, ikili bir hayat yaşamak zorunda kalabilir. Yani damganın görünür olmadığı durumda baskın grupla iletişim içinde olduğunda ya da onlarla konuşurken kendilerine ait olmayan bir söylemle, tam da baskın olanların onlar hakkında sundukları söylemle konuşmak gibi bir takım stratejiler geliştirebilirler. Çingenelerin “Çingene” isminden korkar derecesinde kabul etmeyişi Çingene kavramının çağrışımının olumsuz pejoratiflerle ifade edilmesi de baskın gruplardan alınan ödünç söylemlerdir. Fakat bazen de bu damga görünürdür. Bu durumda bazen gruplar damgaya sahip çıkıp, ona statü kazandırma mücadelesi verebilir. Bu anlamda Çingene ismine karşılık “Roman” isminin kullanılmak istenmesi örnek verilebilir. Ayrıca bireyin geçmişinde kendisine damga oluşturan bir takım şeyler yaşamış olması onun toplumsal kimliğine ilişkin bir mesele iken böyle bir geçmişe ilişkin bilgiyi idare etme biçimi ise bireysel kimlik sorunudur (Goffman, 2014). Bu nedenle bu bireyin sosyal kimliğe ilişkin damgayı gizleme ya da telafi etmeye yönelik tüm çabaları bireysel kimliğinin bir parçasıdır. Yani birey bununla kendi başına mücadele eder.

Sosyal kimlik ve bireysel kimlik üzerinde duran Goffman bu iki kimliğin birlikte değerlendirilerek Erikson’un ve diğer başka araştırmacıların “ego” ya da “hissedilen” kimlik adı verilen şeylerle karşılaştırılması gerektiğini düşünür. Ego ve hissedilen kavramıyla kişinin, çeşitli toplumsal deneyimler sonucunda kendi durumuna, sürekliliğine ve karakterine ilişkin edinilen öznel algıyı kast eder. (Goffman, 2014: 153) Bu anlamda bir kişinin sosyal ya da bireysel kimliği diğerlerinin taşıdığı kaygılar ve tanımlamaların da bir parçasıdır. Bu kaygılar ve tanımlar kişi doğmadan önce başlayabilir ve öldükten sonra devam edebilir. Bu anlamda kişiler kendilerini gerçekleştirirken öncesinde başkalarının kendilerine ilişkin sosyal ve bireysel kimlik tanımlamalarında kullandıkları malzemenin aynısını kullanır. Ancak bu süreçte önemli ölçüde daha özgür hareket de edebilir (Goffman, 2014). Yani kişi kendi imgelemine oluştururken var olan tanımlamaları içselleştirip buna uygun davranabilir.

Bir damgalı birey kendisinden daha görünür damgası olan bir kişiye içinde yaşanılan toplumun normal tanımlamasına uyan bireylerin yaklaştığı şekilde yaklaşabilir. Ayrıca “damgalı” bir kişi normallerle ne kadar çok ittifak halinde olursa kendisini damgalayıcı olmayan sıfatlarla tanımlar. Bu noktada kendi gibi damgalı olan başka kişilerle ittifak halinde olsun ya da olmasın kendisi gibi olanların bir takım olumsuzluklarını gördüğünde kimlik karmaşası yaşayabilir. Çünkü kendi gibi olanlarla özdeşleştiriliyor olması onlardan

hoşlanmama ve sonrasında utanca dönüşebilmektedir. Yani “damgalı” kişi, ne kendi grubunu sahiplenir ne de ondan vazgeçebilir. Fakat bilinmelidir ki toplum, “damgalı” kişiye, büyük bir grubun üyesi olduğunu belirtir. Aslında normal bir insan olduğunu ama aynı zamanda onun bazı açılardan farklı olduğunu ve bu farklılığını reddetmesinin boşuna olacağını söylemektedir. Bu farklılık yine toplumdan kaynaklanır. Çünkü bir fark kavramsallaştırılmadığı takdirde sorun teşkil etmez. Keza fark salt farktan da ibaret değil mutlaka yanında hiyerarşik bir ilişkiyi, bir hâkim ya da egemen ilişkiyi de getirir (Somay, 2012). Böylelikle toplum tarafından fark kavramsallaştırıldığı ve bunun normal bir şey olmadığı kabul gördüğünde sorun olmaya başlar. Bu durum “damgalıların” sürekli olarak başa çıkmaları gereken bir güçlüktür. Fakat bu önemli güçlükteki sorun ancak kendilerine kimlik siyaseti geliştirmeleri ile ortadan kalkabilir (Goffman, 2014).

2.2. Bir Olgu Olarak Dışla(n)ma ve Sosyal Dışla(n)ma

1960’lı yıllarda Fransa’da tartışılmaya başlanan dışla(n)ma kavramı, birçok sosyal bilimci tarafından yoksulluğa ideolojik ve üstü kapalı bir şekilde referansta bulunmak için kullanılsa (Timurturkan vd, 2017) da olguyu tanımlamak ve kavramsallaştırmak çok kolay değildir. Kimi sosyal bilimciler sosyal dışlanmanın “yoksulluk” kavramının yeniden adlandırması olarak görür. Bunun nedeni ise kapitalizmin, küresel gelişmeler ve neo-liberal politikalar kapsamında nitelik değiştirmesiyle yoksulluk kavramının tanımlanması da değişim göstermesindedir. Ancak ekonomik krizler ve gerileme ile beraber daha yaygın tartışılan kavram 1980’lerde Fransa’da ortaya çıkan politik ve ekonomik krizden sonra ekonomik büyümenin sonuçlarından yararlanamayan bunun dışında kalan dezavantajlı grupları tanımlamak için tekrar gündeme gelmiştir. Bu anlamda Fransa’da Chirac hükümeti döneminde sosyal ilişkilerden sorumlu devlet bakanı; ülke nüfusunun %10’unun dışlanmaya maruz kaldığına dikkat çekerek bunun dışla(n)ma kavramını yoksulların yanı sıra, zihinsel ve fiziksel engelliler, suçlular, istismar edilen çocuklar, madde bağımlıları, hasta ve bakıma muhtaç yaşlılar, yalnız ebeveynler, marjinal insanlar ve toplumla tam bir bütünleşme sağlamakta zorluk yaşayan insanlara da işaret ettiğini vurgulayarak kavramı ilk kez bu anlamda kullanmıştır (Çakır, 2002). “Tartışmanın çıkış noktasını yoksulluğun kavramsal olarak yeniden gündeme gelmesi ve yoksulluğa ilişkin sorunlar oluştururken, daha sonra tartışmanın çerçevesi ve kullanım alanı genişlemiş, farklı grupların maruz kaldıkları toplumsal ilişki biçimlerini tanımlamak için ele alınmaya başlanmıştır” (Timurturkan vd, 2017: 142). Bu anlamda yoksulluğun sadece hane halkına ait gelir, harcama ve sosyal

durumlarıyla ilgili olmadığı bu anlamda statik bir kavram olmayıp süreç içerisinde kalıcılaştırılabilen ve farklı boyutlarıyla genişleyerek hayatın tamamına yayılabilen; toplumun dışında kalmayı ve tam olarak hayata katılamamayı anlattığı için sosyal dışla(n)ma gibi daha kapsayıcı ve bütüncül bir kavram ile ilişkilendirilmiştir. Fakat sosyal dışla(n)ma, yoksulluğu da içine alan onu da kapsayan geniş, çok katmanlı ve karmaşık bir kavramdır. Adaman ve Keyder'e göre (2006: 9), “sosyal dışla(n)ma, yoksulluğu da içeren onun tek boyutluluğunu ve anlık niteliğini aşan bir kavramdır”. Bu anlamda artık sosyal eşitsizliklerin sadece yoksullukla açıklanamayacağını bunun da ötesinde çok boyutlu bir yoksunluk sürecinin olduğu ve yeni kavramsallaşmaya gidilmesi gerekliliğine ilişkin vurgular ön plana çıkmıştır (Tartanoğlu, 2010). Bir başka ifadeyle sosyal dışla(n)ma kavramı ile yoksullar dışında, toplumun sapkın olarak adledilenleri, farklı etnik kökene sahip olanlar, sosyal koruma kapsamı dışında kalan bireylerin içinde buldukları normal olarak tanımlanan şemsiyenin dışında kalanlarda bulunmaktadır (Sunal, 2010). Bu anlamda sosyal dışla(n)ma muğlak bir kavram olmakla beraber çıkış noktası olarak ekonomik dışla(n)ma, sosyal ilişkilerin zayıflaması ve sosyal destek yoksunluğu ile kurumsal dışla(n)ma/kurumsal destek yoksunluğunun olmaması gibi etkenlerin yol açtığı daha çok yoksulluk ve marjinalleşme ile ayrışma ve örtüşme noktaları tam belirlenmemiş bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır (Erdoğan, 2004).

Sosyal dışla(n)ma literatürüne “önemli noktada şekil veren ve önemli bir yer taşıyan Silver’in üç paradigması konunun karmaşıklığını özetler niteliktedir. Bunlardan ilki “dayanışma paradigması”dır. Bu paradigmaya göre Durkheimci bir anlayışta toplumla birey arasındaki bağın gevşemesi dışla(n)ma sebebi olarak görülmekte, toplumdaki bir duygunun kırılması ve anominin ortaya çıkmasına vurgu yapılmaktadır. Bu anlamda toplumsal bağların kopması olarak yorumlanabilir. İkincisi ise “uzmanlaşma paradigması”dır. Anglo-Amerikan liberalizmiyle uyumlu, sosyal alanlar arasındaki hareket serbestisinin engellenmesi sonucunda ortaya çıkar” (Silver, 1995: 67) Dışla(n)ma durumu bu paradigmaya göre, sosyal alanlar arasındaki serbest geçiş ortadan kalktığında ortaya çıkar. Bu anlamıyla uzmanlaşma, bireylerin özgürlüğünü korur ve sosyal alanlar arasında geçişkenliğin var olduğu düşünülürse birey toplumun her alanından dışlanmaz. Burada liberal devletin en önemli görevi, piyasa rekabeti ve bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasıdır. Bu anlamda sadece istihdam edilen bireyler için hizmet vardır. Yani bir anlamıyla her ne sebeple olursa olsun emek piyasalarının dışında kalan kimseler için yapılacak pek bir şey yoktur. Bir bakıma dışlanmış olmak insanların kendi tercihidir. Bu

anlamda “liberal iktisadi teori” işsizliği bireylerin kendi tercihleri olarak gördüğünden ötürü yapısal sorunlardan bahsetmez (Sunal, 2010) Son paradigma ise “tekelci paradigma”dır. Sosyal demokrat Avrupa geleneğine uygun, grup tekelciliğinin sonucunda ortaya çıktığını savunan görüştür. Bu anlamda sosyal dışla(n)ma, sınıf temsili üzerinden kolektif haklar ve yurttaşlık hakları için mücadele eden gruplar nazarından ele alınabilir. Weber’in statü grupları, güç ilişkilerini ifade eder. Byrne’nin (1999:16) “baskıcı bireycilik” olarak tanımladığı anlayış Silver’in uzmanlaşma paradigmasına benzemektedir. Yani birey düşük ücretli işe razı olmuyorsa bu onun suçudur. Bu anlamda işsizlik bireyin kendi tercihi olmuş oluyor (Tartanoğlu, 2010).

Sosyal dışla(n)ma kavramının tanımlanması muğlak olmasına rağmen dışla(n)ma kavramı çoğu zaman sınıf altı, yoksulluk, eşitsizlik, yabancılaşma, yoksunluk, marjinallik, bütünleşememe gibi terimlerle birlikte kullanılmaktadır (Sapançalı, 2005). Görüldüğü gibi, bu kavramın yerine kullanılan terimlerin sayısı epey fazladır. Bu bağlamda sosyal dışla(n)ma; ekonomik, sosyal, mekânsal, kültürel ve politik dışla(n)ma gibi daha belki de eklenecek çok boyutlu bir alanı kapsamaktadır. Bu boyutlar çoğu zaman nedensellik ilişkisi içinde iç içe geçmiş ve birbirinin etkisini artıran bir süreç olarak ele alınmaktadır.

2.2.1. Damgalı Mekânlar ve Mekânsal Dışla(n)ma

Sosyal dışla(n)ma kavramı çok boyutlu ve katmanlı eşitsizlik alanlarını oluşturmaktadır. Bu boyutlardan biri de mekânsal dışla(n)madır. Bu anlamda kişilerin yaşamlarının geçtiği günlük hayat pratiklerini gerçekleştirdiği mekânlar toplumsal kaynak ve hizmetlere erişimi şekillendirme bakımından önem taşımaktadır. Bununla birlikte kişilerin yaşamlarını geçirdiği mekânlar damgalı mekânlar ise yaşam biçimlerini belirleyen bir faktör olarak mekânsal dışla(n)ma ile karşılaşmaktadır ve bu durum onların gündelik pratiklerinde karşılığını bulmaktadır (Akkan, 2011).

Mekânsal dışla(n)ma, bir takım nedenlerden dolayı belli mekânlara ulaşımda ve mekânlardan yararlanma da yaşanan sorunlar ve engelleri ifade eder. Mekânsal dışla(n)manın iç-içe geçmiş iki bileşkesi vardır. Bunlardan biri, kişinin yaşadığı mekânlardan ötürü yaşadığı küçümsenme ki bu ayrımcılıkla ilintili olarak gelişen dışlamadır. İkincisi ise kişilerin kimi mekânlara ulaşamama halidir (Adaman ve Keyder, 2005). Bu belli mekânlara ulaşamama hali kişinin bireysel/hanesel maddi kaynaklara ulaşım imkanlarından ayrı olarak yaşadığı mekândaki kamusal hizmetlerin nitelik ve niceliksel

seviyeleri nedeniyle toplumsal yaşama tam anlamıyla ya da gerektiği şekilde dâhil olamama durumudur. Bu bir anlamda erişim kavramıyla birlikte düşünülebilir. Karar alma süreçlerine, toplumsal kaynaklara ve hizmetlere erişimin olmaması gibi etkenler sosyal dışla(n)manın yaşandığını gösterir. Bu anlamda bu kişiler genelde kendilerini güçsüz; günlük yaşamını etkileyecek kararların alınmasında kontrolün ellerinde olmamasından kendilerini aciz hissetmektedirler. Madanipour'un (2011) tanımı tüm bu süreçlerin mekânlarda yaptığı tezahüre vurgu yaptığı için önemlidir. Çünkü kişilerin yaşamlarının geçtiği mekânlar toplumsal kaynak ve hizmetlere erişimi şekillendirme bakımından önem taşır.

Süreç içinde gerçekleşen ayrışma olgusu, toplumda hâkim baskın kültürün dışarda bıraktığı öteki olarak tanımladıklarına karşı toplumsal ve gelir dağılımında eşitsizlik yaratırken ve gruplar arasındaki hiyerarşiyi keskinleştirmekte; bağlı olarak sosyo-mekân sal katmanları kutuplaşmış bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada mekânsal ayrışma sosyal dışla(n)manın başladığı yerdir. Mekânsal ayrışma ise genellikle literatürde etnik ve sosyo-ekonomik temelli olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte bu temellerde ayrılan bir grubun kendi iradesiyle ya da kendi iradesi dışında mekân da bir araya gelmesi olarak tanımlanmaktadır. Ayrışan ve damgalanan mekânlarda ikamet ediyor olmak, bireylerin/Çingenerin birçok alandaki erişimlerinin önünde engeldir. Önemli olan ve bir başka dikkat çekilmesi gereken boyut ise bireylerin yaşadığı mekânların dayanışma alanı olmaktan çıkmasıdır. Damgalanan mekânlarda diğer mahalleli ile birlikte hareket etme yerine bir an önce oraları terk etme ve güvenli konforlu yerlere gitme istediği yaygındır. Fakat kimi durumlarda da bu mümkün olmamakla birlikte bu mekânlardan uzaklaşmak isteyenler fukaralık içinde ve kaderine hapsedildikleri bir kısır döngüde olduklarını düşünmektedir. Bu anlamda damgalanan ve dışlanan mekân dayanışmayı ve kolektivite duygusunu ortadan kaldırırken, bireyleri kendi dışlanmışlıkları ve çaresizlikleri ile baş başa bırakmaktadır (Akkan vd,2011).

Çingenerin sosyal dışla(n)ma süreçlerinin görece olarak şehirlerin kıyısındaki mekânsallıkları ile ilişkisi vardır. Bu anlamda Çingenerin yer bulma ve yerleşme süreçleri sonucunda kentin yerleşik alanları kenarında kalacak şekilde uzağa yerleştikleri görülmektedir. Bu yerleşme biçiminde ortaya çıkan uzaklık gerçek anlamda fiziksel bir uzaklıktır. Bu fiziksel uzaklık beraberinde kentle kurulan her tür ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerde mesafelenmiştir bu ilişkileri kurup yürütmekte zor hale gelmiştir (Erdoğan, 2002). Bu durum Çingene özelinde düşünüldüğünde toplumsal ilişkiler

bağlamında kapalı bir topluluk olmalarına sebebiyet vermiştir. Çingenerin damgalanan mekânları, şehir ile bağlarını kopararak, onları kendi öznellikleri ile mekânlarından görelî olarak çıkamaz ve toplumsal yaşama daha az katılır hale getirmektedir. Bu damgala(n)ma yukarıda ifade edildiği gibi mahalle içi sosyal yaşamı ve dayanışma ilişkilerini de çoğu zaman etkilemektedir. Ayrıca toplumda damgalamaya bağlı olarak “hor görülen” Çingenerin, şehir merkezlerinden ekonomik, sosyal fırsatlardan uzak “Çingene Mahallesi” olarak tanımlanan alanlarda yaşamaları bu grupların hayat koşullarının hâkim sosyal grup üyelerinin nazarındaki görünmezliğini pekiştirir (Akkaya, 2011). Bu durum, Çingener gibi sosyo-kültürel grupların hâkim sosyal gruplar ve yoğun olarak örgütlendiği devlet bürokrasisi ve yerel yönetimler tarafından da aynı anda hem “ötekileştirdiğini,” hem de görünmez kılındığını doğrulayan bir olgudur. Ayrıca bu mahalleler, altyapı, ulaşım sorunları, kötü konut yapıları, yarat-tıkları/mak zorunda kaldıkları illegal ekonomi ile Çingene gettolarına dönüşme olasılığı bulunmaktadır. Marcuse (2002: 111) “gettoyu, etnik köken bakımından aşağı olarak tanımlanan ve aşağı muamele gören belli bir grubun hâkim toplum tarafından ayrıştırılması, sınıflandırılması, için kullanılan mekânsal yoğunlaşma alanı olarak tanımlamaktadır.” Bu anlamda her türlü damgayı üzerinde taşıyan bu mekânlar etnik ve sosyal olarak türdeş iken bu durum Çingenerin toplum ile kurdukları ilişkilerin, istihdam ağlarına ulaşmalarında ve hizmetlere erişimlerinde en temel belirleyici durumuna gelmiştir. Öyle ki yaşamlarını geçirdikleri mekânlarla yarat-tıkları/mak zorunda kaldıkları illegal ekonomi ile özdeş tutulmaları kimi zaman etnik kimliğin de önüne geçen bir hal almıştır. Bu bağlamda mekân, mekân ile etnik kimliğin iç içe girmiş olduğu birçok eşitsizliği barındıran bir damgalama aracı olarak ortaya çıkar (Akkan vd, 2011).

Bu damgalama Wacquant’a (1993) göre ikili bir süreçle kendini var eder. Birincisi medya araçları ve kamu görevlilerinin kullandığı dil üzerinden damgalama süreci ki bu genellikle gazetelerde, dergilerde ve televizyonda “farklı bir kültüre ait” bir fotoğraf ya da “renkli bir panorama” şeklinde gösterilmektedir. Başka bir deyişle bu bölgelerin sakinleri medyada çoğunlukla “dışarıdan bakanın gözüyle” “başka bir dünyanın insanları” olarak sunulur. (Akkaya, 2011) Ayrıca medya aracılığı ile bu söylemler sosyal dışlanmışlara dair geliştirilen iki yaklaşım etrafında tekrardan üretilmektedir. Bunlardan biri fobik bir diğeri ise romantik popülist yaklaşımdır. “Fobik yaklaşıma” göre, dışlanmışlar psikopat ve suç makinesi olarak görülmekte ve genellikle “sokak çocukları”, “tinerciler”, “yan kesiciler” şeklinde adlandırılmaktadır (Gökâl vd., 2010). Bu şekilde adlandırılan bir haber dili bölgeyi tehlikeli mekân olarak kodlarken bu mahallelerin sakinlerini burada yaşıyor

olmaktan dolayı, tehlikeli ya da suça yatkın bireyler olarak kodlamaktadır. “Romantik-popülist” yaklaşım ise, sosyal dışlanmışları, “çaresiz”, “kader kurbanı”, “yardım edilmesi” ve “el uzatılması” gerekenler olarak görmektedir. (Erdoğan, 2001) Bu anlamda 20.yüzyılın en etkili ideolojik unsurlarından biri olan ve aynı zamanda geniş kitlelere büyük bir hız ve kolaylıkla ulaşan medya tarafından Çingenelere ilişkin dezavantajlı durumun, yoksulluğun “görünmez kılınması ile seyirlik hale getirilmesi”; “tehlikeyle özdeşleştirilmesi ; acz ve çaresizlik içinde sunulması” na bağlı olarak yaşanan toplumsal gerçeklik göz ardı edilmekte, gizlenmekte ve eşitsizliğe dayalı toplumsal yapılanmayı ayakta tutarak var olan eşitsizliği yeniden üretmektedir (Erdoğan, 2001). Buna bağlı olarak da “medya tarafından problemler olarak sunulan ve suçla özdeşleştirilen mahallelerin sakinleri iş aramaya çıktıklarında yaşadıkları bölgelerin isimlerini söylemeye cesaret edememektedir” (Champagne, 2015: 111)

Wacquant’a (1993) göre ikinci süreç ise Çingenelerin kendilerine yönelik damgalayıcı unsurları günlük yaşamında içselleştirip yeniden üretmeleridir. Bu damgalama sadece bir dil sorunu olmamakla birlikte bu dile şekillenen ve bu dili şekillendiren kalıcı bir dışlanmanın sorunudur. Dildeki damgalayıcı söylemlere bakıldığında ise Çingene mahalleleri için “yakınından bile geçilemeyecek” mahalleler olduğunu, o mahallelere gidilmemesi gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunulan “dikkat edin saldıracaklar size”, “paranızı çalabilirler”, “güven olmaz onlara” gibi söylemlerin önyargılı bireyler tarafından tekrar üretildiği görülmektedir (Akkan vd.,2011). Bu söylemlerin üretilmesi ile birlikte bu şekilde etiketlenerek baskı altına alınan davranışların yaratılmasına da sebebiyet verdiği ve böylesi etiketlenmeyle baş etme de çeşitli stratejilerinin geliştirildiği düşünülmektedir. Bu anlamda bireylerin yaşamakta ve zaman geçirmekte olduğu mekânların, onlara kimlik kazandıran ya da var olan kimliklerini pekiştirme ya da dönüştürme işlevini yerine getiren unsurlar olduğu görülür. O halde mekânsal pratiklerin öznenin ve özneliğin oluşumunu etkileyen bir olgu olduğu düşünüldüğünde denilebilir ki kimliğin oluşum sürecinde mekân merkezi bir önem arz eder (Gezgin, 2016; Işık, 1994). Bu bakımdan çocuklarla yapılmış bir çalışmada, çocukların kendilerini de damgaladıklarını ve şüpheli olarak alındıkları gözaltı ve adli sürecin ardından kendilerini kriminal şahsiyet olarak kodladıkları görülmektedir. Bu çocukların kendi tabirleriyle “gayri meşru” olduklarını ve arkadaş gruplarında övünecekleri suçluluk damgasını taşımaya başladıklarını belirten Atılğan’a (2014) göre bir nevi kendini gerçekleştiren kehanet gibi durumları bireyler hayatta kalışlarını güvence altına almak için kullanılacak bir strateji olarak görmektedir.

Ayrıca mekânsal dışla(n)manın diğer bir yüzü olan yoğunlaşma etkisi düşünüldüğünde dışlanmışların ortasında yaşamak sosyal mesafeleri derinleştirmekte ve sosyal dışla(n)ma kısır döngüsünü kırmayı zorlaştırmaktadır. Yani damgalı mekânlarda yaşayan ve kriminal şahsiyet olarak kodlanan bireyler yasadışı faaliyetlere karışmayacak olsa bile bu durum mahalle sakinlerini etkilemekte ve cezbetmektedir. Bu anlamda söylenebilir ki damgalı mekânlarda yaşam nüfus ve mekânın etkileşimi dolayısıyla yaşayanları dibe çekmekte ve bazıları için yasadışı faaliyetler, hayatta kalma stratejisi olarak önem kazanmaktadır. (Yılmaz, 2005). Ayrıca Gezgin'in de ifade ettiği gibi "kimliğin akışkan, bağlamsal ve çevresindeki her türlü güç ilişkisinin etkisi altında olan esnek ve son derece karmaşık yapısından dolayı, Çingenerin kimlik oluşumunu, anlamaya çalışırken mekân analizine öncelik verilmelidir" (Gezgin, 2016: 22).

Bu anlamda şehrin güvenliği ve toplumun refahı için tehlikeli olarak görülen Çingene mekânları suçun ve kayıt dışılığın yuvası olarak damgala(n)maktadır. Kentin dışında yalıtılmış mekânlarda yaşıyor olmak, çocukların yetişmesini ve geleceğe bakışlarını etkilemekle birlikte bu mahalleler şehrin gelişimine tehdit olarak algılandıkları için müdahale ve dönüştürmeye açık alanlar haline gelmiştir. Çingener için bir tehdit unsuru olan gecekondü dönüşüm projeleri hem çok boyutlu bir barınma sorununa işaret ederken hem de mekân üzerinden kurulan damgalayıcı dil ile Çingenerin yaşadığı sosyal dışla(n)mayı derinleştirmektedir. Ayrıca getirim değeri yüksek olan Çingene mekânları ortadan kaldırılması gereken bir alan olarak betimlenmekte ve mekânın insanların sosyo-ekonomik hayatındaki yeri düşünülmeden dönüşüm projeleri yürürlüğe sokulmaktadır. "Evleri yakılan Çingenerlere inşa edilecek evlerden daireler vaat edilmektedir". Öte yandan Çingenerin sağlıklı modern apartman yaşamına adapte olması adına yapıldığı söylenen bu dönüşüm projeleri düzenli bir işte çalışmayan ve daireler için yüksek meblayı ödeyemeyen Çingenerin sorununu çözmemektedir. Ayrıca vaat edilen daireler de Çingenerin hurdacılık, kâğıt toplayıcılığı gibi "geleneksel mesleklerini" sürdürmeleri de mümkün değildir (Akgül, 2013).

2.2.2. Damgalama ve Çalışma Yaşamı: Ekonomik Dışla(n)ma

İnsanların yaşamlarını devam ettirmek ve yaşam kalitesini artırabilmek için ekonomik özgürlüğünün ve gelirin olması önemlidir. Etnik kimliklerinden dolayı toplumun ötekisi olarak görülen Çingener, "Çingencilik" inşasıyla yaşamlarını sürdürürken diğerlerinden (Çingene olmayanlardan) uzak kendilerine ait sosyo-kültürel ve mekânsal bir

çevre yaratmışlardır. Bu çevre her ne kadar kendi kültürlerinin üretilmesinde önemli bir unsur olsa da sosyo-kültürel ve mekânsal damgala(n)ma, hem kamusal hizmetlerin alımında hem de kamusal süreçlere dâhil olmada Çingeneri dışarda bırakırken, bu oluşumun ekonomik çıktıları damgala(n)mayı üreterek yeni çıktılarına gebe olabilmektedir.

Etnik damgala(n)ma ve bunun bileşeni olarak ortaya çıkan mekânsal damga birbirini etkileyen birçok alandan dışla(n)mayı getirmiştir. Bu sebeptir ki Çingener de yüzyıllardır yaşadıkları toplumda “normaller” tarafından “normalliğe” uymadıkları gerekçesiyle tanımlanıp damgala(n)mış ve bununla iç içe geçen dışla(n)ma süreçlerini yaşamışlardır. Bu anlamda Çingener yaşamlarını devam ettirmek için ihtiyaçlarını karşılayacak gelirden de yoksundurlar. Çünkü hem etnik damgala(n)ma hem de mekânsal damganın iç içe geçmesine bağlı olarak oluşan dinamikler ekonomik dışla(n)maya da neden olmaktadır.

Ekonomik dışla(n)ma daha çok “mal ve hizmet piyasalarından dışla(n)ma” ve “işgücü piyasasından dışla(n)ma” üzerinden tartışılabilir. Hemen belirtmeli ki ekonomik dışla(n)ma ve politik dışla(n)ma iç içe girmiş bir sarmalı oluşturmaktadır. Aslında ekonomik dışla(n)ma politik dışla(n)madan yani “dağıtım ve tahsis etme süreçlerindeki” dışla(n)madan kaynaklanabileceği gibi; politik dışla(n)manın oluşmasının bir nedeni olarak ekonomik dışla(n)ma olabilir (Adaman ve Keyder, 2006). Bugünün dünyasında kentlerin kolektif tüketim merkezleri olarak ayırıcı bir rolü olduğu düşünüldüğünde Keyder’in analizi daha iyi anlaşılacaktır. Tüketimin kolektif niteliği iki koşula bağlanabilir. (1) toplu tüketim kapsamına giren mal ve hizmetlerin (gaz, su, kanalizasyon, çöp, ulaşım, aydınlatma vb. gibi) toplumun tüm kesimlerince erişilebilir olması; (2) bu tür hizmetlerin kamu tarafından sağlanması (Lojline, 1978). Yani “kolektif tüketim, devlet tarafından sağlanan, toplu konut, ulaşım, sağlık vb. kamusal ya da yarı kamusal nitelikte olan hizmetleri kapsarken aynı şekilde devlet bu hizmetleri sunmakla işgücünün yeniden üretimini ve sermaye birikiminin etkin olarak devamını sağlamaktadır” (Bıçkı, 2006: 120). Emek gücü olarak üretim sürecinin dışında tutulmak demek aynı zamanda bir anlamda kolektif tüketimin de dışında tutulmak demektir ki bu işgücü olarak bile Çingenerin gözden çıkarıldığını göstermektedir. Bu anlamda işgücü piyasasından dışlanan bireyler kısa ya da uzun dönemli işsizlik ve işi olanların ise düşük gelir ile yaşamlarını idame ettirme çabası bu durumu özetler niteliktedir. Ayrıca işgücü piyasasından ve hatta kolektif tüketimden mahrum olan kimi Çingenerler yaşamlarını devam ettirmek için illegal ekonomiye başvurmakta ve bu durum var olan mekânsal damgayı yeniden üretmektedir. Bu damgala(n)ma ikametgâha

dayalı ayrımcılığı doğururken bu işlerde uğraşmayan kişiler de çözüm olarak kayıt dışı sektörlerde tehlikeli, düzensiz ve geçici işlerde düşük ücretli ve sosyal güvenlik mahrum olarak çalışmaktadır. Emek piyasasının dışında tutulan Çingenerin, şehirlerin ekonomik yaşamı içinde erkekler çoğunlukla mevsimlik işler, hurdacılık, kağıt toplayıcılığı, hamallık, sepetçilik, çiçekçilik temizlik gibi işler ile geçimlerini sağlamaktadırlar. Sepetçilik gibi birçok geleneksel meslekleri kapitalist ilişkiler ve sanayi üretiminin gelişimi sürecinde etkisini eskisi gibi sürmese de hala gelir elde etmek için geçim kapısıdır. Bunun yanı sıra Çingene kadınları, etnik gruba üye olmasından ötürü sosyal dışla(n)maya uğramanın yanı sıra toplumsal cinsiyet bakımından da ayrımcılığa uğramakta, yoksulluk ve sosyal dışla(n)mayı daha ağır şartlarda yaşamaktadır. Çingene kadınlar, emek piyasasında daha çok çiçekçilik, sepetçilik, mevsimlik işler ve gündelik temizlik gibi işlere de gitmektedirler. Bu anlamıyla Çingenerin içinde olduğu iş kollarının düzenli bir gelir getirisi ve güvencesi yoktur. Ayrıca Çingenerin düşük eğitim düzeyleri nedeniyle, kalifiye olmayan, düşük becerili işlerde yoğunlaşmalarına bağlı olarak işgücü pazarında dezavantajlı durumda bulunmaları; işverenlerin hakim grupların söylemleri ile Çingenele yönelik düşük beklenti içinde olmaları gibi etmenler vardır. Yani etnik damgala(n)manın ve mekânsal damganın yarattığı etiketlenmelere Çingenerin yaşamsal mücadeleleri de eklenince içinden çıkılmaz bir döngü oluşur. Çingenerin enformel sektörde yoğunlaşma sebepleri sorgulanmazken “yapabilecek işler” olarak onlara tanımlanması ve bunun üzerinden etiketlenmeleri toplumun kendi çıkmazıdır. Çünkü bakıldığında tüketim toplumunda normu tanımlamak aynı zamanda anormali de tanımlar. Çalışma etiği anormalliği işsizlik fenomeninde özetlemekte ve “anormal” olanın çalışmamak olduğunu dikte etmektedir. Bu anlamda yoksulların varlığı ise ya iş yokluğuyla ya da çalışma isteği yokluğuyla açıklanmaktadır (Bauman, 1999). İnsanlar tam istihdam koşullarında dahi yoksul olabilirler iken Çingenerin “aklı bir karış havada” , “aylak” ve “beceriksiz çalışanlar” olarak etiketlenmesi ve yaşadıkları yoksulluğun çalışma isteksizliğine bağlanması ve de bu anlamda ahlaksızlıkla suçlanması çalışma etiğinin yeni tüketim toplumundaki görünümü ve aynı zamanda sorgulanabilir bir kavramsallaştırmasıdır.

Ortaya çıkan farklı boyutlarda ki görünümde ki dışlanmayı önlemek için bireysel ekonominin ve devlet düzenlemelerinin önemi göz ardı edilmemelidir. Fakat kişisel gelirler ve devlet transferleri en temel ihtiyaçlara dahi cevap verecek düzeye genellikle erişememektedir. Ayrıca, toplumsal ve ailevi mekanizmalar vasıtasıyla yapılan yardım ve aktarımlar hem süreklilik kazanmayacak hem de miktar olarak yeterli olmayacaksa,

dışla(n)ma akut bir düzeyde yaşanacak ve kronikleşecektir. Bu da beraberinde, iyi beslenememe, kötü sağlık koşulları, kötü yaşam koşulları (uç durum evsizlik), eğitim olanaklarına ulaşmada yaşanan zorluklar, ileri yaşta bakımsız ve ilgisiz kalınması gibi durumları getirirken dışla(n)maya ilişkin dinamikler sonraki kuşaklara aktarılacaktır (Adaman ve Keyder, 2005).

2.2.3. Damgala(n)manın Yansıması Olarak Yoksulluk Halleri

Yoksulluk sorunu ve kavramı insanlık tarihi kadar eskidir. Fakat bu sorun ne kadar eskiye dayanıyor olsa da akademik literatürde farklı dinamikler üzerinden tartışılan ve bu anlamda tek bir gönderme noktasından tanımlanamayan bir kavramdır. Buna rağmen kavram çok farklı tanımlamalar ve boyutlar içinde en genel anlamda ekonomik yetersizliklerden dolayı kişinin gündelik hayatı için gerekli olan ürün ve hizmetlere erişememe durumudur (Şenses, 2006). Yine ifade etmek gerekiyor ki çok boyutlu bir sürece ve etkene bağlı olan yoksulluğu tanımlayabilmek ve ölçebilmek hem zor hem de karmaşıktır. Mutlak, görel, kırsal, kentsel, kalıcı, geçici vb. yoksulluk tanımları ve türleri olsa da sosyal bilimciler genellikle bu kavramı mutlak ve görel yoksulluk olarak ikiye ayırarak tanımlamaya çalışırlar. (Şentürk, 2015) Bu iki kavramdan özellikle mutlak yoksulluk sayısal bir sınırı ifade ederken, bu sınırı belirlemek için de, gelir miktarı baz alınmaktadır. Bu da “gelir yoksulluğu” nu tanımlamada bir seviyeye işaret etmektedir. Gelir yoksulluğu, yaşamın sürdürülebilmesi için asgari düzeyde gerekli olan gelir düzeyi ile ölçülür. Tüm bunlar yoksulluğun niceliksel yapısını açıklarken yoksulluğun salt bir nicelik sorunu olmayıp niteliksel boyutunun da olduğu göz ardı edilmemelidir. (Sapançalı, 2007) İkincisi ise, zorunlu maddi ve manevi olanakların karşılanabildiği fakat zorunlu ihtiyaç maddelerinin dışındaki olanakları edinme gücüne sahip olamama; bunlara erişme durumunu betimleyen geçici yoksulluk kavramıdır (Şentürk, 2008). Bu kavram çoğu zaman görel yoksulluk olarak da tanımlanmaktadır. Ya da kişinin başkalarının karşısında kendini yoksun hissetmesi durumu olarak da bilinmektedir. Bu bağlamda Amartya Sen’in (2004) yoksulluğu salt gelir düzeyiyle sınırlı tanımlarını reddedip ve yoksulluğa “yapabilirlik” kavramı ile açıklama getirmesi önem taşımaktadır. Kavram Sen tarafından açlık, sağlıksızlık, cahillik, kötü barınma koşulları, her insanın mutlaka kaçınmak isteyeceği durumlardan kaçınabilme yetisi olarak tanımlanıyor. Bu bağlamda Sen yoksulluğu gelir düzeyi ile açıklayan klasik yoksulluk tartışmalarına farklı bir bakış açısı getirerek “yapabilirlikten yoksun” olma savıyla görel yoksulluk kavramına temel vurgu yapmaktadır. Tüketim toplumuyla beraber daha sık başvurulan bir kavram olan görel yoksulluk salt bir

ihtiyacın karşılanamaması olmamakla birlikte kimliğin yeniden üretimi ve sınıfsal göstergeleri ifade eden tercih ve olanaklardan geri kalma olarak da ifade edilebilir (Özgür, 2006).

Bu anlamıyla “yoksulluk kişilerin yaşadığı, anlamlandırdığı, başa çıkmak için çeşitli yöntemler geliştirdiği, toplumsal bir ‘durumdur’. Fakat yoksulluğu salt ekonomik göstergelerle sınırlı bir şekilde çözümlenememesi nasıl ki eksikse aynı şekilde yoksulların kendi toplumsal konumlarına dair hissettikleri, yaşantıladıkları ve ifade ettikleri ile sınırlı bir şekilde değerlendirmekte yetersiz kalır. Bu anlamıyla yoksulluk tümüyle sembolleştirilememesi bakımından ‘anlama direnen’ bir indirgenmez artıktır” (Erdoğan, 2002: 15-33). Damga ile bu durum daha da karmaşık bir hal alsa da toplumsal göstergeler ve yaşantılayanların anlatımıyla şekil alabilmektedir. Etnik ve mekânsal damganın iç içe geçtiği, hem birbirinin nedeni hem de birbirinin sonucu olduğu tüm görünüm farklı alanlardaki dışlanmalara sebebiyet vermektedir. Bu durum toplumun ötekisi olan Çingeneri emek piyasasından dışlarken buna bağlı olan kolektif tüketimin de dışında bırakılmaktadır. Bu durum kendini somut anlamda iş başvurularında göstermektedir. Şöyle ki iş başvuruları Çingenerin ikamet ettikleri yerler üzerinden damgala(n)masında görülebilir. Açıktır ki Çingene mahallelerinin suç ve illegalite ile ilişkilendirilerek damgala(n)ması mahalle sakinlerinin iş bulmasını zorlaştırmaktadır.

Toplumsal yaşamın bu görünümü Çingene kadınına daha da olumsuz yansımaktadır. Dolayısıyla bu durumun yarattığı tüm olumsuzluklarla baş başa kalan Çingene kadını çaresizlik girdabındadır. Evin görünmez emeğinin aktörü kadınlar günlük işlerde çalışsa da ev işlerinin yükü onların omuzlarındadır. Lefebvre'nin (1984: 73) ifade ettiği gibi gündelik “en çok kadınların omuzlarında yüküdür. [onlar] gündelik hayatın öznelere, kurbanları, nesnelere ve ikamesidirler”. Erkeğin çalışmadığı kadının evin geçimini sağladığı alanlarda dahi kadın ev işlerinden sorumludur (Savran, 2013). Bu durum kadınlar üzerinde ataerkil bir toplumun inşa ettiği toplumsal rolleri değiştirmemektedir. Her ne kadar toplum tarafından erkeklere verilen toplumsal rol haneyi güçlendirmek olsa da bunun gerçekleşmediği durumlarda kadın hem hanenin geçiminde hem de eve giren gelire ailenin yeniden üretimini sağlamakla sorumlu tutulmaktadır. Aynı zamanda hijyen konusu genel bağlamda tüm herkes için önemli bir konu iken evin/hanenin ve çevresinin hijyeni de yine kadınların sorumluluğunda tutularak hem yaşadığı mekân la hem de bedeniyle yoksul kadınlar, sağlıksız, kirli, pis olarak addedilir. (Erdoğan, 2002) Bu anlamıyla kadınlar yoksulluğu daha ağır ve derinden yaşamakta, kendilerini çaresiz hissetmekte ve yapabildikleri ölçüde

yoksullukla baş etmede farklı stratejiler uygulamaya çalışmaktadırlar. Bu anlamda hane içi geçinme stratejilerinde kadın yeniden üretimi sağlama alanında aile içi ücretsiz işçi rolüyle ve gelir yaratıcı işlerle yani enformel işçilik rolüyle de aile geçimine katkı sağlamaktadır. 2009 yılında Tarlabası'nda yapılan bir çalışmada, Çingene kadınların söylemlerine dikkat edildiğinde yoksullukla nasıl mücadele ettikleri, durumu gözler önünde sermektedir. Örneğin bir Çingene kadını “elimden geldiği kadar yemeğimi az yapıyorum. İki günde yiyorum. Ekmeğimi bayat olsa da atmıyorum” biçiminde durumunu açıklarken bir başka kadın ise “çöpten ayakkabı buluyoruz, odun parçaları buluyoruz ve bunları yakacak olarak kullanıyoruz” (Eryılmaz vd., 2009) ifadeleri ile koşullarını özetlemektedir.

Açıktır ki Türkiye Çingeneleeri için piyasa odaklı neoliberal politikalar daha da derinleşen bir “dışla(n)ma” süreci üretmiştir. Bu noktada Çingeneleerin yoksulluğunun ve dışla(n)mış olmasının nedenini kendi tercihleriymiş gibi; başka bir anlatımla Çingeneleerin iş bulamamalarını bazı işleri yapmayı kabul etmiyor olmalarından ileri geldiğini düşünen uzlaşmacı yaklaşımın çizdiği çerçevenin dışında düşünmek gereklidir (Özdemir,.). Bu yaklaşım sisteme dair yeterli yapısal eleştiriyi yapmaktan ziyade bireyin yoksulluğu ve bununla mücadelesini yine bireyin sorumluluğunda görmektedir. Çingeneleerin düzensiz güvencesiz ve geliri belirsiz işlerde çalışıyor olmaları salt kendi tercihlerinden kaynaklanmamaktadır. Bu durum onların toplumsal kesimler içinde yoksulluğu en derinden yaşamalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla maddi yaşam için gerekli gıdaları dengeli, yeterli ve düzenli olarak temin edememektedirler. Oysa Çingene kadınlar dışla(n)manın yarattığı dinamiklerle başa çıkmada “geçimlik etkinliklere başvurma, öğün sayısını azaltma, daha ucuz mal ve hizmetler satın alma, çocuklarını okula göndermeme, hanenin büyüklüğünü ve bileşimini değiştirerek ölçek ekonomilerden yararlanma, ailede birden fazla bireyin işgücüne katılması” gibi stratejilere başvurmaktadırlar (Bora,2011; 100).

Bu anlamda dışla(n)manın yarattığı “yoksulluğu ve bu yoksulluğun nasıl yaşandığını anlamaya çalışırken haneye bakmak, mağduriyetin boyutlarını anlamayı kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda da insanları birlikte ve ayrı ayrı mağduru oldukları koşullarla başa çıkmak için çeşitli yollar üreten, olumsuz koşulları kendi lehlerine değiştirmeye, hiç olmazsa hafifletmeye çalışan toplumsal özneler olarak görülmesini de sağlar.” (Erdoğan, 2001: 99) Bu anlamda cinsiyet rolleri kadınların ve erkeklerin yoksulluğun acısını farklı biçimlerde yaşamalarına ve ifade etmelerine yol açmaktadır. Kadınlar toplumun inşası olan toplumsal cinsiyet rollerinden çocuk bakımı ve ev işlerinin ağırlaşması ile ailelerini besleyememe gibi nedenlerle ezilirken, erkeklerde ataerkinin

erkeğe yüklediği misyon altında “ailenin geçimini sağlamakta yetersiz kalmaları” nedeniyle ezilmektedir. Kadınları en çok üzen ve çaresiz hissetmelerine neden olan şey çocuklarının yaşamak zorunda kaldığı yoksulluktur. Bu anlamda çaresizlik, gelecekte umudun kesilmiş olması, yaşanan koşulların ağırlığı, yaşadıkları hayatın “hayat” olmadığını düşünmelerine neden olmaktadır. Dolayısıyla yoksulların hayalleri çocukları üzerinden ifade edilmekte ve bir isyan çılgılığı gibi çocukların bedenlerine de zuhur etmektedir (Bora, 2011).

2.2.4. “Kronik Yoksulluk” ve “Damgalı Öğrenciler” Olarak Çingene Çocukları

Yoksulluk halinin süreklilik kazanarak kalıcılaşmasıyla ortaya çıkan duruma ve sürece kronik yoksulluk denir. Kronik yoksulluk insan için gerekli olan temel nesnelere yoksun olma hali ve bu durumun yaşamın önemli bir sürecinde de devam etmesidir. Yani yoksulluk sorunun sürekliliği mevcuttur (Temiz, 2008).

Belirtilen yoksulluk halinin sürekliliği kronik hale gelmesi Çingenerin çocuklarını ve onların geleceğini de olumsuz etkilemektedir. Şöyle ki Çingenerin düzenli bir gelire sahip olmaması birçok faktöre bağlı olsa da bu durum geleceğe dair bir belirsizliği pekiştirirken aynı zamanda Çingeneri eğitim ilişkileri bakımından da en kopuk topluluklardan biri haline getirir (Akkan vd., 2011). Çünkü kronik yoksulluk bireylerin yaşamlarının uzun bir kesitinde devam etmekte ve büyük ölçüde de çocuklarına geçmektedir. Başka bir anlatımla nesilden nesile aktarılmaktadır. Kötü beslenme düzeyi, sağlıklı içme suyuna erişememe, fiziksel olarak sağlıksız konutlar, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimden yoksun olma, ayrımcılık gibi anlamlara gelmektedir (Temiz, 2008). Bu durumlar aynı zamanda birbirleriyle de ilintili devam etmektedir. Yaşanılan konut koşullarının yeterli olmadığı ve yoksul çocukların yaşadıkları hanelerin önemli bir kısmının kalabalık olması çocukların ev içi kullanımını, evdeki ders çalışma koşullarını etkilemektedir (Şentürk, 2015). Bu anlamda Çingenerin eğitime değer vermedikleri topluluk içinde okullu olmanın herhangi bir önemi olmadığı düşünülmektedir. Gerçekte eğitim seviyeleri düşük olsa da bunun arka plandaki sebebi onların –Çingenerin- aktardığı şekilde ekonomik anlamda yetersiz kalmalarından dolayı çocuklarını okula göndermemesidir. Çünkü her ne kadar devlet okulları ilkesel olarak ücretsiz olsa da, en fakir hane halkları her ne kadar kanunen yasak olsa da pratikte yaygın olan kayıt parasını ve okul masraflarını karşılayamamaktadır. Aynı zamanda birçok hane halkı çocuk emeğinden kazanılan gelirden vazgeçmemektedir. Bu nedenle aile bütçesine yardım etmek için birçok çocuk eğitimini tamamlayamadan okuldan alınmaktadır. Eğitimini yarıda bırakan ya da

bırakmak zorunda kalarak küçük yaşta bir işe girenler iş piyasasında görece daha avantajlı konumlar elde edebilir görünmesine rağmen, çalışma koşulları oldukça kötüdür (Yamanoğlu, 2006). Bu nedenle yoksullukla baş etme stratejisinde aile bütçesine yardım eden çocuklar eğitimlerini gerçekleştiremeden ailenin üstlendiği sorumlulukları gönüllü veya zorunlu üstlenmekte ve var olan yoksulluk kısır döngüsüne eklenmektedir. Ayrıca değerlerin yeni nesillere aktarıldığı bir yeniden üretim süreci olan eğitim yoksulluk kıskacında olan birey tarafından istihdam olabildiği ölçüde önemli bulunmakta ve istihdam piyasasının yapısal sorunlarıyla “damgalı bir kimliğin” yarattığı sorunlar iç içe girerek içinden çıkılmaz bir çaresizliği üretmektedir.

Bunun yanı sıra kronik yoksulluğun yükünü paylaşan ve eğitimine devam edemeyen Çingene çocuklarının okula devam edememe sebeplerinden bir diğeri ise, her alanda karşılaştıkları kimliksel damgalanmanın okul sıralarında da devam etmesidir. Sadece Çingenelerin yaşadığı mahallelerdeki okullarda bu dışla(n)ma sorunu yaşanmasa da kendi mahallesi dışındaki okullarda bu durum yaşanmaktadır. Hatta kimi Çingenelerde çocuklarını kendi mahallelerindeki bir okula kaydetmeyip “Türkler”in ya da “gaco” diye tabir ettikleri kendi gibi olmayanların olduğu bir okula kayıt yaptırmaktadırlar. Bu durum ise Çingeneler tarafından damgalayıcı bir unsur olarak görülmektedir. Kendi mahalleleri dışında olan okullardaki yaşadığı bu damgala(n)ma ve dışla(n)ma Çingene çocuklarının okuldan soğumalarına ve sonunda okulu terk etmelerine neden olmaktadır. Bu dışla(n)ma iki boyutta ortaya çıkmaktadır. İlki Çingene çocukların, okulda diğer öğrenciler tarafından dışlanması bir diğeri ise okul yönetimi tarafından dışla(n)malarıdır. Toplumun Çingenelere yönelik algısı ve kullandığı dışlayıcı dil, okul yönetimi tarafından yeniden üretilmekte ve çocukların okuldan soğumalarına neden olmaktadır. Bu kimi zaman sadece sembolik şiddetle kalmayıp fiziksel şiddetle de sonuçlanabilmektedir. Tüm bu ayrımcılık ve dışlama Çingeneler üzerinde eğitimsizlik sarmalı oluşturmakta ve kendisini yeniden üretmektedir. Ayrıca mahallelerde, okuyan bir rol modelin olmaması yani okul çağındaki çocukların kendilerinden önceki kuşakta örnek alabilecekleri bir okullaşma hikâyesine sahip çocukların olmaması da bu sarmalı devam ettiren bir unsurdur. (Akkan vd, 2011) Bunun yanı sıra bazı okul ve sınıflarda öğrencilerin çoğunluğu Çingenelerden oluşmaktadır. Daha az imkân tanınan bu okulların öğretmenleri de daha düşük motivasyonla çalışmakta, tüm bunların sonucunda da başarı oranları giderek düşmektedir (Uzpeder vd, 2008).

Sonuç olarak “Görmezlikten Geline Eşitsizlik: Türkiye’de Romanların Barınma ve Eğitim Hakkına Erişimi” başlıklı raporunda da yer aldığı gibi ebeveynlerin eğitim ve bilinç

eksikliğinden dolayı eğitime değer vermemesi, çocuk işçiliği; çocuğun çalışarak aile bütçesine katkıda bulunma mecburiyeti, ebeveynlerin çocuğun temel eğitim giderlerini (kırtasiye, okul forması) karşılamakta zorlanması, tek odalı evlerde yaşam; çocuğun yeterli ders çalışma koşullarına sahip olmaması, çocukların okullarda ayrımcı ve ötekileştirici muameleye maruz kalması gibi sebepler Roman çocukların okulu terk etme ve devamsızlık sebepleri arasındadır. Şöyle ki yoksulluğun ve damgalı bir kimliğin içine doğan çocuklar her ne kadar ebeveynleri tarafından farklı bir hayat yaşamaları istense de bu kader değiştirilemeden aynı şekilde devam ettirilmektedir. Bu anlamıyla çocuklar içine doğdukları yaşam biçimini ve içinden çıkılmaz çaresizliği değiştirmek isteseler de bu gücü kendilerinde görememektedir. “Kuşaktan kuşağa” geçen yoksulluk eğitimsizlik sarmalı değişmeden devam etmekte ve kısır döngü değiştirilememektedir.

3. BÖLÜM

3. ARAŞTIRMA SORUNSALI VE METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Sorunsalları

Her ne kadar “ötekiliklerin” tarihsel kökleri varsa da “öteki” ile sınırlı ilişkilerden kaynaklı kalıp yargılar, yaşanan sosyal dışlanmışlık, yoksulluk, temel eğitim, becerilerden mahrum edilme ya da ayrımcılık nedeniyle toplumun dışına itilme ve toplumsal hayata dilediklerince katılamama durumu meşruiyetini bir “normallik” üzerinden almaktadır. “Normal” i inşa eden aynı zamanda “ötekini” de üretmekte; başka bir anlamda inşa etmektedir. Öyle ki “normal”lik “baskın grupların”, “egemen ideolojinin” ya da “egemen sistemin”; başka bir anlatımla “egemen”in toplumsal sistemin her yerine sirayet ederek hegemonik bir şekilde tanımladığı/belirlediği bir durumu ifade etmektedir. Ve hatta bu hegemonya “ötekinin” kendi özneliğini tanımlamasına bile yansımaktadır. Ancak hemen belirtmeli ki “normal”lik mutlak değil inşa edilmişliğe dayalıdır. Bu gerçeklikten hareketle sürekli “damgalanan” durumunda olan Çingenerler, tarihsel süreçteki tüm hegemonik dayatmalara rağmen etnografik özelliklerini devam ettiren bir topluluktur. Bu noktada, etnik damgalanmanın Çingene kimliği üzerinde yarattığı belirleyici etkiyi ve bağlı olarak bu etkinin toplumsal yansımalarını yine Çingenerlerin toplumsal konumları üzerinden sorgulamak çalışmanın **temel problemini** oluşturmaktadır.

“Normalliğin” ve “normallerin” dünyasına ait olmamakla birlikte, bir takım dinamikler nedeniyle tamamen bu dünyanın dışında olmayan Çingenerler, hâkim paradigmanın gerçekliği kodlama biçimi üzerinden tanımlanmakta, etiketlenmekte, damgalanmakta ve hatta ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Başka bir anlatımla Çingenerlere ilişkin gerçeklikler hakim paradigma üzerinden analiz edilmektedir. Oysa bu analiz biçimi, verili olsa da Çingenerlerin kendi özelliklerinin ikincilleştirerek kaybolmasına sebebiyet verebilmektedir. Dolayısıyla mevcut analiz biçimi/söylemi toplumsal dünyayı oluşturan ilişkilerin, pratiklerin, özne ve nesnelerin yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Hal böyle olunca, mevcut durum kodlanırken toplumsal pratiklerin açıklanma biçimine doğrudan etki edilmektedir. Açıktır ki bu durum, Çingene kimliğinin kendine özgülüğünü, biricikliğini görünmez kılmaktadır. Oysa kendi özneliği içerisinden, hatta kendi mekânı içerisinden Çingene kimliği okunduğunda farklı bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Bu noktada Çingenerlerin etnografik bir hikâyesini çıkararak, onların özneliği üzerinden

“normallik”in bir değerlendirmesini yapmak; bağlı olarak “normallik” in yarattığı hegemonya üzerinden ingenelerin nasıl bir toplumsal alanda var olduklarını ve bu hegemonik yapıda kendilerini nasıl okuduklarını sorgulamak bu çalışmanın **alt problemlerinden birincisini** oluşturmaktadır.

Karar alma süreçlerine, toplumsal kaynaklara ve hizmetlere erişimde engelleri olan ve Şehir merkezlerindeki ekonomik, sosyal ve kültürel fırsatlardan uzakta “ingene mahallesi” olarak damgalanan mekânlarda yaşayan ingeneler, “normallerin” dünyasına dâhil olamamaktadırlar. Altyapı ve ulaşım sorunları, kötü konut yapıları ve hatta yarattıkları illegal ekonomi ile her türlü damgayı üzerinde taşıyan mekânlarda yaşayan bu insanlar, yaşadıkları mekânlar üzerinden tanımlanır hale gelmiştir ki bu durum hâkim sosyal gruplar ile ilişkiler üzerinde de belirleyicidir. Oysa gerçekte soyut bir nesne olmayan ve toplumsal bir olgu olan mekân, sadece hâkim paradigmanın sosyo-mekânsal düzenlemeleri içinden okunmamalıdır. Açıktır ki ingeneler yaşam pratikleri içerisinde gündelik yaşamlarını üretirken meknlarını da korumuşlardır. Bu haliyle ingenelerin meknının kendisi bir öznedir ve tercih edilendir. Çingene meknının kendisi bir özne olarak vardır ve ingene öznesinin meknidir. İfade edilen tartişmalardan hareketle etnik damgala(n)manın bir yansıması olarak ayrımcılık ve sosyal dışla(n)ma bağlamında mekânsal dışla(n)manın tezahür etme biçimlerini; ötekileştirme ve marjinalleştirme süreçleri ile birlikte damgala(n)manın ekonomik dışla(n)ma üzerinden boyutlarını; bağlı olarak yoksulluk halleri ve kronik yoksulluğu irdelemek bu çalışmanın **ikinci alt problemini** oluşturmaktadır.

3.2. Araştırmanın Yöntem ve Tekniği, Sorgulama Temaları

Sosyolojik bir çalışmanın olmazsa olmazı bir “derdin” ya da bir “problemin” olmasıdır. Başka bir anlatımla araştırmacı çalışma konusundan çok çalışma problemine yoğunlaşmalıdır. Böylelikle araştırmacı bir probleme yoğunlaşırken sosyolojik bir konu üzerine derinleşerek literatürü tarar. Bourdieu’nun (2015) belirttiği gibi sosyolog artık bir ebeye dnşmştir; doğurtulması çok etin bir mesaidir. Bu mesaide sosyolog “iktidar”ın dilinden konuşmamalı ve başka bir dil inşa edebilmelidir. Gerektiğinde sosyoloğun görevi sefaletin sessizliğini bozmalı ve sözü ezilene verebilmeli; ıştırabı doğurtmalıdır. Bu anlamda toplumsal olgunun (nesnenin) ancak ve ancak, n kavramlardan, ortak kanının sahte alışkanlıklarından kurtarılarak kazanabileceğini (inşa edilebileceğini) sefaleti üzerinden vurgular. Ona göre, “bir araştırma nesnesi, ne kadar kısmi ve parçalı olursa olsun, ancak ve ancak kendisine sorulan soru vasıtasıyla birbiriyle ilişkilendirilmiş gerçekliğin veçhelerinin

sistematik biçimde sorgulanmasına olanak tanıyan bir teorik sorunsala göre tanımlanabilir veya inşa edilebilir.” (Bourdieu, 2015: 15).

Söz konusu “problemim” ilkokul ve ortaokuldaki bir takım deneyimlere dayansa da bunu sosyolojik bir sorun haline gelmesi sosyoloji yüksek lisans eğitiminin ilk yılında alınan bir derse ilişkin araştırma ödevine götürülebilir. Bu araştırma ödevi çok fazla sorunsallarla başlayıp kendisini daha fazla merak ve sürekli irdelemeye bırakmıştır.

Neden Çingenelerin tarihine çok ciddi gönderme yapmak gerekiyor? Çünkü kimlikler hızla değişen/dönüşen dünyada sabit gönderme noktalarıdır. Bu durum etnografik özelliklere de bir karakter olarak yansımaktadır. Özellikle sosyo-kültürel yansımalarıyla kimlikler sosyo-mekânsal dinamikler de kimliklendirici özellikler kazandırır. Bu anlamda kimlikler etnografyanın üreticisidirler. Bu durum aidiyet duygusunu güçlendirirken kolektif tasavvur ve ortak köken üzerinden bir tarih yaratılır. Aslında bu durum kimliğin bir izdüşümüdür.

İfade edilen tartışmalardan hareketle bu çalışmanın problemleri, en genel anlamda Çingenelerin kendi ürettikleri bir çevre içerisinden bizzat kendilerine söz vererek irdelenmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, Aydın/Efeler kent merkezinin görece olarak kenarında olan Ilıcabaşı Mahallesi ve Ilıcabaşı mahallesine sınır sayılabilecek konumda olan ancak mekânsal olarak biraz daha iç kesime kayan Cuma Mahallesi’nde gerçekleştirilmiştir. Her iki mahallede Çingene nüfusunun yoğun olduğu yerler “suçun ve illegalitenin merkezi” olarak anılmaktadır. Bu mahalleler aynı zamanda mekânsal damgayla iç içe geçen bir sosyal dışla(n)ma örüntüsünün etniklikle harmanlandığı yerdir. Mahallerin bu özellikleri bu çalışmanın temel problemine cevap üretebilecek nitelikte bir sosyal yapıya sahip olması, uygulamanın bu mahalleler yapılabileceğine ilişkin önemli bir görsel set oluşturmuştur.

Bu anlamda alan araştırmasına başlamadan önce araştırma amaçları doğrultusunda hazırlanmış temaların istenen bilgilere ulaşmada yeterliği derinliği sağlayıp sağlamadığını ölçmek amacıyla Ilıcabaşı ve Cuma mahallesinde bir pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulamada hem temaların derinliğinin irdelenmesi, hem de yetersiz noktaların tamamlanması amacıyla pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Bunun için için Ilıcabaşı ve Cuma mahallelerinde yaşayan 10 Çingene ile görüşülmüştür. Pilot çalışmanın ardından temalar üzerine gerekli düzenlemeler yapılarak saha çalışması gerçekleştirilmiştir.

Nitel araştırmalarda çok sık başvurulan veri toplama tekniği olan derinlemesine görüşme, insanların gerçeğe ilişkin algılarına, anlamlarına, tanımlamalarına ve gerçeği inşa edilşlerinin anlaşılmasına en yakın veri toplama tekniğidir. Ayrıca derinlemesine görüşme, ele alınan problemin bütün boyutlarını kapsayan, çok açık uçlu soruların sorulduğu ve detaylı cevapların alınmasına imkân vermektedir. Çünkü bu teknik ortaya çıkan olgu ve olayların, araştırmanın araştırma çerçevesini yeniden biimlendirebileceği bir esnekliğe sahip olması nedeniyle çalışma için önem teşkil etmektedir (Kuş, 2012). Dolayısıyla bu araştırmada nitel bir sorgulama ve bakış açısından hareketle derinlemesine görüşme tekniğinin kullanılması planlanmıştır ki böylelikle araştırmanın yapıldığı sosyal ortama duyarlılık sağlanacak ve karmaşıklıklar, ayrıntılar, bağlamlar daha net bir şekilde tespit edilebilecektir. Ayrıca alışma açısından araştırma öznelerinin bakış açılarını, anlam dünyalarını ortaya koyma, dünyayı araştırma öznelerinin gözleriyle görme ve derine gidilerek, yüzeyin altındakini çıkarmak esastır (Kuş, 2012). Başka bir anlatımla araştırmacının, araştırma öznelerinin gzliğünden dünyalarını görebilmesi önem taşımaktadır.

Görüşmeler esnasında hiçbir detayın gözden kaçmaması için araştırma öznelerinin izni alınarak, ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Ardından kaydedilen görüşmeler deşifre edilerek dökümü yapılmıştır. Çalışmada katılımcıların kimlikleri, çalışma etiği, özel hayatın gizliliği ve mahremiyet nedeniyle gizli tutulup K1, K2, K3 biçiminde şeklinde kodlanarak K1 (.....) biçiminde sahayı daha iyi anlama adına katılımcıların bazı özellikleri verilmiştir. Mülakatların tekrara düşmesinin, saha çalışmalarının doyuma ulaştığını göstermesi nedeniyle otuz mülakatla çalışma sonlandırılmıştır.

Birçok gerekçeyle mahallelerde dışarıdan gelenlere karşı oluşan hassasiyet nedeniyle “Iıcabası Kadın Derneği” başkanı ile temasa geçilmiş ve dernek üzerinden üretilen güven sahayı daha anlamlı kılmıştır. Referansla mahalleye girmek mülakatlarda derinleşebilmek adına önem taşımaktadır. Mahalle sakinlerinin büyük çoğunluğu -genellikle yaş itibari ile büyükleri- sepetçilikle uğraştıkları için çalışmanın problemi anlatılıp görüşmelere katılıp katılmayacakları sorulduktan sonra sırayla uygun oldukları zaman dilimlerinde görüşmelere gerçekleştirilmiştir.

Derinlemesine bir görüşme süresi en az bir buçuk saat sürerken en fazla ise üç saat sürmüştür. Bu esnada mahalle sakinlerinin hoş misafirperverliği, kaldırımlara attıkları kilimlerde kendileri otururken “sen alışık değilsindir” diyerek ısrarla sandalye getirmeleri,

ikramlarda bulunup sürekli açtın mı yemek yapalım diye sormaları, mahalleden çıkmak için vakit geç olduğunda evlerini açmak istemeleri gibi durumlar saha çalışmasının keyifli taraflarıdır. Kısacası çok güzel insanlarla birlikte samimi bir çalışma iki ay boyunca sürdürülmüştür. Bu noktada araştırmacı olarak eleştirel ve sorgulayıcı rol ile olaylara yaklaşılırken ne tam olarak objektif olmak gerekir teziyle mesafeli durdum, ne de taraf oldum. Keza “nitel araştırmacılar arasında araştırılan öznelere “yakın olma” çabası güçlüdür. Amaç içeride olabilmektedir. Yani sadece öznelere yakın durarak ve içeriden biri (insider) olarak dünyayı o yerdeki bir katılımcı olarak görme imkânını sağlamaktır” (Kuş, 2012: 117). Bu anlamda araştırmacı olarak da Bourdieu’nun (2007: 511) dediği gibi “bireysel olandaki toplumsal, mahremi altında gizlenen kişisel olmayı, özeldeki evrenseli” keşfetmek için titiz davranarak süreci kontrol etmek gerekir. Dolayısıyla “maharet ötekini (ötekilerin) bakış açısını alabilecek bir açıda konumlanabilmek, fikri düzeyde ötekini yerine kendini koyabilmek ve sonuçta faili, onu sarmalayan zaruretler içerisinde kavrayabilmektir” (Bourdieu, 2015: 17).

Ilıcabaşı ve Cuma mahallesinde yaşayan Çingenerle yapılan derinlemesine görüşmeler sonunda etnik damgala(n)manın Çingene kimliği üzerinde önemli ve hatta belirleyici etkiye sahip olduğu ve bağlı olarak bu etkinin Çingenerin toplumsal konumlarını şekillendiren ve içinden çıkılmaz bir damga ve dışla(n)ma örüntüsü oluşturmuştur.

Bu araştırma, Türkiye’deki Çingenerin etnik kimliklerinden dolayı damgala(n)malarına ilişkin Türkiye’deki tüm Çingenerin etnik damgala(n)mayı deneyimlemesini temsil etme niteliğine sahip bir örneklem seçme iddiasında değildir.

Çalışmanın Sorgulama Temaları

1. Etnik Damgala(n)ma ve Toplumun Ötekileri Olarak Çingener temasından hareketle bu problemi sorgulamak için..

- Bir Etnografik Hikaye: Çingene Özneliği ve Normal’lik
- Normalliğin Hegemonyası ve Toplumsal Yansımaların Öznesi Olarak Çingener
- “Çingene Olma” ve Kirlenmişliğin Bir Yansıması Olarak “Kendinden Korkma”

2. Etnik Damgala(n)manın Görünümü Olarak Ayrımcılık ve Sosyal Dışla(n)ma Bağlamında Çingeneler

- “Mekânsal Dışla(n)ma” nın Öznesi Olarak Çingeneler ve “Damgalı Mekânlar”
- Damgala(n)ma ve Çalışma Yaşamı: Ekonomik Dışla(n)ma
- Damgala(n)manın Yansıması Olarak Yoksulluk Halleri
- “Kronik Yoksulluk” ve Damgalı Öğrenciler Olarak Çingene Çocukları alt temaları ile alanda derinlemesine sorgulama yaptım.

4. BÖLÜM

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. Etnik Damgala(n)ma ve Toplumun Ötekisi Olarak Çingener

Toplumda bazı grupların daha güçlü olması onların damgalayabilme gücünü gösterir. Damgalayabilme gücü olanlar yani baskın gruplar diğerleriyle ilgili kalıp yargılar üretmektedir. Bu kalıp yargılar o grubun tüm üyelerine genelleştirilir ve bir nevi grubun tüm üyelerini aynılaştırır. Tüm grubu içine alan bu yargılar bir ötekileştirmeyi getirmektedir. Keza öteki kategorisine alınan şeyin kendisi bir ilişki biçimidir; siyasal, ekonomik, kültürel veçheleri üzerinden bir tahakküm formunu da içinde barındıran bir ilişkiler bütününde yuvalanmış paradigmadır, kodlamalardır. (Ünsaldı, 2016) Bu kodlamalar ötekilik içinde yer alan grubun tüm üyelerine genelleştirilir. Ötekileştirilen grubun farklılıkları dikkate alınmaz ve farklılıklar olsa da onlar birer istisna olarak görülür. Ancak düşünüldüğünde aslında ne baskın grup ne de alt konumdaki grup homojen değildir. İki grubun içinde olumsuz özelliklere sahip insanlar olabilir. Fakat insanlar kendi iç grubunu heterojen, dış grupları ise homojen görme eğilimindedirler. Ötekileştirilen ya da öteki olan gruplar kendi grup özelliklerine yüklenilmiş özelliklerle ve bunun dışı vurumu karşısında toplumsal kimliğini ya gizlerler ya da tam tersi bunu savunurlar.

Bu anlamda bu tema altında yapılan tartışmalarda Çingenerin etnik kimliği nedeniyle ötekileştirilmesi ve ayrımcılığa uğraması; hegemonik bir şekilde yaratılan “normallik” inşası üzerinden ele alınacaktır. Bunun yanı sıra toplumun oluşturduğu normallik hegemonyası, önyargı ve kalıp yargının yol açtığı damgalı kimliğin üyeler tarafından nasıl anlamlandırıldığı ve bununla yaşama hali sorgulanacaktır.

4.1.1. Bir Etnografik Hikâye: Çingene Özneliği ve “Normal’lik”

Birçok sosyal bilimci tarafından “topraksız” “vatansız” olarak tanımlanan Çingener Avrupa’da ve dünyanın pek çok yerinde yaşayan, genellikle Hindistan’dan 5. ve 15. yüzyıllar arasında batıya göç ettikleri kabul edilen bir halktır. Âşık Mahsuni Şerif’in “Çingene”¹türküsi, genel bağlamda Çingenerin tarih sahnesine çıktıkları zamandan bu

¹ Yarabbi, bütün insanları sen yaratmadın mı? Biz de senin kulun değil miyiz?/ Neden bize buçuk derler?/ Onlardan neyiz eksik?/ Bizi de Sen yaratmadın mı Allah’ım?/ Sen Bir’sin, biz de Seni Bir biliriz./Bize neden buçuk derler Yarabbi?/Ulan çingene, sen niye hırsızlık yapıyorsun?/ Ben mi? Hiçbir kimse bana ekmek kapısı tanımıyor ki./ Çalmayayım da ne yapayım? Aç mı kalayım?/ Peki, sen niye okula gitmiyorsun?/ Okul,

yana içinde var olmaya çalıştıkları toplumda yaşadıkları varoluşsal handikapları anlatmaktadır. Ayrıca bu türkü özel bağlamda ise kırsal dünyanın sacayağı olan köyün, belli aralıklarla sınırlarının yakınlarında “siyah çadır”lar kuran “yabancı”larla ilgili genel algılarını yansıtmaktadır. Bunlar “topraksız” “vatansız” kişilerdir. Şöyle ki ne hayvancılık yapmak için sürüleri ne de tarım yapacak toprakları vardır. Köy sakinleriyle değiştirebilecek tek varlıkları, zanaat bilgileridir. Bu anlamda Mahsuni'nin türküsüne gönderme yapan Yılgür'e (2015) göre “kalbur” ve “deri”ye gönderme yapılması boşuna değildir. Şöyle ki ona göre özellikle tahıl imalatıyla uğraşan köylü için vazgeçilmez olan kalbur, ağaç kasnak üzerine deri malzemenin eklenmesiyle üretilmektedir. Tarih sahnesine çıktıkları ilk zamandan bu yana “normallerin” hafızalarında elekleri, kalburları, kalay malzemeleri ve nice zanaat-hizmet donanımıyla var olan Çingenerler, birçok noktada kısıtlı olan köy birimlerinin kimi temel ihtiyaçlarını karşılayarak onlardan gıda maddeleri almaktadırlar. Mezarciöğlü (2010)'na göre ise Çingenerler yerleşik halka zanaatlarından ürettikleri ürünler sunmuştur. Kimisi tahtacı, kimisi sepetçi, kimisi elekçi ve kimisi de müzisyen olmuştur. Karşılığında ise sadece karınlarını doyuracak gıdaları almışlardır. Fakat buna rağmen bile “hep insanız dedik! Kabile, soy, sop, makam, mevki derdinde olmadık. Bugünse görüyoruz ki biz mütevazı oldukça insanlar, buçuk insan demişler bize, o yüzden bugün Çingeneyiz diyoruz.” hem de “üstüne basa basa, gururla, göğsümüzü gere gere Çingeneyiz diyoruz” (Mezarciöğlü, 2010: 11-12). Dolayısıyla Yılgür ve Mezarciöğlü'nun da ifade ettiği gibi Çingenerler, köy dünyasının hafızalarında zanaatkâr olmaları sebebiyle “buçuk” millet olarak tahayyül edilir. Eski ama hâlâ kullanılmakta olan bu tabire göre, dünyanın yetmiş iki milletinin yanında Çingenerler "yetmiş iki buçukuncu" milletini oluşturmaktadır.² Dolayısıyla Çingenerler “öteki olmanın dayanılmaz bir ağırlık olduğu durumlarda deneyimlenen bir toplumsal varoluş hali” (Mollaer, 2008: 253-257)'ni tarihsel olarak devlet ve iktidar ilişkisinin dışında kalarak/“yaşamının stratejisi” olarak devam ettirmişlerdir.

---

okula mı?/ Beni kimse buçukum diye okula değil/ Yanına bile almıyor./ Peki sen kendine göre bir iş bulamadın mı?/ Buldum, buldum/ Sadece bana cellatlık vazifesini verdiler./Çingenenin ellerinde kalburu vay vay.../ Bir elinde kalbur birinde deri vay vay.../ Bunu seven yok mu insanın biri vay vay... / Çingene çingene hayat sana mengene/ Alem oturur kalkar serserisin gene // Eşek pastırması sucuk olur mu vay vay.../ Gelip giden böyle cacık olur mu vay vay.../ Ey insanlar insan buçuk olur mu vay vay.../ Çingene çingene dara düştün sen gene// Çingene çingene dara düştün sen gene/ Mahsuni çingene adamdır o gene/ Adamdır ama neden adı olmuş çingene/ Çingene çingene dara düştün çingene/ Biçare çingene çingene çingene (Aşık Mahsuni Şerif, “Çingene Çingene”, <http://www.sarkisozlerihd.com/sarki-sozu/asik-mahsuni-serif-cingene-mahsuni/> (Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2019).

² (Haluk Arus, Elmas Arus , “Buçuk”, <http://www.kameraarkasi.org/yonetmenler/belgeseller/bucuk.html> (Erişim tarihi: 2 Mayıs 2019)

Bu mücadelenin amacı, oldukları haliyle iktidar etkileridir. Bu anlamda hem devlet ve iktidar ilişkilerinin dışında hem de bu durumla içi içe var olma mücadelesidir. Bu mücadele bir anlamıyla bireyi kendisine bağlayan ve bu şekilde diğerlerine tabi kılan duruma karşı yürütülen mücadeleler (tabi kılmaya karşı, öznellik ve boyun eğdirme biçimlerine karşı) mücadelelerdir (Foucault, 2016). Bu anlamda Foucault bireyleri özne yapan bir iktidar etkisinden bahsederken aslında özne olmanın iki anlamına değinir. Bu bir anlamıyla denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan özne ve vicdan ya da öz bilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan özne olarak değerlendirmektedir. (Foucault, 2016) Çingenerin de tarihsel süreçlerine bakıldığında iktidar odaklarına karşı öznelliklerini koruyarak bir var olma mücadelesi yürüttüğü görülmektedir.

Bugün Orta Asya ve Kafkaslardan Orta ve Batı Avrupa'ya kadar çok geniş bir alanda (Mezarcıoğlu, 2010) yaşamakta olan Çingenerler farklı adlandırmalar olsa da bu adlandırmaların hangi sosyal şartlar altında ve neye göre verildiği konusu tartışmalıdır. Fakat “bilinçli ve kendini kontrol edebilen, iç bütünlüğe sahip bir varlık olan bireyi anlamak hatta öznenin özneliğine ilişkin hakikati öğrenmek açısından toplumsal söylemler (dil, düşünce, sembolik temsiller) önem taşırken.” (Layder, 2006: 136) aynı zamanda bireylerin etnografik dinamikleri de öznenin özneliğini anlama adına belirleyicidir.

Bu anlamda iletişim her zaman için insanların birbirleri üzerine eylemde bulunmalarının belirli bir yoludur. Birbirleriyle örtüşen, birbirlerini destekleyen ve birbirlerinden karşılıklı olarak etkilenen bir süreçtir (Foucault, 2016) Tarihsel süreçte geçtikleri her yerde toplumla kurdukları ilişkiden hareketle farklı adlandırmalar alsalar da Çingenerin bazı adlandırmalardan mesleki uğraşlarına ilişkin bilgiye dolaylı olarak ulaşılmaktadır. Bu anlamda Çingene erkeklerinin daima nalbantlık ve büyücülükle, kadınların ise falcılıkla uğraşmalarından hareketle Farsça ve Türkçe’de kullanılan ahen-ger (ahen=demir, ger=yapan) kelimesiyle ifade edilen nalbantlar ile “Athinganoi” isminin kullanımı örnek verilebilir (Yıldız, 2007). “Athinganoi” adlandırmasının kullanımı toplum tarafından bu isme ve topluluğa karşı gizemli olması, büyücükle ilişkilendirilmesi nedeniyle farklı hikayeleri ortaya çıkarmıştır. Mezarcıoğlu’na (2010) göre Athinganoi, Bizans kaynaklarında büyücülük, kehanet, sihirle uğraşan bir grup insanın adı olarak geçmektedir. Ayrıca kaynaklarda anlatılana göre “Athinganoi” ya da “dokunulmazlar” diye tanımlamanın nedeni bu grubun üyelerinin kendilerinin temiz kalabilmesi için çevrelerindeki insanlardan uzak kaldığı aksi takdirde kendilerini kirletici, saflığı bozucu özelliklerin kendilerine de geçeceği düşüncesi yatmaktadır. Dolayısıyla diğer insanlara dokunmayı reddettikleri gibi

kendilerine de dokunulmasını istemezler ve onların ellerinden bir şey yemez içmezler. Bu yanıyla kirlilik olgusu, Douglas'a (2007) göre, toplumdaki bireyleri denetleyip toplumsal düzeni sağlamada işlevseldir. Bu anlamıyla kirlilik, gerçekte var olan bir şey olduğu kadar toplumun "öteki" olarak konumlandığı gruplar için de kasten üretilebilir. Damgalamanın merkezinde olan kirlilik, bulaşıcı görülebilir. Kirlilik ya da temiz olma olgusu toplumun "normallik" tasavvurundan hareketle ortaya çıkmıştır denilebilir. Çünkü tam olarak Becker (2013) haricî kavramını nasıl ki "normalin dışında" olanı ifade etmek için kullanıyorsa kirlilikte aslında "temiz olanın dışında" olarak tanımlanabilir. Bu anlamda Becker'e (2013) göre sapkın olarak etiketlenen kişinin bakış açısından bakıldığında kendisini etiketleyen haricidir. Dolayısıyla da "kirlilik" ile tanımlanan kişinin bakış açısından bakıldığında ise kendisini bu şekilde etiketleyen de "kirlilik" tanımına girebilir. Yani tanımlamayı yapanlar aynı zamanda çoğunluk tarafından gerçekleştirildiği için "normal" olarak tanımlanırlar. Bu sayede dışında kalan öyle olmayan, öyle davranmayan, öyle yaşamayan da tam tersi "dışında" kalan tanımlamalarla tanımlanmakta ve öyle etiketlenmektedir. Keza belirli gruplar hakkında az bilgiye sahip olan kişiler bu bilgi boşluklarını başkalarından duydukları, okudukları bilgilerle bir araya getirirler. Böylelikle bu şekilde geliştirilen kalıp halindeki bir tutum bireylere o grup hakkında fikir üretmektedir (Kağıtçıbaşı, 2014). Bu fikirler belirli gruplar hakkında sahip olunan bilgilerin birer özetidir. Bu özetler ise kalıp yargı olarak tanımlanmaktadır.

Lipmann, kalıp yargıları "sosyal sınıfları betimleyen 'beyindeki resimler' ", "bir grubun üyelerine atfedilen, aşırı genelleşmiş inanç" lar olarak tanımlamaktadır (Akt. Demirtaş Madran, 2012: 32). Bu anlamda kalıp yargılar toplum içinde tekrarlanarak yeniden üretilmekte ve bu kalıpyargılar toplumsal hiyerarşide Çingenerin en altta yer almalarına neden olmaktadır. (Gökçen ve Öney, 2008) Dolayısıyla kalıpyargıların nasıl oluşturulduğunu görmek için Çingene etnografisinin daha detaylı incelenmesi gerekmektedir. Bu konuda yeterli bilgiye sahip olunamamasına rağmen adlandırmaların neye göre verildiği, niçin verildiği ve ne anlam taşıdığı önemli veriler sunabilir. Şöyle ki günümüzde Anadolu'da "Mıtrıp" olarak bilinen aynı zamanda Ortadoğu'daki Dom Çingenerinin bir kolu olan 11.yüzyılda Türkiye'nin Güneydoğu'suna gelerek müzisyenlikle yaşamlarını devam ettiren bu grubun ismi Farsça'daki "Sözende" kelimesinin Arapça versiyonu olmakla birlikte, bu sözcükte çalgıcı anlamına gelmektedir (Altınöz, 2013). Bağlantılı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Çingenerin 1522-1523 yıllarına ait vergi defterlerinde çoğunlukla müzisyen (sazende) olarak da kaydedildiği dikkat

çekmektedir. Dolayısıyla günümüzde Doğu Anadolu'daki çalgıcılık ve müzikle ilgili uğraşan bu topluluğa bu ismin verilmesi tarihsel süreç içerisinde Çingenerin mesleki etnografilerindeki sürekliliğin niteliğini göstermektedir. Bu anlamda müzisyenlikle ilgilenildiğine ilişkin bilgiye tarihsel süreçteki isimlendirmelerden hareketle ulaşılmaktadır. Toplumun geneli ya da “makul çoğunluğu” tarafından müzisyenliğin değersizleştirilmesi Çingeneri bu meslek üzerinden de damgalamaya ve hatta kalıp yargılar üretmeye neden olmaktadır. Keza müzisyen, özgür ruhlu, neşeli, eğlenceli, dans etmeyi seven gibi baskın grupların Çingene kimliği için ‘olumlu’ olarak nitelediği imge ve sıfatlar kullanılmaktadır (Kolukırcık, 2005; Aşkın, 2012).

Aynı şekilde farklı bir açıdan bakıldığında Türkçeye yerleşmiş bir kelime olan “Çingene” ya da “Çingane” kelimesine bakıldığında da bu kelimenin ya da ismin bu topluluklara yaptıkları işlere göre verildiği düşünülmektedir (Göncüoğlu, S.F ve Yavuztürk Ş.P., 2015). “Çeng” kanuna benzer dik tutularak çalınan bir çeşit saz manasına gelirken, “çengi” ise çeng denilen sazı çalan kimse ve oyuncu kız (dansöz) anlamına gelmektedir. “Gan” ve “gen”, sonu e ile biten Farsça kelimeleri çoğul yaptığından ilk olarak Türkçe’de kullanılan Çingene kelimesinin “çengi-gan” veya “çengi-gane” çengicilik, çengilik yahut Çingener manasına gelen bu kelimedenden türemiş olabileceği üzerinde tahminler bulunmaktadır (Yıldız, 2007; Altınöz, 2013). Görüldüğü gibi Çingenerin adlandırılırken ve adlandırmalarından hareketle etnografilerine ilişkin bilgiler elde edilse de zaman içerisinde Çingene topluluğunun toplumla kurduğu ilişkide kimi zaman egemen kültürün kendisi hakkında çok bilgiye sahip olmadığı fakat yine de “normal” tanımlarına uymayan özellikleri ile damgalanarak kimliğin isimle çağrıştırdıkları üzerinden etiketlenmesi, kodlanması ile isimden uzaklaşmayı ve korkmayı getirmektedir. Bu anlamda Çingenerin “Çingene” ismine ilişkin rahatsızlık hissi ile düşündükleri ve zihinlerinde oluşturdukları imgelere bakıldığında:

“Çingene bizim bildiğimiz Kocagür tarafında evleri pis, kavgacı, siyah çadırlarda gezenler olarak biliyoruz. Aslında belki Çingene de bu kadar kötü bir şey değildir ama senelerce insanlar o kadar kötü anlamda kullandı ki bizde öyle kullanılmasını istemiyoruz. Roman denilmesi daha iyi geliyor” (K,19)³

³ (K,19): 19, Erkek, Bekar, Lise öğrencisi, Ilıcabaşı

“Çingene denildiği zaman küçümsendiğimizi düşünüyoruz. Çünkü kendimize ait olmayan şeyler söyleniyor gibi. Çingene denildiğinde kötü şeyler düşünülüyor gibi düşünüyoruz. Burada bir kişi bile Çingeneyi kabul etmez.” (K, 54)⁴

K19 ve K54’ün tam olarak ifade ettiği gibi aslında Çingene ismi kötü değildir. Ta ki “makul çoğunluk” ya da “normaller” onu tanımlayana ve kötü anlamda kullanana kadar ki bir süreçtir. Katılımcının ifadesinde vurgu yaptığı “evleri pis, kavgacı, siyah çadırlarda gezenler” gibi evin temiz olmaması ve kavga etmeyi salt Çingene topluluğunun tamamının yaptığını iddia ederek Çingene etnikliğini bu şekilde açıklaması önyargılı bir dilin hafızalara nasıl yerleştiğini göstermektedir. Burada göçebelğe ilişkin yapılan “siyah çadır” vurgusu için Karaçi/Karaçi kelimesinin etimolojisine bakılabilir. Keza Karaçi/Karaçi kelimesinin etimolojisine ilişkin iki görüş⁵ vardır: Bunlardan birincisi “Türkçe kelime olan ‘kara’ (siyah) sözcüğüne isimden isim yapma eki {-cı}’nın getirilmesiyle oluşmuş ‘karaçi’ kelimesidir. Bu fikre götüren sebeplerden biri Çingenelerin ten rengi ve dış görünüşleri dolayısıyla Anadolu’nun bazı yörelerinde ‘karaoğlan’ olarak adlandırılmasıdır” (Yıldız, 2007: 74). Aynı zamanda “Çingene dilinde ‘kalo’ kelimesi Sanskritçe ‘kala’ olup Türkçede ‘kara (siyah)’ kelimesine denk gelmektedir.” (Kenrick 2006: 119). Altınöz’e göre ise “ ‘Karaçi’ İran Çingenelerinin siyah çadırlarda yaşadıkları ve esmer oldukları için toplum tarafından yakıştırılan isimdir.” (Altınöz, 2013: 20) Burada isme yapılan vurgu genellikle Çingenelerin göç ettikten sonra içinde yaşadıkları siyah çadırlar ve esmer oluşlarına ait bir özellikten ötürüdür. Keza Çingenelerin göçebe olması ve çadırlarını kurdukları her yerde merak edilerek tehdit olarak algılanması ile ilgili birçok söylentinin de olduğu bilinmektedir. Ayrıca “siyah çadır” vurgusu ile Çingene bir bireyin “normallerin” ürettiği damgalayıcı dili kendisinin de içselleştirdiği görülmekte ve tam da bu dil Goffman (2014: 36)’ın “damgalı birey, kimliğe ilişkin biz nelere inanıyorsak onlara inanma eğilimindedir” sözüne götürmektedir. K19 kendisi de Çingene etnikliğine sahip olsa bile kendi gibi Çingene olmayanların hafızalarında yer alan Çingene imgesini kendi görüşleri ve düşündükleri üzerinden ifade etmektedir. Bu durum var olan damga durumunun başkaları tarafından

⁴ (K,54): 54, Kadın, Dul ve 3 çocuk, İlkokul terk, Ilıcabaşı

⁵ Bunun yanı sıra ikinci bir görüş ise Yıldız’a (2007: 74) göre “Türkçede, özellikle Türk lehçelerinde ‘bakmak’ anlamına gelen ‘kara’ fiilinden, fiilden, isim yapma eki olan ‘{-k}’yle önce karak, sonra da ‘-cı’ yapım ekiyle ‘karakçı’ olduğudur ki, bu ‘bakıcı’ yani ‘falcı’ anlamına gelmektedir”. Bu bir anlamda “karakçı” derken “falcı” anlamında da kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir ve yine uğraşları anlamında veri olabilmektedir. Keza falcılık ve büyücülükle ilgilendikleri düşünüldüğünde tarihsel süreçte de bu tarz işlerle uğraştıklarına ilişkin veriler de bulunmaktadır. Şöyle ki tarihsel süreçte Çingenelerin fal ve sihirle ilgilenmelerinden dolayı bazı Gürcü ve Yunan kaynaklarında geçen ve büyücülükle anılan Athinganoi sözcüğünün kendilerine verildiği bilinmektedir (Mezarcıoğlu, 2010).

görünür olmadığı durumda baskın grupla iletişim içinde olduğunda ya da onlarla konuşurken kendilerine ait olmayan bir söylemle, tam da baskın olanların onlar hakkında sundukları söylemle konuşmak gibi damgalı bireyin kendine geliştirdiği stratejilerdir. (Goffman, 2014). Bu anlamda damgalı bir topluluğa ait olan katılımcı kendisi de damganın görünür olma durumuna ilişkin stratejik bir açıklama yapmaktadır. Ayrıca kimi katılımcılar da var olan damga durumuna rağmen özneliğini kimliğini yadsımamakta ve bunu savunmaktadır.

“gurur duyuyorum hiçte saklamam kimliğimi hepimiz insanız sen dışlanıp hakir görülüyor musun? Ben niye Roman olduğum için dışlanıyorum” (K, 45)⁶

“Kimliğimle gurur duyuyorum. Fakat benim bile bilmediğim o kadar fazla etiketimiz namımız (burada isimlendirmelerine vurgu yaptı) var ki ben bile bilmiyorum.” (K, 23)⁷

K23'ün ifadesinde yer aldığı gibi Türkiye'de Çingene adı ile bilinen bu etnik grup çeşitli bölgelerde “Abdal, Arabacı, Beyzade, Cano/Cono, Dom/Lom/Rom, Elekçi, Esmer Vatandaş, Gurbet, Gurbeti, Karaçi/Karaçi, Karaoğlan, Kıpti, Lulu, Mango, Mutrib/ Mutrip, Pırpır, Poşa/Boşa/Paşa, Roman, Sepetçi, Teber, Todî” (Yıldız, 2007: 62) adlarıyla anılmaktadır. Bu adlandırmaların, adlandırılan kelimelerin etimolojik yapısının, grubun sosyal alandaki görünme biçimi ve meslekleri ile ten renkleri arasında paralellik olduğunu göstermektedir. Bu adlandırmalar içerisinde kimi zaman boş gezen anlamına gelen “Poşa” kelimesinin yine göçebe oldukları zamana ilişkin bir kullanım olabileceği yüksek bir ihtimaldir. Fakat bu kelime olumsuz bir anlam taşıması nedeniyle Çingeneler tarafından kullanılması istenmeyen bir kelimedir (Mezarcıoğlu, 2010). Çünkü “gerçekte anlam bireylerin toplumsal pratiklerini tanımlayan ve mümkün kılan söylemlerin unsurları arasındaki iç ilişkilerin bir ürünüdür. Bu anlamda insanlar yaşantılarını kendilerine açık, sosyal olarak inşa edilmiş anlamlar aracılığıyla sürdürür ve insanların gündelik hayatta içinde yer aldıkları pratikler kesinlikle söylemlere dayanır ve onları biçimlendirir. Aynı şekilde söylemler de pratikleri biçimlendirir” (Layder, 2006: 136). Bu anlamda gündelik dil, içinde toplumsal gerçekliği taşıyan önceden inşa edilmiş bir hazinedir. Bu hazine toplumsal gerçekliği betimleyerek tekrardan inşa eder. Çünkü toplumsal gerçeklik kendiliğinden olan ya da önceden oluşturulmuş bir şey değildir.

⁶ (K,45): 45, Kadın, Evli ve 3 çocuk, Ilıcabaşı

⁷ (K,23): 23, Kadın, Bekar, Lise mezunu, Cuma mahallesi

Açıktır ki toplumsal hayat dil aracılığıyla inşa edilir. Nasıl ki sözcüklerin tam kesin anlamları sadece üretildikleri somut bağlamlarda anlaşılıyorsa adlandırmaların da neden ve nasıl oluştuğu bağlamları içerisinde değerlendirilmelidir. Fakat görüldüğü gibi Çingener tanımlamada pek çok kavram kullanılmakta ve bu kavramların hangi sosyal şartlar altında neye göre verildiği konusu ise tartışmalı olsa da egemenin hegemonyası tarafından kabul görülen pratikler, alışkanlıklar, yaşama biçimleri, kılık kıyafetler genelinin uygulaması tarafından “normal” olarak tanımlanırken bunun dışında kalanlar ise “sapkın” “harici” olarak tanımlanmaktadır. Her dönem toplumun “normallliği” dışında kalan Çingenerin kimi zaman dış görünüşlerine, yaptıkları işlere atfen verildiği düşünülen isimler zamanla pejoratif anlama dönüşmüş ve günlük dilde sıkça vuku bulmuştur. Pejoratif anlam kendisini Çingener üzerinde farklı tanımlamalarla etiketleme, damgalama ile var etmektedir. Keza önyargı, dünyanın bütünlüklü bir düşünme alışkanlığından ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda insanlar kendi başlarına bir birey olarak değil de bir sosyal sınıfın üyesi olarak algılanırlar. (Göregenli, 2012) Olumsuz anlam taşıyan ve Çingene olmayanlar tarafından kullanılan pek çok isme karşılık Çingener kendilerine “Rom” dışıl “Romni”, dillerine ise “Romani” demektedir. Cins ismi olan bu sözcük “adam, insan” anlamına gelmekte etimolojisi hakkında en yaygın görüş bugün hala Hindistan’da bulunan düşük bir kastın adı olan Sanskritçe “Domba” sözcüğünden türemiş olduğudur (Hindu dilinde domb, dışıl domni, Pencapça dum vb.). Kuzey Hindistan’dan göç eden Dom’lar yani Çingener sonraları /d-/ sesinin önce /l-/ sonra da /r-/ sesine dönüşmesiyle Dom-Lom-Rom olmuştur (Yıldız, 2007; Berger, 2015).

Fraser’e göre de “Çingene dilinden çıkarılacak bir etnik sonuç vardır. Çingenerin, kendi erkekleri ve ırkları için seçtiği ve Avrupa Romani’sinde Rom; Ermeni Romani’sinde Lom, Süryani ile İran Romani’sinde ise Dom şeklinde yaygın olarak kullanılan isimden ileri gelir. Üçünün de (Ermeni ve Avrupa Romani’sinde meydana gelmiş ses değişikliklerini göz önünde bulundurarak) toplulukların belli bir şekilde birleşmesi anlamına gelen Sanskritçe’de Domba, Modern Hintçe’de ise Dom ve Dum kelimeleriyle fonetik açıdan benzer olduğu bir gerçektir. Dom’ların müzisyen olduğu 6.yüzyıl kadar eski bir tarihte dahi söylenmektedir. Sanskritçe’de kelime “şarkı ve müzikle geçimini sağlayan aşağı kast adamı” anlamına gelmektedir. Modern Hint lehçelerindeyse aynı kelimenin benzer birçok anlamı vardır. Örn: Gezgin müzisyenler kastı (Sindhi), Hizmetçi (Lahnda), Dolaşan müzisyen (Pencabi), aşağı kast esmer adam (Batı Bahari) gibi isim bizim için Asyalı ya da Avrupalı Çingenerinin atalarının kast ve statüsünü korumuşsa da Romani’ye belirli bir

Hint lehçesiyle bağlamak konusunda yetersiz kalmaktadır” (Fraser, 2005: 31). Foncesa’ya (2002: 115) göre de “modern Hint dillerinde aynı, ya da benzer anlamlara gelen Lahn dilinde ‘gezgin müzisyenler’, Batı Pahari ‘aşağı kasttan siyah derili adam’ anlamları benzer sözcüklerle karşılanmaktadır. Bu anlamda 6.yüzyıldan itibaren Dom’ların müzisyen olduğuna dair kayıtlar vardır. Dom’lar bugünde hala Hindistan’da yaşarken başlıca uğraşları; sepet örmek, demircilik, metal işçiliği, çöp karıştırmak ve müzik yapmaktır.” Görünen o ki bu anlatı ve Çingenerin sonraki süreçte kendi yaşamları içerisinde var ettikleri, mesleki etnografilerinde çok da fazla bir bozulma yaratmamıştır. Nitekim bu çalışmanın alan araştırmasının yapıldığı Aydın/Ilıcabaşı ve Cuma Mahallelerinde yaşayan Çingenerin sepet örme işi yapmaları ve hem Dünyada hem de Türkiye’de birçok ünlü müzisyenin Çingene olması gelinen noktada Çingene özneliğinin görece de olsa devam ettiğini göstermektedir.

Ermeni Romani’sinde Lom olan grup günümüz Türkiye’sinde kuzeydoğu ve Karadeniz bölgesinde küçük topluluklar halinde yaşamakta ve kimi zamanda boş gezen anlamında kullanılan Poşa kelimesiyle adlandırılmaktadırlar (Marsh, 2008). Lomlara ilişkin bilgiler ise son derece belirsizdir. Kenrick’e (2006) göre Çingenerin ataları Hindistan’ın Pencap, Racasthan ve Sindh bölgelerinden yola çıkıp kıyı yolunu izleyerek İran’ın içlerine doğru geçmiştir. Bir bölümü ise daha sonra Bağdat’a geçerek burada yaşamlarını devam ettirmiştir. Bazıları tüccar olarak denize açılışlar da Araplar tarafından zorla bugünkü güney Irak’a, Dicle’yle Fırat arasındaki bölgeye götürülmüşlerdir. Burada kısa süreli bir cumhuriyet (Zotistan) kurmuşlar. (Arapların İran’ın fethinden sonra Hindistan’ı işgal ettiklerinde karşılaştıkları Hintlilere verdikleri isimden gelir.) Bu cumhuriyet bölgenin yeni Arap hükümdarları tarafından yıkılmış ve tutsak alınan halkın büyük bir bölümü Khaneikin’e gönderilmiştir. Bir kısmı yani Lom’ların ise Arap egemenliği altındaki İran’dan kuzeyde Ermenistan’a yöneldiğini belirtmektedir. Şöyle ki Marsh’a (2008) göre de 11.yüzyılda Romanlardan ayrılarak batıya doğru ilerlemek yerine Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu’nun doğusunda kalmış bir grup olma ihtimalleri bulunmaktadır. Fakat Marsh’a (2008) göre günümüzdeki Lom nüfusu 1870’lerde Kafkasların fethinin ardından Ruslar tarafından yürütülen etnik temizlik sırasında Türkiye’ye göçe zorlananların torunlarından oluşmaktadır. Lomlara ilişkin bu belirsizlik Ermenistan gerçeğini şu bağlantıdan doğru kılmaktadır. Günümüzde Türkiye’de yaşayan Lomlar, çok fazla Ermenice kelimeler kullanmaktadır. Kimileri yaşadıkları coğrafyayla etkileşimden olduğunu belirtse de şöyle bir gerçeklik vardır ki o da Lomca, Ermenice ve Romanca’nın karışımı bir dildir.

Lomların tarih boyunca bilinen en yaygın meslekleri elekçilik ve sepetçilik olmakla birlikte günümüzde ise tarımla uğraşan ve kamu kuruluşlarında enformel anlamda istihdamı diğer Çingene gruplarına nazaran daha fazladır. Ayrıca Lomların bazılarının Lomavren'i konuştukları ve müzisyenlik geleneğini sürdürdükleri bilinmektedir (Marsh, 2008). Marsh'a (2008: 20) göre "Türkiye coğrafyasındaki Lom grupları Ermeni Miaphysitisim ve Katolik inancına bağlıdır". Bu durum grubun tanımlanma şeklini değiştirmiştir. Bu anlamda Poşa adının taşıdığı olumsuz anlamlar ve özellikle Ermeni kökenden geldiklerine ilişkin yapılan göndermelerde bu tanımlanmanın istenmemesi etkili olmuş hatta Poşa grupları hiçbir biçimde Çingene tanımlamasını kabul etmemekle birlikte kendilerini Orta Asya'dan ve Ermenistan üzerinden gelen gruplar olarak tanımlamaktadırlar. Tanımlamaların taşıdığı değerlere ilişkin kendi öznelliklerini kabul etmeseler de mesleki etnografilerinde çok fazla bir bozulmanın olmadığı görülmektedir. Aydın/Ilıcabaşı'na gelin gelen Lomların da olduğu hatta Afyonda ailesi ile elekçilik yaptıklarını burada ise sepetçilik mesleğini devam ettirdiklerini söyleyen katılımcılarda bulunmaktadır.

"Afyondayken aileye yardım olur diye elekçiliği öğrenmiştim. Ama buraya gelince çıbığı öğrendim. Şimdi ailecek çıbık soyuyoruz." (K, 32)⁸

Katılımcının geçimlerini sağladığı elekçiliği ailesinden öğrendiği fakat Aydın'a gelince sepetçilik mesleğini öğrenerek bununla geçimlerini sağladıkları ifadeden de anlaşılmaktadır. Bu anlamda farklı mesleki alanlar ve mekânlar olsa da Çingene etnikliğinin geleneksel meslekleri ne ise onun devam ettirildiği görülmektedir.

Günümüz Türkiye'sinde Roman ya da Çingene olarak tanımlanan keza çalışmanın da öznelere olan "Rom grubu Yunanistan'la 1923 yılında yapılan Lozan Antlaşmasıyla Türkiye'ye gelenlerden oluşmaktadır. Bu gruplar çoğunlukla Ege, Trakya ve Karadeniz bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Yerleştirilmelerinde Müslüman olmaları yeterli görülmüş ve ayrıca bu yerleştirilmelerde, nüfusun mesleki özellikleri dikkate alınmıştır." (Kolukırık, 2008: 149) Mesleki özellikleri arasında bulunan sepet örme geçmişten bugüne ata mesleği olarak tanımlanıp devam ettirilen hem bir yaşam tarzı hem de geçim stratejisi haline gelmiştir. Bunun yanı sıra müzisyenlik mesleği de devam ettirilen meslek gruplarından. Keza Kolukırık'a (2008) göre Çingene müziğinin temsilcisi de Rom gruplarıdır. Bu anlamda Rom ya da Roman olarak tanımlanan gruplar kendi kimlik ve kültürlerini Dom ve Lomlara oranla daha belirgin biçimde kullanmakta ve yaşamaktadırlar. Çalışmamızın da öznelere

⁸ (K,32): 32, Kadın, Evli, İlkokul terk, Ilıcabaşı

olan Romlar ya da Romanlar mesleki etnografileriyle, yaşam tarzlarıyla, dillerini mekânlarında konuşmalarıyla, gelenek ve göreneklerini yaşamalarıyla kendi özelliklerini koruyup devam ettirmektedirler.

4.1.2. Normalliğin Hegemonyası ve Toplumsal Yansımaların Öznesi Olarak Çingeneler

Her insan, diğer insanlarla yüz yüze veya dolaylı olarak iletişim kurmasını gerektiren bir toplumsal karşılaşmalar dünyasında yaşamaktadır. Bu toplumsal karşılaşmalarda gerçekleşen temasların her birinde kimi zaman rol denilen şeyi canlandırırlar. Bu rol, kişinin içerisinde bulunduğu duruma dair kendi görüşünü ve bu görüşle de diğer insanları ve özellikle de kendisini nasıl değerlendirdiğini ifade eden sözlü veya sözsüz fiillerden oluşan bir kalıptır. Bir kişi bir rol üstlenmeyi istese de istemese de eninde sonunda bir rol üstlendiğini anlayacaktır (Goffman, 2017). Bu anlamda toplumsal hayatta kimi insanların üstlendiği roller baskın olabilmekte kimisinin ise baskın olanın karşısında madun olabilmektedir. Bir toplumsal grubun diğerlerine oranla daha baskın olması, diğerleri üzerinde hâkimiyet elde etmesi ya da hâkim sınıfın değerleri içinde eritmesi “hegemonya” ile ilintilidir. Kavramı sosyal bilimlere kazandıran Gramsci için hegemonya, “rıza”nın imal edilmesi ya da oluşturulmasıdır. Bu durum grupların düşünme ve bakma biçimlerinin üretimi ile alternatif bakışlar ve söylemlerin dışlanmasına sebebiyet verdiği takdirde de kültürel hegemonya gerçekleşmiş olur (Marshall, 1999: 300). Bu anlamıyla günlük hayatta sıkça kullanılan bir kavram olan “normal” ya da bu kavrama uygunluk anlamındaki “normallik” toplumun hâkim dinamikleri için yaygın olan durumları davranışları, kılık kıyafet seçimleri ve hatta kişilerin yaşayış şekilleri dâhil hepsini kapsayan bir tanımlama biçimi haline gelmiştir. Dolayısıyla toplumun “normal”lik tanımına uymayan kişilere normallik bir baskı oluşturmaktadır. Bu durum toplumsal eşitsizliğin hâkim olduğu yapılarda etnik, dinsel, ekonomik, kültürel vb. gibi dinamikler açısından bir toplumsal grubun diğerlerine oranla daha baskın, hâkim ya da güçlü olmasını beraberinde getirebilir ki bu durum hegemonya oluşturur. Bu hegemonya siyasal süreçlerle birleştiğinde azınlık, madun, alt konumlu pozisyonda olan zayıf grupların damgala(n)ması, tanımlanması, etiketlenmesi ile sonuçlanabilir. Bu anlamıyla gruplar arası güç dengesizliğinde baskın gruplar tarafından tanımlanan, etiketlenen, damgalanan ve etnik kimliklerinden dolayı ayrımcılığa maruz kalarak sosyal dışla(n)ma kısır döngüsünde kalan bir grup olan Çingeneler “normallerin” dünyasına girememekle birlikte tamamen bu dünyanın da dışında değildir. Şöyle ki kişi istenmediği ve küçük düşürüleceği yerlerden, konulardan ve zamanlardan kendi iradesiyle uzak durur (Goffman, 2017). Çingeneler bu anlamıyla yani

görelî olarak kendi rızasıyla “normallerin” dünyasına girememekte ve tam anlamıyla da bu dünyanın dışında değillerdîr. Her ne kadar normallerin hegemonyasından kaçarak kendi özneliğini koruyan bir topluluk olsa da bu tanımlamalar, etiketlenmeler ve dışla(n)malar Çingenelerin anlam dünyalarını etkilemektedir. Bu durumu katılımcıların büyük çoğunluğu aşığıdaki sözlerle tanımlamıştır:

“Romanları hep hırsızlıkla yalancılıkla tanımladıkları için bana hep sen farklısın diyorlardı. Önyargılı olduklarını bilirdim ama bir şey söyleyemezdim. Bizleri o kadar kötülemesinler bizde diğer insanlar gibiyiz. Bak burada Türkler balkonlarında çaylarını içerken biz dışarıya kilim atar oturur çayımızı içeriz. Onlar bunu alçak görüyorlar. Herkese açğıız da misafiri de severiz. Bak kenarlarda oturuyorlar diye alçak görüyorlar. ” (K,19)⁹

“10. sınıfa gidiyordum benim bir arkadaşım aşırı samimi değiliz ama muhabbet ediyoruz işte sınıftayız bir olay oluyor bu ne ya aynı Çingeneler gibi, tıpkı Çingeneler gibisin diye gün içinde sürekli birilerine kullanırdı. En son dayanamadım sen ne diyorsun ne bu sürekli Çingeneler gibi diyip duruyorsun dedim. İşte ben lafın gelişi öyle diyorum ağız alışkanlığı falan dedi. Ama mesela kıyafeti olmuyor üstüne ya da farklı renklerde giyince birileri hep bu ne aynı Çingeneler gibi benzetmeler yapıyor. ” (K,21)¹⁰

“Türklerin bakışlarını anlatmam mümkün değil. Bu histir duygudur. Nasıl anlatılır ki” (K,36)¹¹

K19’un ifadesinde Türkler olarak tanımladığı kişiler kendi gibi Çingene olmayanlardır. Çingeneler müstakil evlerde oturduğu ve genel olarak da böyle evlerde yaşadıkları için algısal olarak Türklerin kendilerini kötü gördükleri ve “alçak” olarak tanımladıklarını belirtmektedirler ki burada “alçak” küçümseme anlamında kullanılmaktadır. “Alçak görme” davranışını genellikle giyim kuşamlarında, günlük pratiklerinde deneyimledikleri ifadelerinden anlaşılmalıdır. Şayet K21 ve K36’ın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere tanımlanmalar, etiketlenmeler ve dışla(n)malar Çingenelerin anlam dünyalarında derin izler taşımaktadır. Buna rağmen bakıldığında Çingeneler kendilerine özgü giyimleri, kendilerine özgü meslekleri ve kendilerine özgü yaşam tarzlarıyla moderniteye uyum sağlamamış bir topluluktur. Bağlı olarak modernizmin mutlak doğrulara duyulan inançla, toplumsal düzenin ussal biçimde planlanması gibi

⁹ (K,19): 19, Erkek, Bekar, Lise öğrencisi, Ilıcabaşı

¹⁰ (K,21): 21, Kadın, Evli ve bir çocuk, Lise mezunu, Ilıcabaşı

¹¹ (K,36): 36, Erkek, Bekar, İlkokul mezunu, Ilıcabaşı

durumların dışında kendine özgü kurallarıyla tarihsel süreçten bu yana da yaşamlarını bu şekilde idame ettirmişlerdir (Harvey, 1997). Modernitenin tasavvur ettiği bireyin bakışlarını, sözlerini ve davranışlarını değerlendiren katılımcıların ifadelerine bakıldığında:

“Her şey giyim değil ama insanlar çok garip bakıyor. Giydiklerimize tuhaf tuhaf bakıyorlar.” (K,21)¹²

“Konuşmamız biraz kaba geldiği için insanlar anlıyor Çingene olduğumuzu hemen soruyorlar. Giyimimden de anlayan ve tuhaf bakan insanlar oluyor.” (K,48)¹³

“Şalvar bizim önemli kıyafetlerimizdendir. İnsanlar çok tuhaf bakıyor ama mesela burada köylüsü de giyer normal insanı da giyer. Ama bize gelince garip bakıyorlar. Ama onlar giyince moda oluyor.” (K, 35)¹⁴

“Kıyafet konusunda insanlar çok farklı bakıyorlar. Roman olduğum rengimden anlaşılıyor bir de kıyafetten ayırıyorlar. Abla okullar açıldığında bizim kıyafetlerimizi giyerek okulda (Üniversite de) bir gez bak bakalım nasıl karşılanıyorsunuz. Moda olunca sorun yok herkes giyiyor. Ama biz giyince hemen anlaşılıyor.” (K,28)¹⁵

Modern toplumlarda insanlar tanımadığı ya da daha önce hiç karşılaşmadığı kişilerle az çok sürekli bir etkileşim içindedir; fakat Giddens’e (1994; 75) göre bu “etkileşim göreceli, geçici ilişkiler biçimindedir”. Bu anlamıyla şehir hayatı “buluşmaları, farklılıkların karşılaşmasını, yaşam tarzlarının, şehirde bir arada var olan ‘örüntü’lerin karşılıklı tanışma ve kabullerini (ideolojik ve politik çatışma içinde de olsa) kapsamaktadır” (Lefebvre, 2017; 33). Toplumu türdeş bütünlükte birleştiren modernliğin bir uzvu olan ‘moda’ kavramı da bireyi birey olarak var olmakla ve belli bir gruba aitlikle tanımlar. Bu anlamıyla modernizm, moda gibi sözcükler ‘şimdi’ ile ilgili kavramlardır (Pektaş, 2006). “Moda insan ruhunda temellenen bir davranış biçimidir. Şöyle ki aynı türden hareketlerin tekrarıyla insanda aynı hareketleri yapma eğilimi doğar. Bu da alışkanlık denilen davranışın meydana gelmesine neden olur. Bütün canlılarda bulunan bu davranış, onların dünyaya ve çevreye uyumunu sağlar. İnsanda ise alışkanlık bunun dışında ona tüm kültür ve uygarlık dünyalarını açar. Bir bakıma, insan olarak sahip olunan her şey; yeme, içme, giyim kuşam, tüm sosyal davranışlar alışkanlıkların bir ürünüdür. Ancak alışkanlığın insan yaşamında bir alternatifi de vardır.

¹² (K,21): 21, Kadın, Bekar, Üniversite öğrencisi, Ilıcabaşı

¹³ (K,48): 48, Kadın, Evli, İlkokul terk, Ilıcabaşı

¹⁴ (K,35): 35, Kadın, Evli ve iki çocuk, Lise terk, Mevsimlik işçi, Ilıcabaşı

¹⁵ (K,28): 28, Erkek, Evli ve iki çocuk, Üniversite mezunu, Sepetçilik, Ilıcabaşı

Aynı türden hareketlere karşı insanın duyduğu bıkkınlık duygusu ve buna dayalı olan yenilik itkisi, duyarlık alanına girildiğinde bu yeniliğin, duyarlığın yenilenmesi biçiminde ortaya çıktığı görülür. Böyle bir duyarlık yenilenmesi moda olarak kendini gösterir.” (Tunalı, 2002: 93) Bu anlamda K35 moda olduğunda ‘normal’ insanların da şalvar giydiğini fakat kendilerine yöneltilen bakışlara maruz kalmadıklarını vurgulamaktadır. Bu haliyle kızgınlığı belirten ifadesiyle Çingeneler “gözden düşürülmüş” damganın kuşatılmışlığı içindedir. Şöyle ki “başkaları tarafından bir kişinin belli bir ilişki boyunca takındığı düşünülen rol aracılığıyla kendisi için talep ettiği olumlu toplumsal değerleri kabul görmüş toplumsal vasıflarla tarif edilen benlik imgesi yüz kavramında vücut bulmaktadır. Birinin kendi yüzü ve başkalarının yüzü aynı düzenin birer kurgusudur; birinin yüzünde ne kadar duygu olacağını ve bu duygunun orada bulunanlar arasında nasıl dağıtılacağını belirleyen, grubun kuralları ve durumun tanımlanmasıdır.” (Goffman, 2017: 16-17). Çingenelerin normalin dışındaki kılık kıyafetleri “normal”lerin dünyasında yer alabilecek tanımlamalar olmadığından modernizm gibi moda da bireylerin algıları üzerinde ‘normallik’ oluşturarak birçok şeye meşruluk sağlayabilir ve hatta bunun dışında kalanlara da baskı oluşturabilir. Bu baskı bakışlarda, mimiklerde ve sözlerde kendisini “öteki” üzerine temellendirir. Bu anlamıyla etnik kimlik bakımından farklılık gösteren ve moderniteye uymayan yaşam tarzları ile kendi özünü/özneliğini kaybetmeyen ve hatta modaya dahi uygunluk sağlayamayan Çingeneler ‘gözden düşürülmüş’ damgayı idare etmeyle uğraşmaktadır. “Gözden düşürülmüş” damgada, birey farklılıklarının diğer üyeler tarafından bilindiğini ve onlar için bu bilginin açık olduğunu düşünür. Hal böyle olunca bu damgala(n)mayı yaratan ve problemlili olduğu düşünülen durumun insanlar tarafından bilinmesinin yarattığı gerilimi idare etmeye çalışır. Bunun üzerinden katılımcılarla konuşulduğunda;

“Tamam aslını inkar eden haramzadedir. İnkâr etmiyoruz. Ama aşağı görüyorlar bizi. Eşim şalvar giyiyor yeri geliyor bütçemize göre pantolon giyiyor. Ama şalvar giydiği zaman rahatsız olan bakışlardan bahsediyor. Söyleyin şalvar dışında hangi insanlar kılık kıyafette o kadar bakışlarıyla rahatsız eder.” (K,46)¹⁶

“Bizim çoluk çocuklarımız ya da eşlerimiz şalvar giyiyor. Türkler de mesela giyiyor. (K,47)¹⁷

¹⁶ (K,46): 46, Erkek, Evli ve 3 çocuk, İlkokul mezunu, Hamallık, Ilıcabaşı

¹⁷ (K,47): 47, Erkek, Evli, Ortaokul mezunu, İnşaat bekçisi, Cuma mahallesi

“Sınıf arkadaşlarım öyle dalga geçiyorlardı ki kimi zaman okula gitmek istemiyordum. Kimi zaman sen hiç benzemiyorsun Romanlara diyorlar ama sorsanız Roman ne arkadaşları vardır ne de komşuları yakınları ama onlara ilişkin bilgileri var. Bu da önyargı yani.” (K,17)¹⁸

“Toplu taşıma araçlarıyla bir yere giderken eşofman giydiğim için kimse anlamıyor Roman olduğumu ama şalvar giysem anlaşılır farklı muamele olurdu büyük ihtimalle. Şalvar giydiğimiz zaman bayanlar yanımızda oturmuyor bile; fark ediyorum. Yer olmasa bile bizi tuhaf görüyor yanımızda oturmuyorlar. Alışverişe gittiğimizde dibimizde birileri sürekli bizi takip ediyor sanki biz bir şey yapıyormuşuz gibi. Özellikle de şalvar giydiğim zamanlarda fark ediyorum; giyim mağazaları dışında da her hangi bir alışveriş merkezi olsun öyleler.” (K,22)¹⁹

K46, K47, K17 ve K22'nin ifadelerinde yer alan şalvar giymek başkaları için moda iken bile kendileri için kimliklerine ait onları özneleştirilen ama aynı zamanda ayırt eden bir ögedir. Bu durumun farkında olan Çingenerler ‘gözden düşürülmüş’ damganın öznesidirler. ‘Gözden düşürülmüş’ damgada Çingenerler hakim grupların kendileriyle ilgili sunulan önyargıları, kalıpyargıları deneyimlemektedir. Bu deneyimleme sözlü olduğu gibi göz teması ya da ‘normal’in beden dili üzerinden gerçekleşmektedir. Nitekim K47'nin ifadesinin devamında yer alan “ama bizim adımız büyük yani roman denildiği anda mimliymişiz gibi olay orda kopuyor. Aslında Türklerin içinde de hırsız, uyuşturucusu, kumarbazı her şeyi de var. Ama bizim adımız Roman ya tamam her şeyi romanlar yapıyor.” söylemi bu deneyimlemenin etnik damgala(n)ma ile sonuçlandığını göstermektedir ve bu ifadeler hakim grupların ürettiği kalıpyargıların Çingene özneliğini kirlettiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Nitekim K47'nin bu sebeple damgalı bir grubun üyesi olarak kızgınlığı görülmektedir. Her topluluk içinde hırsızlık, uyuşturucu kullanan ya da satan kişiler olabiliyorken illegaliteyi sadece Çingenerlerle özdeşleştirmek kalıp yargıların bir tezahürüdür. İlegalite her ne kadar Çingene gruplar arasında yer alsada, etnik dışla(n)ma ve damgalamanın tüm toplumsal tezahürlerini dikkate almadan, kalıpyargılar üzerinden bir grubun tüm bireylerinin aynılaştırılması damgalanmış bir grup üzerinden bireyi de -onu tüm bireysel özelliklerinden soyutlayarak damgalamaktadır. Ayrıca Becker (2013), suç ve sapma konusundaki diğer çalışmalardan farklı olarak; haricî olarak etiketlenmenin, kişinin sahip olduğu niteliklerden kaynaklandığına dair yargıya eleştirel yaklaşır ve ‘sapkın’ etiketinin sorgulanması

¹⁸ (K,17): 17, Erkek, Bekar, Lise öğrencisi, Ilıcabaşı

¹⁹ (K,22): 22, Kadın, Evli, Ortaokul mezunu, Temizlik görevlisi, Ilıcabaşı

gerektiğini vurgular. Becker' e (2013: 31) göre sapkınlık, “toplumsal gruplar ihlal edilmesi sapkınlık olarak tanımlanan kurallar koyarak sapkınlığı yaratırlar. Bu kuralları belli kişilere uygularlar ve bu kişileri de haricîler olarak etiketlerler. Bu açıdan bakıldığında sapkınlık, kişinin gerçekleştirdiği davranışa içkin bir nitelik değil, daha ziyade kuralların ve yasakların başkaları tarafından bir “suçluya” uygulanmasının ortaya çıkardığı bir sonuçtur”. Bu anlamda Becker'in (2013) tanımına göre sapkınlık, kişinin yaptığı davranışın bir niteliği olmamakla birlikte daha çok başkalarının ‘suçluya’ kurallar ve yaptırımlar uygulamasının bir sonucudur. Aynı şekilde Becker (2013) haricî kavramını “normalin dışında” olanı ifade etmek için kullanır. Dolayısıyla haricî kavramının ikinci bir boyutundan söz eder: sapkın olarak etiketlenen kişinin bakış açısından bakıldığında kendisini etiketleyen haricidir. K47'nin ifadelerine bakıldığında kuralları koyanların içinde de sapkın veya suçlu olarak tanımlanacak şeyleri gerçekleştiren insanların olduğunu fakat kendilerinin etniklikten ve bu etnik damgadan ötürü damgalı bir grubun üyesi olarak bu etiketlenmeye maruz kalmanın verdiği kızgınlık görülmektedir. Ayrıca genel yapılan sapkınlık tanımlamalarına göre, bir kişinin suçlu olarak etiketlenmesi sadece bir tane suç işlemesine bağlıdır. Becker (2013: 59) “bir kişiye, insanların yalnızca belli bir durumda sapkınmış gibi davranmak yerine, sanki genel olarak sapkınmış gibi davranmanın kendini gerçekleştiren kehanet ürettiğini söyler. Kişi bir kere sapkın olarak etiketlendikten sonra geleneksel gruplardan dışlanır ve bu dışla(n)ma neredeyse kaçınılmazdır.” Bu anlamda etnik kimliği nedeniyle ayrımcılığa uğradığının farkında olan ve “gözden düşürülerek” dışlanacağını farkında olan Çingenerler, bu ihtimali ortadan kaldırmak ya da en aza indirmek için kimliğini gizlemeyi ve bir anlamda “toplumsal gizlenmeyi” tercih edebilmektedir. Nitekim bu tema altında “gözden düşürülebilme” üzerine konuşulduğunda katılımcıların cümlelerine yansıyanlar şunlardır:

“Askerde çok yakın kardeşten öte bir arkadaşım vardı. Ama o benim Çingene olduğumu bilmezdi. Şimdi istesem bile ben geldim diyemiyorum. Çingene olduğumu bilmiyordu. Söyleseydim arkadaşlığımız aynı devam etmezdi. Nasıl olsun Çingene ismi düşük görülüyordu. Bir yere gittiğimde Çingene olduğumu saklıyorum. Çünkü onlar bize Çingene diyor aşağılıyorlar. Çingenenin bir haysiyeti yok ” (K,75)²⁰

---

²⁰ (K,75): 75, Erkek, Evli ve 6 çocuk, Hiç eğitim alamamış, Sepetçilik, Ilıcabaşı

“Nerde oturuyorsun dediklerinde artık Ilıcabaşı demek istemiyorum. Çok göze batmış. Hiç kimliğimi gizlemedim. Artık insanlar öyle korkuyor ki o yüzden Ilıcabaşı demek istemiyorum” (K,40)²¹

“Abla okulda çok sevdiğim bir arkadaşım vardı. O benim Roman olduğumu bilmiyordu. Bir gün beraber ders çalışalım dedi. Bende annemden izin istedim. Annem olmaz dedi. Sonra o gelmek istedi. Ama nasıl götüreyim mahalleye Roman olduğumu öğrenir benle arkadaşlık etmez diye yalan söyledim.” (K, 18)²²

“Kızım Roman olduğum için çok zorluk yaşadım. O yüzden Ilıcabaşı dışında Roman olduğumu gizlediğim çok oldu. Bir yere yemeğe gitmiştik. Nerden geldiniz dediklerinde başka bir yerden gelmiş gibi söyledik. Çünkü iş konuşması yapıyorduk bize iş vermez diye sakladık. Eşim çok konuşma dedi. Roman olduğumuzu konuşmamızdan anlar iş vermezler bizi hor görürler dedi diye sustum çok konuşmadım. Sonra benim için çok sessiz demişlerdi.” (K,54)²³

“Hayat bir sahne, bizler de hayat sahnesinde rol alan oyuncularız.” diyen Goffman (2012) “Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu” adlı çalışmasında bir kişinin veya bireyin bir başkası ile karşılaşması durumunda kendisini nasıl yeniden ele aldığını, nasıl yeni bir şekilde sunduğunu ve bunun için nasıl yeni stratejiler gerçekleştirdiğini anlatır. Ona göre belirli toplumsal ilişkiler karşımıza sahne mantığı ile çıkar. Kişiler yapmak istedikleri şeylerin karşısına kendilerinden beklenen şeyleri koyarlar. İnsanlar, istikrarlı bir benlik imgesi sağlamak ve bunu sürdürmek için, kendi toplumsal izleyicilerine performanslar sergilerler. Performans, kişinin belli bir durumda karşısındakini etkilemeye yönelik tüm faaliyetlerini içerir. Bir performans sırasında kişinin önceden belirlediği, planladığı ve bunu başka durumlarda da sergileyebileceği eylem kalıbına ise “rol” ya da “rutin” denir. Bir rutinin sahnelendiğinde ve başka rutinlerin sahnelenmesi sırasında karşılaşmaları muhtemel olan sorunlara karşı oyuncu izleyicilere birkaç farklı yönden idealize edilmiş bir izlenim sunma eğilimlerine gider. Oyuncu performansını sergilerken seyircinin buna müdahale edebileceğini bildiği için, seyirciden gelecek tepkileri ya da çıkacak sorunları kontrol etmek ister. Kontrol kişinin izleyicilere sunduğu benliğin doğru anlaşılması için gerekli bir taktır. Goffman bu sürece izlenim denetimi adını verir. İzlenim denetimi oyuncuların, izleyici ile karşılaşmalarında ortaya çıkacak problemleri, belirli izlenimleri devam ettirmede

²¹ (K,40): 40, Kadın, Evli ve iki çocuk, Temizlikçi, Ilıcabaşı

²² (K,18): 18, Kadın, Bekar, Mevsimlik işçi, Ilıcabaşı

²³ (K,54): 54, Kadın, Dul ve iki çocuk, Eğitim alamamış, Sepetçilik, Ilıcabaşı

kullanılan teknikleri ve bu problemleri çözmeye kullandıkları stratejileri içerir (Goffman, 2012). Bu stratejiler temel olarak iki nokta üzerinde durur. Bunlardan ilki, kişinin bir başkasıyla veya ötekilerle karşılaşması durumunda verdiği izlenim; diğeri ise vermeyi istemediği, kaçındığı fakat başkaları tarafından fark edilen veya gizlenemeyen izlenimlerdir. Dolayısıyla kişinin toplum içinde başka bir bireyle karşılaşma anı yeni bir durum ve sosyallik yaratır. Birey bir başkası ile ilişkiye girdiği anda aslında öteki karşısında bir sahneye çıkar ve bu sahnede bazı şeyleri ileterek bazı şeyleri ise gizleyip üstünü örterek öteki ile iletişime geçer. Bu bir anlamda Foucault'nun söylem analizindeki 'söylenen' ve 'söylenmeyen' ayrımına benzer. Foucault (1967) söylenen kadar söylenmeyenin de önemli olduğunu belirtir. Bu durumda Goffman'ın bize anlattığı açık ve örtük benlik sunum stratejileri içerisinde karşı tarafa iletilen mesaj kadar, iletilmek istenmeyen ve üstü örtünen mesaj da önemlidir. Bu anlamda K75, K40, K18'in ifadelerinde yer alan gizlenen ya da gizlenmesi istenen durumlar aynı zamanda en iyi biçimde "gözden düşürülebilir" damga ile de açıklanmaktadır. Goffman (2014) tarafından "gözden düşürülebilir" damgada bireyin farklılıklarının başkaları tarafından bilinmediği veya onlar tarafından algılanmadığı durumları kontrol etmeye çalıştığı şeklinde tanımlanan bu damga hali için Çingenelerin sosyal strateji geliştirdikleri mülakatlara yansımıştır. Nitekim K75 ve K18 "gözden düşürülebilir" damgası için strateji olarak kimliğini gizlediğini aksi takdirde yakın arkadaşım dediği kişinin kimliğini öğrenmesi halinde arkadaşlığının devam etmeyeceğini belirtmesi de içinde bulunduğu çıkmazı göstermektedir. Her ne kadar bu durum kişinin toplumsal kimliğine ilişkin bir mesele ise de bu bilgiyi idare etme biçimi birey olarak kendi mücadele etmesi gereken bir durumdur. Bu nedenle bu bireyin toplumsal kimliğe ilişkin damgayı gizleme ya da telafi etmeye yönelik tüm çabaları bireysel kimliğin bir parçasıdır. Yani birey bununla kendi başına mücadele eder. (Goffman, 2014) Ayrıca K18'in gelişim evrelerinden biri olan ergenlik döneminde ki bu dönem kişinin kimlik/rol karışıklığı yaşadığı bir dönemde olması ve yaşadığı duruma ilişkin verdiği çözüm yaşamının diğer dönemlerinde de sorunlara yol açabilir. Çünkü ergenlikte genetik faktörler kadar bireyin bulunduğu sosyo-ekonomik ve çevresel koşullar etkilidir. "Ergenlik dönemi, geniş grup kimliğinin ve bireysel kimliğin gelişiminde önemli bir basamağı oluşturmaktadır. Bu dönemin biyolojik ve psikolojik özellikleri nedeniyle bireyler, bireysel ve geniş grup kimliklerini tekrar tanımlama ve gözden geçirme sürecine girerler" (Blum, 1985). Bu dönemde geniş grup kimliği bireysel kimlik içinde kristalleşir. Bireylerde etnik kimlik farkındalığı soyut anlamda oluşmuş olur. Bu dönem bireyin toplumsal bir gereksinim olarak yaşamdaki rolünü tanımlaması çabasıyla başlar ve genellikle öğrenimini bitirmesi, bir işe

girmesi ve bir eş seçimiyle sonlanır. Bu anlamda kimlik sorunları yaşam boyunca sürse de, en çok bu evrede ağırlık taşır. Birey bu bunalımını olumlu bir biçimde çözemezse kimlik karışıklığı içine düşer bunun sonucunda da belki yaşam çerçevesi içinde oynadığı rolden hiçbir zaman emin olmayacaktır (Onur, 1995) Dolayısıyla kimlik gelişiminde olan bu birey damgalı bir kimliğe sahip olduğunu erken yaşlarda öğrenmiş olsa da bunun içinden çıkması zaman alabilir. Keza etnik kimlik farkındalığının ve içinde bulunulan ötekilik, damgalı bir grubun üyesi olma durumu bireylerin anlam dünyalarına erken yaşlarda yerleşmekle birlikte bunalımın olumlu çözülememesi halinde her yeni kuşağa “öğrenilmiş çaresizlik” miras olarak bırakılır. Çingenelerin gündelik hayatta hegemonik dinamiklerin bir üretimi olan tanımlama biçimi olarak “normal insanlar”la iç içe geçirdikleri zaman diliminde giyim kuşamları, “normal insanlar” olarak tanımlanan insanlara oranla “rahat davranmaları”, kimliğe ilişkin önyargıları gibi tüm bu durumlar Çingeneleri rahatsız etmekte ve kimi zaman “normal insanlar”la iletişimin kopuşuna neden olmaktadır.

4.1.3. “Çingene Olma” ve “Kirlenmişliğin” Bir Yansıması Olarak “Kendinden Korkma”

Çingene kimliğine ilişkin oluşturulan pejoratif anlamlar ve bununla iç içe gelişen kalıp yargılar, günlük dilde sıkça kullanılırken bu ötekileştirici dil kendini sürekli üreten bir hal almaktadır. Bu pejoratif anlamlar yeni doğacak her bireye “gözden düşürülebilir” damgalar yükler. Damgalı bir kimliğe sahip bir birey farklılıklarının başkaları tarafından bilinmediği veya onlar tarafından algılanmadığı durumları kontrol etmeye çalışır. Bu durumda birey, problemin başkaları tarafından bilinmeden kalmasını sağlayarak, açığa çıkmasını engelleyecek biçimde bilgiyi kontrol etmeye çalışır. Bu anlamda birey damgalama sürecine dair stratejiler geliştirir. Bu stratejiler damganın görünür olmasına ya da olmamasına göre değişir. Yani damganın görünür olmadığı durumda baskın grupla iletişim içinde olduğunda ya da onlarla konuşurken kendilerine ait olmayan bir söylemle, tam da baskın olanların onlar hakkında sundukları söylemle konuşmak gibi bir takım stratejiler geliştirebilirler (Goffman, 2014). Çingenelerin “Çingene” olarak tanımlanmaktan/ isimlendirilmekten korkmaları ve kabul etmeyişleri Çingene kavramının yarattığı çağrışımların olumsuz pejoratiflerle ifade edilmesidir ki Çingeneliğin bu tanımlanış biçimi baskın gruplardan ödünç alınan söylemdir. Bu durum katılımcılar tarafından şöyle ifade edilmektedir:

“Çingeneyi kabul etmiyoruz. Çünkü ‘arsız’ ‘yüzsüz’ ‘terbiyesiz’ anlamlarına geldiği için kabul etmiyoruz.” (K,67)²⁴

“Çingene kelimesini istemiyoruz çünkü kötü anlamda kullanıyorlar. Mesela ‘görmemişlik’, ‘bakımsızlık’ hep böyle dışlayıcı bir kelime anlamında kullanıldığı için biz bu kelimeyi tercih etmiyoruz. Mesela 10.sınıfa gidiyordum benim bir arkadaşım aşırı samimi değiliz ama muhabbet ediyoruz işte sınıftayız bir olay oluyor bu ne ya aynı Çingenerler gibi, tıpkı Çingenerler gibisin diye gün içinde sürekli birbirlerine kullanırlardı” (K,21)²⁵

“Çingene tanımlanması yadırganmış bir tanımlanma olduğu için istemiyorum. Arsızlık, pislik ne kadar kötü şey varsa biri Çingene dediği anda kafamda ruhumda canlanıyor. Sanki bunu diyormuşsun gibi. Aslında öyle söylendiği gibi değil ama insanlar yıllarca hep böyle söyleyip bizi dışladılar. Ben öyle miyim değilim. Ama ablacım insanların kolayına geliyor.” (K,28)²⁶

Katılımcıların ifade ettiği bu damga görünürdür. Böyle bir durumda bazen gruplar damgaya sahip çıkıp, ona statü kazandırma mücadelesi verebilir. Bu durum her ne kadar bireyin toplumsal kimliğine ilişkin bir mesele olsa da buna ilişkin bilgiyi idare etme biçimi bireysel kimlik sorunudur (Goffman, 2014).

Nitel bir yöntem anlayışını benimseyen bu araştırma da Çingene ya da Roman kavramlarının kimlerce ne amaçla kullanıldığı değil, bu kavramların katılımcılar için ne anlama gelmekte olduğunu anlamak önem taşımaktadır. Bu anlamda grup üyeleri arasında tüm pejoratif göndermelere rağmen kendilerini Çingene olarak isimlendiren ve tanımlayanlar bulunmaktadır. Ancak hemen belirtmeli ki Roman isminin temiz bir tanımlama başka bir anlatımla “Çingene ismine ilişkin oluşturulan olumsuz imgelerin temiz hali” olarak da ifade edilmektedir. Alan çalışması bağlamında çalışmanın öznesi olan Çingenerlerin bu şekilde tanımlanma isteği kimliksel sorunun genellikle bireylerin düşüncelerinin dil sistemindeki ikili karşıtlıklar yoluyla şekillenmekte olduğu görülmektedir. Çünkü “gündelik dil sadece toplumsal gerçekliği inşa eder, betimler ve aynı zamanda inşa eder” (Coulon, 2010: 10).

²⁴ (K,67): 67, Erkek, Evli ve beş çocuk, Sepetçilik, Ilıcabaşı

²⁵ (K,21): 21, Kadın, Evli ve bir çocuk, Lise mezunu, Ev hanımı, Ilıcabaşı

²⁶ (K,28): 28, Erkek, Evli ve iki çocuk, Üniversite mezunu, Sepetçilik, Ilıcabaşı

Bu noktada, Ilıcabaşı ve Cuma Mahallesi'ndeki katılımcıların büyük çoğunluğu kendilerini Roman kelimesi ile özdeşleştirmektedir. Daha önce değinildiği üzere Roman kelimesi Avrupa komisyonunca söz konusu grupları tanımlayıcı genel bir kavram olarak seçildiğinden beri Türkiye'de de yaygın biçimde kabul görmüş ve genellikle "Çingene" kelimesine yüklenen olumsuz anlamlardan uzaklaşma amacıyla kullanılagelmiştir. Nitekim alan çalışması sırasında katılımcılardan önemli bir bölümünün "Çingene" kavramını kullanmaktan kaçındığı ve bunun yerine "Roman" kelimesinin tercih edildiği dikkatlerden kaçmamıştır. Bu durum üzerine derinleşildiğinde katılımcıların bazıları (K22, K55, K25) devam eden cümlelerdeki anlatıları aktarmıştır.

"Çingen daha başka oluyor. Roman daha başka oluyor." (K,22)²⁷

"Çingene kime denir. Çingene olanlar göçebedir. İsteddiği yere gider konarlar. Ama Roman öyle mi? Romanların evi barkı yaşadığı yer belli." (K,55)²⁸

"Biz Romanız Çingen değiliz bunu söyleyince zoruma gidiyor. Çingenlik göçebe olanlar, hırsızlık işiyle uğraşanlar, haydutluk yapanlar, at arabasıyla dışardan gelenlere biz Çingen diyoruz. Biz Romanlar moderniz, modern yaşamda yaşamak istiyoruz". (K, 25)²⁹

Katılımcıların ifadelerinde geçen 'Çingene' ve 'Çingen'lik birbirinden farklı değildir. Yerel kullanımlarda her iki söylem eşanlamli olarak kullanılmaktadır. Nitekim Çingeneler, kendi etnografik geçmişlerinin bir bakiyesi olarak "göçebelğin" olumsuzlanması üzerinden Çingene kavramının bağlı olarak Çingene kimliğinin kirlendiğini düşünüyorlar. Katılımcıların "çingeneliği" göçebelikle göçebelere ilişkin oluşturulan imgelerle tanımlaması tarihsel süreçte Çingene toplumunun göçebelğinden ötürü bir gerçeklik payına sahiptir. Çünkü Çingeneler Avrupa'da ve dünyanın pek çok yerinde yaşayan genellikle 5. ve 15. yüzyıllar arasında Hindistan'dan batıya doğru göç ettiğine ilişkin akademik literatürünün büyük oranda uzlaştığı bir halktır. Bunun yanı sıra Osmanlı idaresi düzenli vergi toplamak için göçebe olan Çingeneleri yerleşik hayata geçirmeye çalışmıştır. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nda göçebe Çingenelere ilişkin çıkarılan hükümler onların neleri yapmamalarına ilişkin hükümlerdir. Örn; "1551 tarihli bir belgede Çingenelerin güzel atları olduğunu aynı yerde kalmayıp, kasabadan kasabaya bir yerden diğerine dolaşıp durduklarını hırsızlık ve yağmacılık yaparak halkı rahatsız ettiklerini ve

²⁷ (K,22): 22, Kadın, Bekar, İlkokul, Sepetçilik, Ilıcabaşı

²⁸ (K,55): 55, Erkek, Evli ve dört çocuk, Sepetçilik, Ilıcabaşı

²⁹ (K,25): 25, Erkek, Evli, Temizlikçi, Cuma mahallesi

huzursuzluk çıkardıklarını yazmaktadır” (Marushiakova ve Popov, 2006: 43). Görüldüğü gibi tarihte de yerleşik olan topluluklar göçebe olanları tehlike unsuru olarak görmektedirler. Çünkü “kişiler başkalarının standartlarına uygun davranmadıklarında ya da standartlarına uymayan durumlarda tehlikeli olarak kodlanmaktadır” (Douglas, 2017)Çingener günümüzde yerleşik bir hayatı sürseler de bazı hukuksal düzenlemelerden ötürü yer değişikliği devam edebilmektedir. Buna nazaran hala Çingenerin göçebelikle anılması geçmişten gelen pejoratif hafızanın devamı niteliğindedir. Bu pejoratif hafıza Çingenerin kendilerine ilişkin kirletilmişliğini beraber anıldıkları göçebelikle olgusuna bırakarak baskın gruplardan alınan ödünç söylemlerle “göçebelikle” kirletilmektedir. Bu anlamda Ayrıca Çingene kelimesi ise Çingene olmayanların kendilerine verdikleri bir isim olması ve hatta pejoratif anlamlarla kullanıldığı düşünüldüğünden kullanımı istenmemektedir. Bu anlamda “dilin yansıttığı söylemler güç ilişkilerinin ve onlarla bağlantılı konular ve pratiklerin ifadeleri olduğu düşünüldüğünde dilin aslında hiçte masum olmadığı görülür” (Foucault, 2006: 158). Keza Roman kavramını ve Roman kimliğini benimsemeleri ise çok stratejiktir. Çünkü onları tanımlayan bakiyeden stratejik olarak kurtulmaktadırlar. Katılımcıların cümlelerine yansıyan ifadeler şöyledir:

“Roman başka Çingene başka abdal başka bak. Yav ne dersin Çingene her yerde dışlanıyor. Ne söylersen söyle yani. Şurada Roman dediğin için kimse kızmaz ama Çingen dediklerinde kızar. Neden şimdi Çingen dediğin zaman tarihten beri kötü olarak kullanılmış. Çin ve Gen hikayesinden ” (K, 65)³⁰

“Çingene dediklerinde dışlama; oluyor öyle hissediyoruz. Eskiden beri Çin ve gen varmış. Çingene o yüzden bize rahatsızlık veriyor. Roman denilmesini istiyoruz” (K,68)³¹

K65 ve K68 de vurgulanan Çin ve Gen hikayesi yazılı tarihleri olmayan Çingenerin kendi aralarında söylenen hikayelerine kulak verildiğinde “toplumdan dışla(n)maları ve devamlı göç etmelerini atalarının işlemiş olduğu bir suça atfettikleri görülür. Bu suç yani aile içi bir cinsel ilişki sebebiyle, kavim lideri ve taraftarları bu topluluğu ‘sonsuz dek yeryüzünde dolaşıp dursunlar, geceledikleri bir yerde ikinci kez konaklamasınlar, su içtikleri bir kaynaktan bir ikinci kez içmesinler, bir yıl içinde aynı nehirden iki defa geçmesinler’ ” (Berger, 2000: 14) diyerek korkunç bir biçimde lanetlemiştir. Görüldüğü üzere bireysel tutum ve davranışların bilişsel kısmını yani düşünsel

³⁰ (K,65): 65, Erkek, Evli ve üç çocuk, İlkokul terk, Sepetçilik, Ilıcabaşı

³¹ (K, 68): 68, Erkek, Dul ve dört çocuk, İlkokul terk, Sepetçilik, Ilıcabaşı

temalarını kalıp yargılar; duygusal ve davranışsal kısmını ise önyargılar oluşturmakta (İlhan ve Çevik, 2003) iken günlük hayatta farkında olmadan kararlarımızı ve seçimlerimizi etkileyen düşünce süreçlerinden biri olan kalıpyargının yol açtığı kimliksel dışlama toplumun Çin ve Gen hikâyesiyle Çingeneri marjinalleştirerek ötekileştirilmelerine sebep olmuştur. Bu anlamda modernliğin yüzyıllar boyu kendi dışında olanı ötekileştirme, dışlama ve hor görme süreçleri ile kendisini ortaya koyan perspektifi karşısında; postmodern teori ırkların, kültürlerin, cinslerin, cinselliklerin çoğulculuğunu vurgulayarak hiçbir tarzın diğeri üzerinde egemenlik kuramayacağı ve her unsurun eşit temsile yetkin olduğu konusunda ısrar etmektedir. Bu anlamda Bauman (2003: 131) “farklılığın bir baskı olmaktan çıkıp, eylem ve çözüm gerektiren bir sorun olarak yorumlandığı zaman, farklı yaşam biçimlerinin barış içinde birlikte yaşamalarının mümkün olduğunu düşünmektedir. Aynı zamanda ‘öteki’ni kendi özgülüğü içerisinde anlamak ve ondan bir şeyler öğrenmek için ötekinin konuşmasına izin verilmelidir”. Aksi takdirde toplumun ötekileri olarak kimliksel dışla(n)maya yaşayan Çingener toplumsal yaşamda sosyal ve kültürel boyutların etniklikle bir araya gelmesiyle “ayrıştırılmış/bölünmüş mekânları/mahalleleri” ortaya çıkarmakta ve bu süreç kamusal hizmetlerden de dışla(n)maya sebebiyet vermektedir. Kamusal alandan dışlanan Çingener yaşamını idame ettirmek için “illegal stratejilere” başvurmaktadırlar.

Görüldüğü gibi Çingenerler üç defa dışlama ve ötekileştirmeye maruz kalmıştır. Bunlardan birincisi Romanın Çingeneyi dışlaması ki bu etnografyasına dönük bir ötekileştirmedir. İkincisi ise yaşanan büyük toplumun, kendini asli unsur zanneden ve hegemonik bir şekilde sosyal, kültürel, ekonomik, politik süreçleri inşa eden egemen akıl üzerinden dışlaması. Son olarak üçüncüsü belki de “simulatif kirlenme” olarak tanımlanabilecek olan modernitenin inşa ettiği bir bilinçaltı var ve hegemonik mutlak doğruluklar üzerine inşa edilen bilinçaltı –ki bu modernitenin dinamikleri üzerinden gerçekleşmektedir. Bireyler de bu inşaya uymayanı dışlama/ötekileştirme refleksi uyandırmaktadır. Modernite öyle bir “alan” yaratmaktadır ki; bu moderniteye karşı özünde bir direnme refleksi olan Çingene “habitus”unu bile dönüştürme başarısına sahiptir. Egemen aslında modernitenin dinamiklerini içselleştiren ve kendi etnografyasından kopan hakim unsurlar, modern dinamikleri kendilerini inşa eden asli unsurlarmışçasına kabul edip bunun üzerinden, hem modern olmayı (aynı etniklikten olsa bile) hem de Çingeneri onların etnografik dinamikleri üzerinden dışlamaktadır. Moderniteyle eklemlenmeyen Çingene, modernitenin hegemonik dinamiklerine eklemlenen Çingene, “modern karışımın” içinde eriyip tektipleştiği için dışla(n)ma ötekileştirme ve ayrımlaştırma süreçlerine maruz

kalmaktadır. Bu durum aslında dışlamada/ötekileştirmede/ayırmaştırmada asli unsurun modernite olduğunu göstermektedir.

“Çingene ismi bizim için kötü anlam ifade ediyor. Çingene çirkin aşağılık bir kelime ama Roman ismine baktığın zaman derler ya yiğit lakabıyla anılır öyle gerçekten de.” (K,40)³²

“Roman iyi bir şeyde Çingeneyi sevmiyoruz; ismini sevmiyoruz. Çingene demek kötü, düşük insan demek oluyordu. Çingene denilen kelime düşük bir kelimedir. Haysiyeti olmayan Romanları kötü gören bir durumdur.” (K, 75)³³

Çingene kavramının farklı tanımlamalar ve damgalarla kirletilmesi nasıl ki katılımcılar tarafından da ifade ediliyorsa kirlilik olarak tanımlanan şeyler temizliğe ilişkin fikirlere oranla daha büyük bir bütünün parçası tarafından tanımlanmaktadır. Yani temizlik ile ilgili görüşler daha büyük bir bütün tarafından tanımlanmaktadır. Bütünü ve geneli oluşturanların “normal” olarak tanımlandığı ve onların da kirlilik olgusunu tanımlaması mutlak surette aynı tanımlama olarak kalmaz. Çünkü temiz olarak görülen bir şey başka bir zamanda kirli olarak görülebilir. Kirlilik tabiri her zaman değişkenlik gösterebilir (Douglas, 2017). Ayrıca K65, K68, K40 ve K75’in ifadelerine bakıldığında Çingeneler kendilerine yönelik damgalayıcı unsurları günlük yaşamında içselleştirip yeniden üretmektedir. Bu damgalama sadece bir dil sorunu olmamakla birlikte bu dille şekillenen ve bu dili şekillendiren kalıcı bir dışla(n)manın sorunudur (Akkan vd., 2011). Bu anlamıyla katılımcılar kendi bireysel konumlanışlarında Roman kelimesini tercih etmektedir. “Bireylerin dünyayı benzer biçimde sunmaları ve belirli bir tarzda sınıflama yapmaları, seçmeleri, değerlendirmeleri ve davranmalarını mümkün kılan bilişsel ve duygusal bir rehber” olarak tanımlanan habitusun etkileri katılımcıların ifadelerinde görülmektedir (Tatlıcan ve Çeğin, 2007:326).Roman kelimesini benimsedikleri oranda Çingene kelimesinden duydukları rahatsızlık konusunda hemfikirdirler.

Çingene ya da Roman tanımlamalarının birbirinden farklı olmadığını düşündüğünü ifade eden katılımcılara da rastlanmıştır. Ancak bu katılımcılar, iki tanımlama arasında gördükleri farkın; iki grup arasında olduğu iddia edilen bir ayrılıktan çok, nezaket, statü ve dışla(n)mışlıktan kaynakladığını ifade etmektedirler:

³² (K,40): 40, Kadın, Evli ve iki çocuk, Temizlikçi, Ilıcabaşı

³³ (K, 75): 75, Erkek, Evli ve altı çocuk, Okuryazar, Sepetçilik, Ilıcabaşı

“Çingene ve Roman olarak tanımlanmaktan utanç duymuyorum. Fakat Çingene tanımlanması yadırganmış bir tanımlanma olduğu için istemiyorum” (K,28)³⁴

“Çingen diyince bizi her şeyden uzak tutuyorlar. Roman da aynı Çingen de aynı değişen hiçbir şey yok. Her ikisinde de ayrımcılık var. Kelime değişiyor ama insanlar aynı davranıyor.” (K, 38)³⁵

“İnsanız sonuçta Roman da Çingene de deseler benim için sorun olmuyor.” (K,21)³⁶

K28 katılımcısı her iki ifadeden birinin kullanımından ötürü rahatsız olmadığını ifade etmiş fakat “Çingene” tanımlanmasının ise toplum tarafından kabul görmeyişi ve kötü ifade edilmesinden mütevellit “Çingene” kelimesinin kullanımını istememektedir. K38 katılımcısının ifadesinde ise etnik olarak dışla(n)maya vurgu yapıp her iki tanımlanmanın da aynı olumsuzluklara sahip olduğu ifade edilmiştir. Kelimelerin değişmesi ile insanların kendilerine yaklaşımının pekte değişmediği vurgulanmıştır. K21 ise tüm etniklikleri “insanlık” ortak paydasında buluştururken bir anlamda bu ortak payda dışında kalan tanımlamaların dışla(n)ma süreçlerine karşılık geleceğini de örtük bir şekilde vurgulamaktadır.

4.2. Etnik Damgala(n)manın Görünümü Olarak Ayrımcılık ve Sosyal Dışla(n)ma Bağlamında Çingeneler

Dünyanın birçok yerinde etnik kimliğinin önyargısından, kalıp yargılarından ötürü ötekileştirilen ayrımcılığa uğrayan bir grup olan Çingeneler yoksulluk ve sosyal dışla(n)mayı en yoğun yaşayan gruplar arasında yer almaktadır. Yasalar önünde herkes eşit ve herkese aynı haklar verilse de Çingeneler uygulamada ayrımcılıkla karşılaşmaktadır. Çingenelere karşı yapılan etnik ayrımcılık onlara yönelik olumsuz önyargı ve kalıp yargılara dayanmakta; bu durum da toplum içinde farklı uygulamalara maruz kalmalarına neden olmaktadır (Marsh, 2008; Öke ve Kurt Topuz, 2010). Ayrıca 2014 yılında Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan bir değerlendirme raporuna göre de Romanlar eğitim, istihdam, sosyal güvence, sağlık, konut ve sosyal hizmetlere ulaşım konularında en fazla ayrımcılığa uğrayan kesimdir. Romanların yaşadıkları bu sorunların Türkiye’de de mevcut olduğu son yıllarda yapılan çalışmalarla görülmektedir (Kara, 2009). Bu anlamda da

³⁴ (K,28): 28, Erkek, Evli ve iki çocuk, Üniversite mezunu, Sepetçilik, Ilıcabaşı

³⁵ (K,38): 38, Kadın, Evli ve iki çocuk, İlkokul mezunu, Mevsimlik işler, Ilıcabaşı

³⁶ (K, 21): 21, Kadın, Bekar, Üniversite öğrencisi, Ilıcabaşı

yüzyıllardır toplumun ötekileri olarak yaşamlarını idame ettiren Çingenerler salt ötekilikle kalmayıp bunun toplumsal yaşamdaki tezahürleri olan ayrımcılık ve birçok faktörle iç içe olan birbirini etkileyen süreçler olarak sosyal dışla(n)mışlığı da yaşamaktadır. Bu anlamda bu temada verilmek istenen etnik damganın toplumsal yansımalarını sosyal dışla(n)ma olgusundan hareketle açıklamaktadır.

Bu bağlamda yaşamlarını idame ettirdikleri ve öznelliklerini korudukları mekânları nedeniyle dışla(n)manın yarattığı damgayı, bağlı olarak bu damganın yarattığı ekonomik alandan dışla(n)mayı, bu ekonomik alandaki dışla(n)manın yarattığı çok faktörlü bir yoksulluk döngüsünü beraberinde getirmekte ve bu kronikleşen yoksulluk döngüsü sonraki nesillere aktarılarak devam etmektedir.

4.2.1. “Mekânsal Dışla(n)ma”nın Öznesi Olarak Çingenerler ve “Damgalı Mekânlar”

Fiziksel bir görünüm akla gelse de mekân aslında sosyaldır. Dolayısıyla mekân (yollar, evler, kamu binaları) toplumsal olarak üretilmiştir ve toplumsal olarak yeniden üretilirler (Lefebvre, 2014). Şöyle ki Lefebvre’ye (2014) göre mekân toplumsal bir üründür. Bu “ürün” bir şeyi ya da nesneyi tanımlamamaktadır. Ürün ile kastedilen mekânın statik olmayıp bununla beraber toplumsal değerler ve anlamlara dayalı olarak mekânsal algı ve pratikleri belirlemesidir. Mekânın toplumsal ilişkilerini ve yeniden üretimin toplumsal ilişkilerini içerdiğini düşünen Lefebvre her üretim biçiminin de kendi mekânını ürettiğini savunur. Yani yaratılan yeni mekânlar aynı zamanda yeni toplumsal ilişkiler oluşturmaktadır. Bu anlamda mekân ve etkileşim birbirine bağlıdır. Toplumsal etkileşim için mekânlar kullanılsa da etkileşimler içinde de mekân üretilir. Bu anlamda üretimin örgütlenmesinde ve sosyal ilişkinin biçimlendirilişinde mekân ayırıcı bir rol oynar (Bıçkı, 2016). Dolayısıyla mekân zamansal ve mekânsal çağrışım gücüne sahip olan, bilişsel, kültürel ve kolektif bir hafızadır. Oysa egemen ve hakim paradigma hegemonik bir biçimde mekânı belirlemeye çalışmıştır ve hatta belirlemiştir. Şöyle ki modern kent/mekân anlayışı modernitenin tanımlamaları ve ürettiği/oluşturduğu akıl üzerinden tahayyül edilmiştir. Bu anlamda toplumdaki diğer kişilerin, grupların ‘tepkisiyle’ oluşan bir etiketi üzerinde yaşayan Çingenerlerin mekânı egemen ve hâkim paradigmanın tahayyül ettiği mekân imgesine de uymamaktadır. Ayrıca egemen ve hâkim paradigmanın tahayyül ettiği mekân imgesine sahip olmamakla beraber kimi sınırdaki kalmışlığıyla da bir damgalama ve hatta iç içe girmiş bir sosyal dışla(n)mışlık sürecini barındırmaktadır. Bu dışlama genel toplumsal kesimlerin dışlaması ya da devletin/yerel yönetimlerin dışlaması şeklinde gerçekleşir.

Mekânsal dışla(n)manın iki boyutu vardır. Bunlardan birincisi Çingelerin yaşadığı mekânlardan dolayı küçümseme ve ayrımcılıkla ilintili olarak da dışla (n)ma süreçlerine maruz kalmış olmalarıdır. Bu anlamda Çingelerin şehir merkezlerinden ekonomik, sosyal ve kültürel alandan uzak birçok yerde “Çingene Mahallesi” adı ile damgalanan mekânlarda yaşamaları kent içi mekânlar arasında fiziksel mesafe yarattığı gibi Çingene olmayanlarla da sosyal mesafeler oluşmasına sebebiyet vermektedir. Bu sosyal mesafeler Çingelerin ve diğer grupların karşılıklı olarak kapanmalarını ve böylelikle damgala(n)mayı oluşturan unsurları yeniden üreten olguların daha da derinleşmesini doğurmaktadır. Alan çalışmasının yapıldığı Ilıcabaşı ve Cuma Mahallesi sakinleri mekânsal damgalama dinamiklerinin nasıl mekânsal dışla(n)maya sebebiyet verdiğini ve bu dışla(n)manın yarattığı sonuçları şöyle ifade etmektedir.

“Bütün kötülükleri bizde arıyorlar. Ama nasıl arıyorsun ne diye arıyorsun. Şimdi benim işim gücüm iyi halim vaktim iyi olsa ben niye kötü bir şey yapayım. Söylesen bana yapmam. Neden yapayım ben bu düzenimi ne gerek var ben niye hapisanelere düşeyim. Zerre geçmez aklımdan. Ama benim işim var; gelirim şükür bana yetiyor ama işi gücü olmayanlar yapıyor yapmak zorunda kalıyordur yoksa kolay mı mahpuslarda kalmak. 20 seneden beri sepetçilik yapıyoruz. Anne babadan öğrendik eskiden çok iyi para vardı. Ondan sonra Çin malı çıktı. Sepetçiliğin kazancı düştü. Sonra millet ne yapacak ben mahallemden konuşuyorum başka yerdeki Romanları bilmem. Şimdi millet ne yapacak milleti Roman oldukları için Ilıcabaşı dediğinde işe almıyorlar. Ne yaptılar biliyor musun dilenmeye başladılar. Ne yapacak iş yok tarla yok hiçbir şey yok. Dilenmek iyi bir şey mi? Ondan sonra bu uyuşturucu çıktı. Öteki iyi para kazandı öbürü de iyi para kazandı birbirlerine baka baka bu sefer uyuşturucuya döndü insanlar.” (K,51)³⁷

“Buranın suçla ilişkilendirilmesi kötü şeylerle damgalanıp iş vermedikleri için kimi o yolları deniyor. (Uyuşturucu satımı)Yapan illaki var kızım ama yoksulluktan o yollara başvuruyorlar. Kazancı işi olsa yapmazlar. İş olmasa acından ölecekler ne yapacaklar.” (K,67)³⁸

1980’li yıllardan itibaren günümüze kadar uzanan neoliberal küreselleşme ile tüm dünya yapısal ve ekonomik dönüşümler geçirmiştir. Neoliberal küreselleşme ile sosyal-refah politikaları dönüşmüş ve devlet zaten yeterli olmayan sosyal-politik uygulamalardan

³⁷ (K,51): 51, Kadın, Dul ve üç çocuk, Sepetçilik, Ilıcabaşı

³⁸ (K,67): 67, Erkek, Evli ve beş çocuk, Sepetçilik, Ilıcabaşı

tamamen çekilmiştir. Tüm bu durumlarla beraber üretim ve tüketim biçimleri, değişen teknolojik ilerleme ve bilgi toplumuna geçiş, istihdam ve işgücünün niteliğinin dönüştürülmesiyle sektörleri ve çalışma alanlarını farklılaştırmıştır. Bu yapısal değişikliklerden en fazla ve olumsuz etkilenenler ise yoksul, kadın çocuk ve vasıfsız işgücü gibi toplumdaki dezavantajlı gruplardır (İpek, 2014). Toplumsal etiketlenmeyi ve damgayı üzerinde taşıyarak yoksulluk girdabında yer alan Çingenelerde neoliberal küreselleşme sürecinin dinamiklerinden etkilenmiştir. Geleneksel ekonomik alanları kapitalist ekonomik sistemle beraber daralmıştır. Şöyle ki geçmişte daha fazla kullanılan katılımcıların “çıbık” olarak tanımladıkları sepetlerin yerine günümüzde üretim ve hizmet noktasında kullanılan teknolojinin geçmesiyle plastik ürünler yaygınlaşmış ve sepetin kullanım alanları daralarak buna ihtiyaç azalmıştır. Daha çok aksesuar olarak kullanılan sepetlerin alıcısı olmayınca sepetçilikten elde edilen kazançta düşmüştür. Bundan gelir elde edemeyen Çingeneler farklı iş kollarında da istihdam edilememektedir. Şayet katılımcıların ifadelerinde yer alan “İlıcabaşı dediğimizde” “iş bulamadıklarında” gibi ifadeler ikametgâha dayalı bir ayrımcılığın olduğu ve illegal ekonomi yarattıklarını ya da yaratmak zorunda kaldıkları gerçeğini göstermektedir. Yoksulluğun suç ile bağlantısının önemli bir yer tuttuğunu ifade eden Aytaç (2016) yokluk ve zorluklar içinde yaşayanların, yaşama tutunma gayretinin gerilimini yaşadıklarından, kimi zaman ‘çare’ ya da ‘zorunluluktan’ bir takım enformel yollara daha kolay sapabildiğini düşünmektedir. Ayrıca İlıcabaşı’nın Çingene olmayanlar tarafından fobik yaklaşımla marjinalleştirilerek, mahrum edilme, dışlama ve yaftalama şeklinde sivrilmesi gibi şiddete açık yüzü de bulunmaktadır. Bu anlamda daha çok bireysel anlamda aşağılanma şeklinde görülen yaftalama, aynı zamanda, sosyal ilişkilerin gerilimli bir hat üzerinde kurulmasına neden olmaktadır. Bu durum bireylerin okul, iş yeri ve diğer sosyalleşme alanlarında sosyal gruplar içerisindeki fırsatlardan yararlanmayı olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Aytaç, 2016) K24 ve K17’nin ifadelerinde de çok açık bir şekilde ifade olmuştur.

“Kimi insanlar kötü örnek olduğu için bu mahallede yaşayan herkesi kötü biliyorlar. Birebir yaşadığım duyduğum şeyler her kötü şeyi biz yapıyormuşuz gibi her şey bizden biliniyor.” (K,24)³⁹

“Arkadaşlarım önce İlıcabaşına karşı çok fazla önyargılıydılar. Sonra aileleri bizi tanıdı. Gelmelerine izin verdi. Hatta aileleri İlıcabaşı’ndan böyle insan çıkar mı diye hep

³⁹ (K,24): 24, Kadın, Evli ve bir çocuk, İlkokul 3.sınıf terk, Ev hanımı, İlıcabaşı

beni yüceltirlerdi. Ama unutmuyorum veli toplantısında arkadaşımın babası bana madde kullanıyor musun? dedi hayır dedim ama kötü hissettim kendimi ama normal karşıladım.” (K,17)⁴⁰

K17 eğitim-öğretimini devam ettirirken arkadaşları ve aileleri tarafından yaşadığı mekânın onlar tarafından “gözden düşürülmüş” mekân damgasıyla baş etmektedir. K17’nin onure edildiği “Hatta aileleri Ilıcabaşı’ndan böyle insan çıkar mı diye hep beni yüceltirlerdi” ifadesinde dahi önyargılı bir söylemin olduğu görülmektedir. Arkadaşının babası tarafından o mahallede yaşıyor olmaktan ötürü “fobik bir yaklaşım” ile sorgulamaya tutulduğu konunun da damgalayıcı bir unsur olması katılımcının içinde bulunduğu girdabı net açıklamaktadır. Bu anlamda damgalanan ve kirletilmiş bir mekân olarak Ilıcabaşı diğerleri nazarında “gözden düşürülmüş mekân” dır. Ilıcabaşı’nın “gözden düşürülmüş mekân ” biçiminde tanımlanmasına sebebiyet veren söylemleri bizzat deneyimleyen katılımcılar bu durumu şu ifadelerle anlatmaktalar:

“Ilıcabaşı’nda yaşıyorum dediğimde insanların yüz ifadesi çok tuhaf yaşaman gerekir. İş başvurmasına gittiğim zaman her şey iyi hoş işe başlayacağım adam birden bire sen nerede yaşıyorsun diyor Ilıcabaşı dediğimde him iyi tamam sen numaranı ver biz seni ararız diyorlar. Aslına bakarsan o uyuşturucu ot yüzünden belki de şimdi kimi insanın kolayına da geliyor. Eskiden çubuk soycam diye sabaha kadar çalışan insanları biliyorum. Sırf çocuğunun canı pekmez istiyor diye sabaha kadar “çıbık” soyduğunu biliyorum. Ama şimdi kimisinin kolayına geliyor. Akşama kadar oturduğu yerden bu işi yapıp fazla para kazananı görünce bende o işi yapayım diyen insanda oluyor. Ben burada elimi ayağımı neden acıtayım diyip çıbık yapanların birçoğu da uyuşturucuya geçiyor. 15 seneyi göze alıyorlar. Çıkınca kimisi ben cezaevini özledim diyor yemek derdi hiçbir dertle uğraşmıyorsun diyor” (K,19)⁴¹

K19 ifadelerine göre uyuşturucu gibi illegal ekonomi ile geçimlerini sağlayan ve yakalandıkları zaman cezaevinde geçirdikleri zamanı özlediğini ifade eden kişilerin cezaevi gibi devletin mutlak hâkimiyet kurduğu bir alanda sosyal olarak içerildiğini ve geçinme derdiyle uğraşmadıkları için ceza almaktan ve bu işi yapmaktan geri durmadıklarını düşünmektedir. “Sosyal içerme kavramı, sosyal dışlanmanın karşıtı olarak engelliler, yaşlılar, uzun süreli işsizler, kadınlar, çocuklar, eski hükümlüler farklı etnik kimliğe sahip

⁴⁰ (K,17): 17, Erkek, Bekar, Lise devam etmekte, Ilıcabaşı

⁴¹ (K,19): 19, Erkek, Bekar, Lise öğrencisi, Ilıcabaşı

olanlar gibi dezavantajlı grupların sosyal hayata dâhil olmalarını, toplumla bütünleşerek kaynaşmalarını içeren bir kavramdır” (Genç ve Çat, 2013: 369). Bu anlamda Çingenerler gibi etnik kimliği sebebiyle damgalanan dışlanan bir topluluğun salt cezaevi gibi bir ortamda içerildiğine ilişkin vurgular ciddi anlamda travmatiktir. Tartanoğlu’na (2011) göre sosyal dışla(n)ma tehdidine karşı hükümetler sosyal içerme politikaları geliştirme zorunluluğunda kalmıştır. Sosyal içerme, insanları göreceli olarak bir güçsüzlüğe itmekte ve eşitsizliği yaratan hiyerarşiyi görünmez kılmaktadır. Bu anlamda kamu politikaları ve uygulamaları hem gelir düzeyleri toplum ortalamasının çok altında olduğu için, hem de etnik kökenleri nedeniyle topluma eşit yurttaşlar olarak katılmakta zorluk çeken Çingenerler için oldukça yetersizdir. Damgalı mekânlarda yaşayan Çingenerler bu mekânlarda yaşıyor olmaları nedeniyle kimi mekânlara ulaşamamaktadırlar. Bu durum daha çok kişilerin yaşadığı mekândaki “gözden düşürülmüş” mekân damgası ile “gözden düşürülmüş” kimliğin iç içe girdiği kamusal hizmetlerin nitelik ve niceliksel seviyeleri nedeniyle toplumsal yaşama tam anlamıyla ya da gerektiği şekilde dâhil olamama durumudur.

Mekân üzerinden dahi normalliğin ya da anormalliğin ne olduğu egemen, hakim anlayış ve söylem tarafından belirlenmektedir. Göregenli’ye (2013: 58) göre “söylem toplumsal bir pratiktir.” Bu anlamda “Toplumsal bir pratik olarak söylem, gruplara aidiyeti ve gruplar arası ilişkileri inşa eder, anlamlandırır hatta meşrulaştırır. Diğer bir deyişle, insanlar belirli bir grup içinde paylaşılan inançları, temsilleri tutumları veya grubun ideolojisini söylemler aracılığıyla inşa ederler.” Keza egemen ve hâkim gruplar, kendi dışında kalanları yani azınlıkları ve ötekileri, kendi düşünüş biçimlerinin ve anlayışlarının dışına iterek söylemsel şiddet yoluyla marjinalleştirmektedir. Kitle iletişim araçları da var olan söylemsel şiddeti kitleleştirerek meşrulaştırır. (Alp, 2015) Yaşanılan yüzyılın en önemli özelliği teknoloji alanında yaşanan gelişmelerdir. Bu durum kitle iletişim araçları üzerinde de değişime yol açmış ve toplumu oluşturan bireylerin etkileşim süreçlerine de etki etmiştir. Şöyle ki iletişim bireyde etkileşim aracılığı ile tutum ve davranış değişimine yol açabilmekte ve çeşitli kanallar ile toplumun geneline hitap edebilme özelliği taşımaktadır. Bu anlamda iletişimin etkinliğini arttıran kitle iletişim araçları birer kültürel ürün olarak, toplumda düşünce ve tutum değişikliğine aracılık etmektedir (Cılızoğlu, 2011). Bu anlamda Althusser’in (1978) “Devletin İdeolojik Aygıtlarından” olan haberleşme (basın-radyo-televizyon vb) ile azınlıkları ve ötekileri egemen ve hâkim grupların zihninde egemen olan fikirler, tasarımlar sistemi ile yeniden inşa eder. Şöyle ki “İdeolojik kalıplar”, “makul çoğunluk” olarak tanımlanabilecek grupların yaşam biçimleri olarak belirlendiğinde bunlar

meşru ve resmi olan kalıplar haline gelir. Bu anlamda kitle iletişim araçları, kitle kültürünün yaygınlaşmasına ve standartlaşma eğiliminin artmasına neden olduğu için olumsuz işlevleri vardır. Keza “makul çoğunluk” veya “normaller”in kalıpları dışına çıkanlar ise öteki haline gelme ve dışla(n)ma tehlikesi yaşayabilir (Alp, 2015). “Öteki korkulandır, var olan sistemi tehdit edendir, bu nedenle baskın iktidar grupları ve baskın ideolojik söylemler tarafından kötülenir, lanetlenir ve marjinalleştirilir. Öteki, ‘biz’ olmayan her şey olduğundan, biz de var olan tüm gizil korkuların öznesidir aynı zamanda.” (Alp, 2015: 27). Kitle iletişim araçları tarafından inşa edilen ya da inşa edilecek olan durumlar katılımcıların ifadelerinde şöyle yer almaktadır:

“Ablacım hep yazıyorlardı. Kürt çalar roman oynar diye gazeteden biliyorum.” (K, 28)⁴²

“Yazılan çizilen durumlar sadece biz Romanlar arasında yok. İyice düşük görüyorlar. Saçmalık insanlar kavga ettikten sonra bide çalgı sesine oynamaya başlıyor ne alakası var. Bu insanlar kendileri yazıyor kendileri çiziyor. Bir de haberlere bakın bütün kötülükleri Romanlar yapıyormuş gibi yazıyorlar.” (K,26)⁴³

Şöyle ki K28 ve K26’nın ifadelerinde yer alan durumlar toplumun egemen ya da hâkim anlayışı tarafından biçimlenmiştir. Çingenerin salt oynadıklarına veya eğlenceli olduğuna ilişkin vurgunun yine aynı şekilde kitle iletişim araçları tarafından da yine topluma empoze edildiği görülmektedir. Bu şekilde var olan kalıp yargılar döngüsel olarak yine kitlelere nüfuz edilmesi için servis edilmektedir.

Bu anlamda her toplumun ötekisi olarak değerlendirilen Çingener mekânları nedeniyle ki bu mekânları yaşamsal strateji olarak gördükleri ve geleneksel meslekleri olarak tanımlanan sepetçilik ile kimi grupların yine yaşamsal strateji olarak gördükleri illegalite ile anılıp damgalanmakta ve bu damgalı dil haberleşme araçları ile tekrardan inşa edilmektedir. Dolayısıyla mekân, mekân ile etnik kimliğin iç içe girmiş olduğu birçok eşitsizliği barındıran bir damgalama aracı olarak ortaya çıkar. Bu damgalama Wacquant’ın ikili bir süreç olarak ifade ettiği (Akt. Akkan vd.,2011) medya araçları ve kamu görevlilerinin kullandığı dil üzerinden damgalama süreci ki bu genellikle gazetelerde, dergilerde ve televizyonda “farklı bir kültüre ait” bir fotoğraf ya da “renkli bir panorama” şeklinde gösterilmektedir. Başka bir deyişle bu bölgelerin sakinleri medyada çoğunlukla

⁴² (K,28): 28, Erkek, Evli ve iki çocuk, Üniversite mezunu, Sepetçilik, Ilıcabaşı

⁴³ (K,26): 26, Kadın, Evli ve iki çocuk, Ev hanımı, Cuma mahallesi

“dışarıdan bakanın gözüyle” “başka bir dünyanın insanları” olarak sunulur (Akkaya, 2011). Keza katılımcıların ifadelerine yansıyan gerçekliklere bakıldığında:

“Romanlar hakkında çok fazla haksızlık oluyor. Mesela dizilere bakın abartı fazla e böyle anlatıyorlar. Burada insanlar kavga etti mi küserler hemen öyle barışmazlar. Senelerce küsenleri bilirim. O yüzden o diziler abartarak anlatıyorlar.” (K,19)⁴⁴

“Diziler eğlencesindeler için bu yaşadıklarımızla o dizilerin ne alakası var.” (K29)⁴⁵

“Diziler bizi doğru yansıtmıyor. Her gün kavga oynamaktan bahsediyorlar ama bizde öyle şeyler yok. Bizim derdimiz yok mu nasıl her gün oynayalım. Romanları kötü göstermek için öyle yapıyorlar. Aşağılıyorlar aslında öyle yaşam nerde var da bizim bu halimizle çeksinler görelim. O kadar eğlenceli oluyor mu?” (K,38)⁴⁶

“Bizimle ilgili dizilere gülüyoruz artık e onların anlattığı hiçbir şeyi yapmıyoruz ki biz. Çalışmaya gittiğimiz zaman adamın biri bana siz kavga yaparken oynar mısınız diye sordu. Dedim ne saçma bir soru bu dedim sen git kavga yap bide sonra kalk oyna o dedi olur mu öyle abi e dedim o zaman ben nasıl kavga ederken oynayayım.” (K,47)⁴⁷

“Ablacım insanlar hakkımızda eğlenceli, kavgacı dövüşçü parayı sevenler olarak düşünüyor. Niye öyle diyorum biliyor musun? Çünkü böyle düşünmeseler bize sormazlar. Bu konu merak konusu olmaz.” (K,21)⁴⁸

K19, K29, K38, K47’in de ifadelerinde yer aldığı gibi diziler aracılığı ile sosyal içerikli mesajlar aslında toplum ile dizi arasındaki sosyal mesafeyi de en aza indirgeyerek “mış” gibi algılanan “simülatif” dünyanın gerçek gibi algılanması ve aynı zamanda yansıtılanların da gerçekmiş gibi kodlanmasına sebebiyet vermektedir. Keza ifadelerle de yer aldığı gibi Çingenelerin eğlenceli olduklarına ciddi anlamda vurgular bulunmaktadır. Hiçbir derdi olmayan, sürekli eğlenecek bir şeyleri olan, o kadar eğlenceliler ki kavga bile edemez hemen müzik sesine o kavgayı unutup oynayabilirler gibi kodlamalar mevcuttur. Görüldüğü gibi bilişsel boyutta hedeflenen diziler aracılığı ile hedef kitleye iletilen mesajların, önceliği hedef kitlenin ön tutumlarına uygun kodlarla verilmesidir (Kongar, 2004). Bu anlamda Cılızoğlu’na (2011: 90) göre “iletişim sürecinin etkinliğini artırmada

⁴⁴ (K,19): 19, Erkek, Bekar, Lise öğrencisi, Ilıcabaşı

⁴⁵ (K,29): 29, Erkek, Bekar, İlkokul mezunu, Hasırcılık, Ilıcabaşı

⁴⁶ (K,38): 38, Kadın, Evli ve iki çocuk, İlkokul mezunu, Mevsimlik işler, Ilıcabaşı

⁴⁷ (K,47): 47, Erkek, Evli, Ortaokul mezunu, İnşaat bekçisi, Cuma mahallesi

⁴⁸ (K,21): 21, Kadın, Bekar, Üniversite öğrencisi, Ilıcabaşı

önemli bir kanal olan kitle iletişim araçları, birer kültürel ürün olarak toplumda tutum değişikliği yaratma sürecine etki etmektedir. Özellikle Türkiye’de kitle iletişim araçları içinde televizyonun izlenme oranının yüksek olması, kitle üzerindeki etkilerinin de fazla olacağı öngörüsüne neden olmaktadır. İzlenme oranları ve yayın sıklıkları nedeniyle, izleyiciler en fazla dizilere ve diziler aracılığı ile verilen mesajlara maruz kalmaktadırlar. Bu nedenle televizyon dizilerinde yer alan kurgusal sosyal mesajlar toplumda belli tutum ve davranış kalıplarının değişimine/gelişimine yol açmaktadır”. Ayrıca kitle iletişim araçlarıyla verilen mesajlar etnik kimlikleri nedeniyle damgalanan grupların toplumsal kaynaklara erişimlerini de engellemektedir. Bu anlamda erişim kavramı kişilerin karar alma süreçlerine, toplumsal kaynaklara ve hizmetlere yeterince erişemediklerinde kendilerini güçsüz ve günlük yaşamını etkileyecek kararların alınmasında kontrolün ellerinde olmamasından ötürü kendilerini aciz hissetmektedirler. Kişilerin karar alma süreçlerine etki eden onları toplumsal kaynak ve hizmetlere ulaşımdan engelleyen süreçlere bakıldığında;

“Bu mahalle suçla etiketleniyor” (K,40)⁴⁹

“Şöyle ki eskiden mahallenin namı çıktı. Kötü pis işleri yapanlar yüzünden mahallede yaşayan herkese o gözle baktılar. Hırsız olarak damgaladıkları için içinde yaşayan herkesi öyle görürlerdi. Mesela sorardı. Nerde oturuyorsun diye ben de Ilıcabaşında oturuyorum Romanım derdim. Şu yaşıma kadar hala arıyorum iş yoksa çekilir mi bu hayat.” (K, 29)⁵⁰

“İşe almıyorlar zaten de ama kimliğimi gizlemek istemedim. Kan verirken bile nerde oturuyorsun gibi bir soru soruldu. Hayırdır dedim. Uyuşturucu kullanıyor musun dedi. Hayır dedim mahalle öyle bilinebilir ama bu herkesin içtiği anlamına gelmez.” (K,21)⁵¹

“Polis araması uyuşturucu için çok oluyor. Polis yolun girişinde arama yapıyor soruyor mesela. Sürekli arama polisin olması mahalle için sıkıntılı çocukların yetiştiği ortamda ama polise baksan işini yapıyor.” (K,51)⁵²

“Ilıcabaşı’nda yaşıyoruz. Ama insandan insana fark var. O işi yapanları herkes bilir ona göre muamele eder. Ama arada buraya uzak insanlar bu mahallede yaşayan herkesi bir görüyor. Burada yaşayan herkes o işi yapmıyor ama öyle görüyorlar. Zaten o işi

⁴⁹ (K,40): 40, Kadın, Evli ve iki çocuk, İlkokul mezunu, Ilıcabaşı

⁵⁰ (K,29): 29, Erkek, Bekar, İlkokul terk, Kağıt toplayıcılığı, Ilıcabaşı

⁵¹ (K,21): 21, Kadın, Bekar, Üniversite öğrencisi, Ilıcabaşı

⁵² (K,51): 51, Kadın, Dul, İlkokul terk, Sepetçilik, Ilıcabaşı

yapanlardan memnun değiliz. Birde bizi de onun içine kattıklarında daha da çekilmez oluyor.” (K,71)⁵³

Bu anlamda K29, K21, K51, K71 katılımcıların ifadelerinde yer alan “mahallenin namı çıktı”, “uyuşturucu kullanıyor musun”, “o işi yapanları herkes bilir ama buraya uzak insanlar bu mahallede yaşayan herkesi bir görüyor”, “polis araması uyuşturucu için çok oluyor” gibi ifadeler damgalı bir mekân olarak “gözden düşürülmüş” ve kirletilmiş olduğuna örnek oluşturmaktadır. Hegemonik aklın tasavvuru üzerinden mekânın kirletildiği mekânsal damgalamanın, etnik damgalama ile döngüsel bir birliktelik oluşturduğu ve bunun da indirgemeci ve totalleştirici bir kirletmeye/ karalamaya “gözden düşürülmeye” neden olduğu görülmektedir. Katılımcıların (K29, K21) in ifadelerinde damgalı mekânlarda yaşadıkları nedeniyle istihdam edilmedikleri vurgusu yer almaktadır. Bu anlamda şehrin kıyısında kalan Ilıcabaşı Mahallesi, altyapı hizmetlerinin yetersizliği, ulaşım sorunları, kötü konut yapıları, yarattıkları illegal ekonomi ile Çingene gettolarına dönüşme riskini taşımaktadır. İlegalite ya da enformel ekonomi her ne kadar yoksullar tarafından geçimlik taktik, ayakta kalma yolu olsa da bu durum kişiler tarafından birer yaşamsal strateji olarak gizli bir işlevsellik taşır (Aytaç, 2016). Fakat “bu bölgelere hapsolan kesimin buradaki yoksunluklar üzerinden sosyalleşmesi, buraya özgü kültürel kalıplar üzerinden bir yaşam stratejisi geliştirmesi onların sefalet durumlarını aşmalarını da güçleştirmektedir” (Aytaç, 2016:144). Bu durum K51’in ifadelerinde de yer aldığı gibi bütünleyici bir şekilde mahalle sakinlerini “devletle/ polisle negatif temas” kurmasına neden olmaktadır. Bu tür damgalı mekânlarda yaşayanlar kirlilik üzerinden kendini üretme ve “meşru”luk zemini aradıkları için kendilerini o mahallenin bir parçası olarak görmeyip, mahalleyi sahiplenmemektedirler. Nitekim K75, K40, K71 ve K45’in ifadelerine bakıldığında;

“Ilıcabaşı 10 sene önce çok güzeldi sabaha kadar sepet yapıyordu. Herkes sabahlara kadar çalışırdı. Çok güzeldi bizim mahallemiz ne zaman ki haplar dışardan bu mahalleye girdi. O zaman bizim mahalle böyle kötü oldu herkes tarafından. Kızım çok para çıkıyor. İnsanlar kolay yol olarak görüyor. 15 yıl içerde kalmayı göze alıyorlar. Benim Allah’a şükür çocuklarım hiç heves etmediler. Hep işinde gücündeler. Hep tembih ettim. Ama şükürler olsun çocuklarım çok iyi. Önce ilk etapta buradan gitmek istedim çocuklarım yanlış yollara düşerse diye ama buradan çıkamadık. Para yok ki olsa çıkıcam gidicem

⁵³⁵³ (K,71): 71, Erkek, Evli, Okur yazar, Çiçekçi, Ilıcabaşı

buradan ama evi de satamıyoruz. Biz apartmanlarda yapamayız. Bizim zanaatımız belli bunu apartmanlarda nasıl yapalım. Bir de kaç hane birlikteyiz. Olmaz yani” (K,75).⁵⁴

“Mahallenin hiçbir şeyine katılmıyorum. Çünkü mahallemizde değişti. Herkesin yaşama tarzı farklı burası bana uymuyor. Ilıcabaşı dediğin zaman herkeste tedirginlik durumu oluyor. Nerde oturuyorsun dediklerinde artık Ilıcabaşı demek istemiyorum. Çok göze batmış. Hiç kimliğimi gizlemedim. Gizlemem de ama artık insanlar öyle korkuyor ki o yüzden Ilıcabaşı demek istemiyorum. Taşınma durumum olsa buradan taşınmak istiyorum. Çocuklarımın geleceği için buradan gitmek isterim.” (K,40)⁵⁵

“Buradan taşınmak istiyoruz. Zaten evde bize ait değil 7 miras sahibi ile neyi nasıl bölüşeceğiz. Taşınmak istiyorum en azından çoluk çocuğum daha iyi ortamda büyür.” (K,71)⁵⁶

“Her hangi bir taşınma durumum olsa mahalleden giderim. Ama öyle apartmanlarda yaşayamayız ki rahatsız olurlar toz yapıyorsunuz derler yapamayız oralarda. Mahalle mi seviyorum da ot çekenler ve satanlar olmasa çok iyi çünkü korkuyorum kızım torunum bakkala gittiğinde ot çeken karşısına çıkarsa bir gün onlarda bulaşırsa diye.” (K,45)⁵⁷

Bu anlamda K75, K40, K71, K45’in ifadelerinden de anlaşılacağı üzere damgalı mekânlarda yaşadıkları haliyle kendilerini o mahallenin bir parçası olarak görmemektedir. Kolektif tüketimi adil ve eşitlikçi bir şekilde üretmesi gereken devlet aygıtının bunu üret (e)memesinin sonucu olarak kişiler daha iyi şartlarda yaşamak için suç işleyenlerle komşuluk ilişkilerinde çocuklarını ya da mallarını gözetlemeyi istemekten ziyade kendi aile bireylerini o suçtan uzak tutmak için mahalleden taşınmak istemektedirler (Ünal, 2008). Saha çalışmasında var olan illegal ekonominin mekâna ve kimliğe ilişkin oluşturduğu damgadan kurtulmak için mahalleden gitmek isteyen katılımcılar yaşadıkları evlerin miras yoluyla birkaç haneye ait olması sebebiyle evlerini ne satabilmekte ne de o mahalleden çıkabilmektedirler. Ayrıca K45 ifadelerinde yer alan “öyle apartmanlarda yaşayamayız ki rahatsız olurlar toz yapıyorsunuz derler oralarda yapamayız” gibi durumlar Çingenelerin öznelğine ilişkin vurgulardır. Mekânsal yapıları mesleki uğraşları olan sepetçiliği devam

⁵⁴ (K,75): 75, Erkek, Evli ve altı çocuk, Okuryazar, Sepetçilik, Ilıcabaşı

⁵⁵ (K,40): 40, Kadın, Evli ve iki çocuk, İlkokul mezunu, Temizlik görevlisi, Ilıcabaşı

⁵⁶ (K,71): 71, Erkek, Evli ve üç çocuk, Okuryazar, Çiçekçi, Ilıcabaşı

⁵⁷ (K,45): 45, Kadın, Evli ve üç çocuk, Sepetçilik, Ilıcabaşı

ettirmek için uygun olsa da mahallenin uyuşturucu ile anılıp buna başvuruların olması katılımcıyı rahatsız etmekte ve taşınma sebebi olarak ifade edilmektedir. Çözüm noktası olarak gecekondü dönüşüm projeleri düşünülse de bu çözüm Çingene için çok boyutlu bir barınma sorununa işaret etmektedir. Her ne kadar “kentsel dönüşümün genel amaçları; yerleşim alanlarının fiziksel koşullarını, çevreyi de dikkate alarak iyileştirmek, kentin yeni işlevlerine, demografik yapısına ve kültürüne uygun çalışma ve yaşam alanları sağlamak, çöküntü alanlarını yeniden ekonomiye kazandırmak, kentin gelişmiş bölgeleri ile gelişmekte olan bölgeleri arasındaki akışı sağlayacak ulaşım olanaklarını sağlamak, küresel ekonomik ve teknolojik gelişmeleri de dikkate alarak kentin gelecekteki ekonomik ve fiziki (üstyapı-altyapı) işlevlerini planlamak olarak sayılsa da” (Leblebici ve Açıl, 161). Çingene için çok boyutlu bir barınma sorununa işaret ettiğinden ötürü istenmemektedir.

“Kentsel dönüşüm olmasını istemiyoruz. Yeri geldiğinde ekmek parası bulamıyoruz. Sepetçilik yapmasaydık amelelik yapardık. Aç köpek fırını deler. Allah korusun hırsızlık ya da kötü yollarla para kazanılan meslekleri yapardım. Ayrıca sepetçiliği apartmanlarda nasıl yapalım” (K,36)⁵⁸

“Kentsel dönüşüm için geldiler ev sahibi olmak ister misiniz diye sordular. Kim istemez ki ama aylık kiralari nasıl verelim. Çalışmak için iş bulmamız kolay mı?” (K,21)⁵⁹

K36 ve K21’in ifadelerinde de vurgulandığı gibi kentsel dönüşüm uygulamaları istenmemektedir. Bu anlamda rant değeri yüksek olan yerlerde konumlanmış Çingene mekânları ortadan kaldırılması gereken bir alan olarak betimlenmekte ve mekânın insanların sosyo-ekonomik hayatındaki yeri düşünülmeden dönüşüm projeleri yürürlüğe sokulmaktadır. Sağlıklı modern apartman yaşamına adapte olması adına yapıldığı söylenen bu dönüşüm projeleri düzenli bir işte çalışmayan ve daireler için istenen kira bedelini ödeyemeyen Çingene sorununu çözmemektedir. Ayrıca vaat edilen daireler de Çingene hurdacılık, sepetçilik, kâğıt toplayıcılığı gibi “geleneksel mesleklerini” sürdürmeleri de mümkün değildir (Akgül, 2013). Modernitenin bir projesi olan kentsel planlama ve bununla gelişen kentsel dönüşüm projeleri düzenli bir işte çalışmayan Çingene için önemli bir sorundur. Ayrıca mahalle ve konutlara yapılacak/yapılan fiziksel müdahaleler belirli grup ve sınıfların yerinden olması/edilmesi sonucunu doğurmakla birlikte diğer modern örüntülerin de etkisiyle yeni oluşacak yapılar daha tek sınıflı,

⁵⁸ (K,36): 36, Erkek, Bekar, İlkokul terk, Sepetçilik, Ilıcabaşı

⁵⁹ (K,21): 21, Kadın, Bekar, Üniversite öğrencisi, Ilıcabaşı

içine kapalı, kapılı (gated) topluluklar ortaya çıkarabilir (Erkilet, 2013). Bunun yanı sıra “neoliberal kent politikalarının kentsel dönüşüm adı altında yaptığı mekânsal planlama ve tasnif etme çabalarının da bir sonucu olarak etnik, dini yoksulluk gibi aidiyetler üzerinden yeni dışlama/damgalama bölgeleri oluşmaktadır (Aytaç, 2016). Mekânın “damgala(n)ması, yoksulluk, etnisite ve suç gibi damgalarla daha bir pekişerek, mekânın hepten suçlaştırılmasına, dahası canavarlaştırılmasına dönük bakış ve söylemlerin yaygın kabul görmesine sebep olmaktadır” (Aytaç, 2016: 153).

Damga ve döngüsel olarak sosyal dışla (n)mışlık sürecini mekânlarında yaşayan Çingenerler kendi mekânlarının öznesi durumundadırlar. Dolayısıyla mekân, sadece iktidarların/egemenlerin biçimlendirdiği bir alan olma özelliği üzerinden okunamaz. Çünkü Çingenerlerin en önemli özelliği tarih boyunca tüm girdikleri toplumlarda etiketlenip dışla(n)maları bir anlamıyla öznelliklerini koruyup devam ettirmelerinin hem nedeni hem de sonucudur.

Tarihsel süreçte dışla(n)ma dinamiklerine sürekli maruz kalan Çingenerlerin bu anlamda mekânları öznelliklerinin hem bir devam ettiricisi hem de koruyucusu olarak önemli bir sığınaktır. Keza “ ‘biz kimiz?’ sorusu ‘neredeyiz biz?’ Sorusuyla yakından ilişkili olmakla beraber sosyal bilimciler tarafından araştırılan sosyal kategori (grup, toplum, etnik kent ya da ulus-devlet) gibi ‘yer’le ilişkilidir” (Göregenli, 2010: 172). Kendilerine özgü yaşam tarzlarıyla, moderniteye karşı duran mekân yapılarıyla Çingenerler, kendi mekânlarının öznelidir. Fakat bu öznellikleri damgalanıp dışla(n)dıkları hatta kentin kıyılarında kendilerine açtıkları yaşam mücadelesini görünmez kılmamalıdır.

Çingenerlerin kendi mekânlarının öznesi olma özelliklerini dışarıda bırakmadan yani modernist bir okuma üzerinden mekân dizaynı ve bu dizayn içerisindeki var oluş biçimleri tanımlanıp Çingenerlerin bu tanımlama içerisine hapsedilmemesi gerekir. Aksi takdirde bu durum Çingene öznelliğinin iki kez nesneleştirilmesi anlamına gelir. Birincisi modernist paradigmanın nesneleştirilmesi, ikincisi ise modernist paradigma üzerinden okuyuların nesneleştirilmesidir. Bu anlamda araştırmacının yapmış olduğu nesneleştirme, Çingenerlerin “dışlandığı” iddiasından hareket ederken dışla(n)ma durumunun ürettiği bilimsel paradigmanın, kendi eleştirdiği ya da eleştirisinin tohumlanmasına sebebiyet veren paradigma üzerine yerleşmesi ve bu paradigmanın Çingenerlerin dışla(n)masına sebebiyet veren dinamiklerden/yapıdan türetilmesi de ayrı bir paradoks gibi durmaktadır. Oysa bu analiz biçimi, verili olsa da Çingenerlerin kendi öznelliklerinin ikincilleştirilerek kaybolmasına

sebebiyet verebilmektedir. Dolayısıyla mevcut analiz biçimi/söylemi toplumsal dünyayı oluşturan ilişkilerin, pratiklerin, özne ve nesnelere yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. Hal böyle olunca, mevcut durum kodlanırken toplumsal pratiklerin açıklanma biçimine doğrudan etki edilmektedir. Açık ki bu durum, Çingene kimliğinin kendine özgü olduğunu, biricikliğini görünmez kılmaktadır. Oysa kendi özneliği içerisinde, hatta kendi mekânı içerisinde Çingene kimliği okunduğunda farklı bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Görüşmelerde mahalleye ilişkin birlik ve dayanışmanın olduğunu ifade eden ve bunu genellikle düğün ve cenazelerde birlikte olmak, hastalık ya da acil durumlarda yardımlaşmak gibi değerler üzerinden açıklayan katılımcılarda bulunmaktadır. Bu önemli hususların yanı sıra öznelliklerine ilişkin vurgulamalar önemli bulgulardır.

“Bak burada Türkler balkonlarında çaylarını içerken biz dışarıya kilim atar oturur çayımızı içeriz.” (K,19).⁶⁰

“Roman olmak özgürlük başka bir şey değil. Mesela karşıya geçip (Denizli yolu kavşağı) sen orda yatmazsın ama biz yatarız o yüzden özgürlük bence. Sosyete hayatta bunu yapmaz onu geç gelip yanımıza bile oturmaz. Biz doğamız yani öyle.” (K, 47)⁶¹

“Bir olanağım olsa buradan taşınmak istemem. İyi olmaz. Başka mahallede olmaz. Düğünümüz cenazemiz bir aradayız. Kendi mahallenin insanı daha iyi herkes seni anlayamaz. Her şeyimiz burada dönüyor sepet işi olsun, çevre bakımından olsun bir ihtiyacımız olunca konu komşuya gidiyoruz. Onlarda bize gelirler. E gittiğim yerde nasıl olacak. Yabancıların tanımıyorlar etmiyorlar. Yardım isteyemezsin. Ama sıkışsam burada komşudan yardım istiyorum. Onda yoksa gelir benden alır.” (K,24)⁶²

K19, K47, K24’ün ifade ettiği gibi “mekân zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsalla tarihseli birbirine bağlar” (Lefebvre, 2014: 25). Kendilerine özgü yaşam tarzlarını ifade ettikleri ve özgürlük olarak tanımladıkları durumlar bir nevi Çingenelerin öznelliklerine ilişkin ifadelerdir. Bu anlamda modernitenin tasavvur ettiği kalıpların dışında kendilerine özgü bir yaşamı devam ettirdikleri görülmektedir. Aynı şekilde komşular arası dayanışma örüntüsünün güçlü olması yoksulluğa ilişkin bir strateji iken bu durum çoğu zaman mahalle sakinlerini bir arada tutan değer olarak ifade edilmektedir. Fakat mahallenin illegalite ile anılıp damgala(n)ması ve akabinde yaşanan dışla(n)malarda ise çoğu katılımcı mahalleden

⁶⁰ (K,19): 19, Erkek, Bekar, Lise öğrencisi, Ilıcabaşı

⁶¹ (K,47): 47, Erkek, Evli ve dört çocuk, İlkokul mezunu, Hurdacılık, Ilıcabaşı

⁶² (K,24): 24, Kadın, Evli ve bir çocuk, İlkokul 3. Sınıf terk, Ev hanımı, Ilıcabaşı

taşınmak istediğini ifade etmiştir. Bu durum derinleşen yoksulluk, damgala(n)ma ve dışla(n)manın yarattığı handikaptır. Dezavantajlı koşulların derinleşerek süreklilik kazanması bireylerin ya da toplumsal kesimlerin algılarında değiştirilmesi mümkün olmayan bir durum olarak görülmeye başlar (Aytaç, 2016). Bu anlamda kişiler bu handikaptan çıkmak isteseler de kendileri için farklı bir dünyanın mümkün olmadığı, başka eşitsizlikleri ve kabul görülmemeyi yaşayacakları korkusu ile “öğrenilmiş çaresizlikle” değerlerine tutunmaktadır.

4.2.2. Damgalama ve Çalışma Yaşamı: Ekonomik Dışla (n)ma

Kişilerin işgücüne katılım durumları ve katılım biçimleri, onların nasıl bir hayat süreceklerini, hayat standartlarını, yaşam koşullarını belirleyen en önemli etkenler arasındadır. Kişiler işgücüne katılamıyorsa ya da ihtiyaçlarını karşılayacak ve asgari bir yaşam standardını sağlayabilecek gelirden yoksunsa aynı şekilde sağlık, eğitim, konut ve diğer tüm ihtiyaçlara da ulaşamayacağından; bu durum döngüsel olarak yine gelir yoksunluğuna ve yetersizliğe yol açar (Tartanoğlu,..). Şayet emek pazarından dışlanmayı, yoksulluğu belirleyen en önemli etmen olarak gören Şengül ve Ersoy’a (2003: 5) göre “emek pazarının tekli bir yapısı olmadığından sosyal güvence, kamu özel ayrımı, formel/informel ayrımları, ücret düzeyleri gibi etmenler emek pazarını oldukça karmaşık bir yapıya büründürmektedir”. Bu anlamda salt etnik kimliklerinden ve bunun mekânlarında vücut bulan damgadan ötürü Çingeneler çalışma yaşamından dışla(n)maktadır. Çingenelerin ekonomik dışla(n)mayı deneyimleme biçimleri şöyledir:

“Hurdacılık yapıyorum genelde el arabam var onunla aşağılara gidiyorum karton topluyorum, naylon topluyorum. Burada bir arkadaş var topladıklarımı ona götürüyorum. Zaten belli yerlerden topluyorum belli yerlerden de belediye kendisi topluyor. Benim toplamama şimdilik bir şey denilmiyor. Allah bereket versin en azından bu işim var ailemin geçimi için az da olsa bizi idare ediyor. 29 yaşında oğlumda hem sepete gidiyor hem de bana yardımcı oluyor. Hem hurdacılık yapıyor hem de hamallık yapıyor. Onlarda çalışmazsa biz nasıl geçim sağlayacağız. İş aradım başvurduğum seni arayacağız dediler kaç sene oldu aramadılar. Her işte çalıştım sezonluk işler olsun üzüm kesmeye, oradan geliyorduk elmaya gidiyorduk. Öyle öyle devam ediyoruz hayatımızı. Düzenli olmayan ama ara ara olan işlere gidiyorduk. Allah versin ekmeğimizi çıkarıyoruz. İş bulamıyoruz. Düzenli devam edelim. Nerede oturuyorsun Ilıcabaşı denilince tamam işimiz yok diyorlar.

Yazıyor orda iş aradığı ama ilk gittiğinde nerde oturuyorsun diyor Ilıcabaşı denildiği anda yok biz aramıyoruz diyor.” (K, 47)⁶³

“Başka işlere de gittik pamuğa, tarlaya, inşaata kendi geçimimize yardımcı olacak işlerde çalıştık. Çok iş başvurusu yaptık. Ama biz Romanız diye çok dışlardı. Bak şimdi benim oğlumun biri çöpte çalışıyor. Biri Sağlık ocağında çalışıyor ama o da kısmi İş kur bitince bitecek. Bazıları çalışmadan kazanç elde ediyor. Affedersin ot mot hap içiyorlar. E bizde ne iş bulursak çapa pamuk tarla hepsine gidip çalışırız. E biz onlar gibi değiliz. Ama şöyle bir şey var kızım aç köpek fırını deler. Kimisi fakirlikten o işleri yapıyor. Biz çok şükür kendi işimizi gördük. Çalıştık çabaladık hanımımınla bu evi aldık. Çalışıyoruz 3-5 kuruş kazanıyoruz sıhhatimiz yerinde şükür diyoruz öylece yaşıyoruz. Kazandığımız kadar kazanamadığımızda da geçinmeye çalışıyoruz. Sepetçilik yapıyoruz şükür karnımızı doyuruyoruz. Evde 5 kişi kalıyoruz. Ekmek nerden gelecekse onun peşindeyiz” (K,68)⁶⁴

“7 aydır İş Kurun bulduğu bu işte çalışıyorum. İlk defa burada çalışıyorum. Önceden çiçekçilik yapıyordum. Bayındırdan çiçekleri alıp satıyoruz öyle ihtiyaçlarımızı karşılıyoruz. Eşimde İş kurla müftülüğe girdi. Okulda temizlik işine başladım. Ama önceden çiçekçilikte insanlar yanımıza gelip bizle gurur duyduklarını söylüyorlardı. Kendi emeğinizi kazanıyorsunuz diye. Mesela ihtiyacımız varsa bile bu aya yettiremiyorsak diğer aya bırakıyoruz. Bazen komşudan bazen bakkaldan borçla alıyoruz. Olana şükrediyoruz. Şimdi İş kur biterse yine başvururum olursa çalışmak istiyorum. Olmazsa çiçekçiliğe devam edeceğiz.” (K,40)⁶⁵

“Geçimimizi sepetçilik yapıyorduk sonra düzenli bir gelir olsun istedik işlere başvurduk. En sonunda İş kur sayesinde düzenli bir işe girdik. İyi ama 8 ay bittiğinde yine sepet elma üzüm devam edeceğiz.” (K,22)⁶⁶

Katılımcıların geneli formel alanda çalışmak için iş başvurularında bulduklarını fakat Çingene veya Ilıcabaşında yaşamaları nedeniyle her hangi bir sonuç alamadıklarını ifade etmekle beraber geçimlerini ise babadan gelen sepetçilik işi veya buna ek olarak hamallık, hurdacılık, çiçekçilik, meyve- sebze toplama, pamuk toplama gibi enformel işlerde çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Formel yollardan çözüm üretemeyenler enformel

⁶³ (K,47): 47, Erkek, Evli ve dört çocuk, İlkokul mezunu, Hurdacılık, Ilıcabaşı

⁶⁴ (K,68): 68, Erkek, Dul ve dört çocuk, İlkokul mezunu, Sepetçilik, Ilıcabaşı

⁶⁵ (K,40): 40, Kadın, Evli ve iki çocuk, İlkokul mezunu, Temizlik görevlisi, Ilıcabaşı

⁶⁶ (K,22): 22, Kadın, Evli, İlkokul mezunu, Temizlik görevlisi, Ilıcabaşı

sektöre yönelmektedir. Bu anlamda “enformel sektör bir yandan bireylerin en kötü şartlarda, güvencesiz bir şekilde çalışmasına neden olurken diğer taraftan vergi kaybı, haksız rekabet, kültürel geri kalma, marjinal kentsel oluşumlar gibi toplumsal zararların da kaynağını oluşturmaktadır” (Özkul, 2012: 27). Şengül ve Ersoy (2003) yoksulluk sorunun en dramatik belirleyicilerinden biri olarak hanelerin çalışabilir yaştaki üyelerinin emek pazarındaki konumu olarak görmektedir. Bu anlamda mahalle sakinlerinin formel alanda tek görünürlüklerinin Türkiye İş Kurumu tarafından belirli alanlara alımlar olduğu bunun da parti üyeliğinden kaynaklı olduğunu hatta düzenli gelir elde ettikleri tek işlerinin 6-9 ay arasında değişen bu alımlarla gerçekleştiği katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Kısmen de olsa bu tarz işlerle geçimlerini sağlamaya çalışan Çingenerler düzenli bir gelir elde edecekleri işlerde istihdam edilmek istese de oturdukları mahalle (Ilıcabaşı veya Cuma)ye ve Çingeneliğe ilişkin düşünsel inşasının buna engel olduğunu düşünmektedir. Bunun yanı sıra Çingenerlerin adil yollarla sağlanan adil bir dağıtımdan da yararlanmadıkları da görülmektedir. Şöyle ki Harvey (2016: 93-103)’e göre adil olmayan bir şekilde tanımlanan bir şeyin toplumsal açıdan adil bir dağıtımını tasarlamak, adaletsizliğin ta kendisidir. Ona göre adil bir dağıtım için “ihtiyaç”, “ortak yarara katkı”, “liyakat” gibi kıstasların değerlendirilen bölge için ne anlama geldiği ve bundan hareketle dağıtımı değerlendirerek ölçmek esastır. Bu anlamda “her bireyin yararlar üzerine katkısına bakılmaksızın eşit hakkı vardır ve ihtiyaca göre, eşit olmayan tahsis edilmelidir. Ortak yarara katkı yaklaşımı, mevcut teknolojinin, bölgelerarası gelir aktarımı, bölgelerarası bağlar, mekânsal yayılma etkileri ve benzeri konulardaki anlayışın –bunların toplumdaki gelir dağıtımında gerçek ya da potansiyel sonuçları olduğundan hareketle- genişletmekte kullanılması gerektiğini ileri sürer. Ayrıca mekânsal örgütlenme ve bölgesel yatırımın, nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde olmasını gerektiğini düşünmektedir. Bu anlamda toplumsal açıdan adil işleyişlerin tasarlanması ile dağıtımda sosyal adaletin kendiliğinden gerçekleşeceğini de vurgulamaktadır. Çingenerler için bölgesel sosyal adaletin sağlanması; gelir dağıtımı, her bölgedeki nüfusun ihtiyaçlarının karşılanacağı, kaynakların bölgelerarası çarpan etkilerini azami düzeye çıkaracak şekilde tahsis edileceği, fazla kaynakların fiziksel ve toplumsal çevreden kaynaklanan özel zorlukların karşılanmasına tahsis edileceği şekilde olmalıdır. Aynı zamanda kurumsal, örgütsel, siyasal ve iktisadi unsurlar en az avantajlı bölgelerin başarı şansının olabildiğince yüksek olmasını sağlayacak şekilde düzenlenmelidir” (Harvey, 2016: 111). Adil bir dağıtımdan yararlanamayan Çingene bireylerden bazıları bir geçinme stratejisi ya da tek çıkış noktası olarak illegal ekonomiyi görebilmektedir. Eşitsiz ve adil olmayan şeylerin bu yola başvurmasına sebebiyet verdiğini de

ifadelerinde belirtmişlerdir. Hatta kimi zaman kimliğini gizlemenin yanı sıra yaşadıkları mahalle bile sorulduğunda söylemek istemediklerini ifade etmişlerdir:

“Mahallemizde 5 6 yıl öncesine kadar hiçbir şey yoktu. Hiçbir şey yoktu. Şimdi şu arkadaşımız bu arkadaşımız işe başvuruyor ama Ilıcabaşı dediği an görmüyorlar almıyorlar ablacım. Millet olarak Roman evladını ayırırsan iş vermezsen nerden iş bulacak. Ya hırsızlık yapacak, ya dilencilik yapacak. Hala aynı sepet yerinde duruyor ne ileri ne geriye ne aç kalıyoruz ne açıkta.. Sepetçiliğin düzenli geliri yok. Sepetçilikten kazanıyoruz ekmeğimiz madem bize mahallelerimizde yer açtırsınlar destek olsunlar bari oradan gelir sağlayalım. Bizim mahalle konum bakımından iyi bir yer ama haline bakın mahallenin çöp toplama dışında hiçbir şey yapılmıyor. Çalışıyorsun ama sezonluk iş o yüzden sezonluk kazanıyorsun. Sezonluk seyyar işçi gibi hasır sepet için il dışında çalışıyoruz. Arabada kimi zamanda otelde kalıyoruz. Gittiğimiz kişilere göre değişiyor. Bu hasır işi talebe göre değişiyor ve fiyatı da değişiyor. Bende sürekli bir iş olsun istiyorum ama ne kadar iyi olursan ol Romansan şansın yok. Anlayacağın yaptığımız sepette para yapmıyor. Ne yapsın bu millet. Yoksulluktan açlıktan yoksulluk açlık her şeye sevk eder. İşten bıkan insanlar değiliz. Roman vatandaşlarını topluma kazandırmıyorlar. Sonra Roman deyince insanların aklına hırsız haydut geliyor. Bizim toplumumuzda yok değil var da sadece bizde mi var bu durumlar.” (K,37)⁶⁷

“Buranın suçla ilişkilendirilmesi kötü şeylerle damgalanıp iş vermedikleri için kimi o yolları deniyor. İş vermiyorlar madem devlet zanaatlarımızı geliştirebileceğimiz yerleri açmamıza destek olsun. Yoksa kötü şeylerden para kazanan illaki var kızım ama yoksulluktan o yollara başvuruyorlar. Kazancı işi olsa yapmazlar. İş olmasa acından ölecekler ne yapacaklar.” (K,67)⁶⁸

“Roman olduğumu saklamak zorunda kaldım. Mesela Kipa tarafında oturduğumu söylerim herkese Orta mahalle ya da Cuma Mahallesi diyemem. Ilıcabaşı ve Cuma Mahallesi arasında fark var. Ben de Cuma mahallesinde yaşıyorum demiyorum kaldı ki Ilıcabaşılıyım diyeyim. Zaten Ilıcabaşında yaşayan birini bir işte bulmazsın. Bir tek düğünde çalgıda görürsün ya da devletin açtığı kısa süreli işlerde görürsün.” (K,26)⁶⁹

⁶⁷ (K,37): 37, Erkek, Evli ve beş çocuk, İlkokul mezunu, Sepetçilik, Ilıcabaşı

⁶⁸ (K,67): 67, Erkek, Evli ve beş çocuk, Ortaokul terk, Sepetçilik, Ilıcabaşı

⁶⁹ (K,26): 26, Kadın, Evli ve iki çocuk, Açık öğretimden liseye devam etmekte, Ev hanımı, Cuma mahallesi

Emek gücü olarak işgücü piyasasından dışla(n)maya sebep olan mekanizmaların yine kendisinin zorunlu olarak çözüm yolu olarak görülmesini katılımcılar savunma mekanizmalarından “yansıtmayı” şu sözlerle makulleştirmektedirler. “Ne yapsın bu millet”, “Yapan illaki var kızım ama yoksulluktan o yollara başvuruyorlar. Kazancı işi olsa yapmazlar.” gibi söylemlerle de aslında illegal ekonominin zorunlu olarak yaratıldığı ifade edilmektedir. Kimi zaman da bu söylemler dışla(n)ma mağduriyetini içselleştiren illegal ekonominin gerekçesi olarak gösterilirken söylemlerde çalışma yaşamının ve kamusal alanın dışına itilmişliğe ilişkin vurgu dikkat çekmektedir. Umutsuzluğun, çaresizliğin, hayata tutunma gayretinin doğurduğu dinamizmle pozitif sonuçlar ortaya çıkmadığında umutsuzluklar sürekli bir çözülmeye, suç kapasitesinin artmasına neden olmaktadır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2015). Yoksulluk olgusu ile suç olgusunun birbiriyle ilişkili olduğunu savunan Ünal’a (2008) göre yoksunluğun ekonomik olarak dezavantajlı olanların bilinçlerine, kendi çıkarlarının farkında olmalarına ve kaynakların adaletli olarak dağıtılması noktasında dezavantajlı konumda olmalarına vurgu yaptığından ötürü ekonomik eşitsizlikler suça neden olmaktadır. Bu anlamıyla olanakların sınırlı olduğu Ilıcabaşı gibi yerlerde yaşayanların yasal olmayan yollardan gelir elde etme çabaları bir strateji olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra emek gücü olarak üretim sürecinde yer alamayan Çingeneler bu anlamda kolektif tüketimde de yer alamamaktadır. Yani üretimin ikamesi olan tüketimden de yararlanamamaktadır (Lefebvre, 2016). İşgücü piyasasından dışlanan Çingeneler kolektif tüketimin de dışında tutulmuş hatta kimi uygulamaları ayrımcılıkla ilintileyerek ya da yerel yönetimin ve bürokrasisinin kendilerini dışladıklarını da ifade etmişlerdir. İfadelere yansıyanlara bakıldığında:

“Belediye hizmetlerinden memnun değilim. Buralara bir şey yapılmıyor. Sarı otobüsler buradan geçmiyor anayola çıkmamız gerekiyor ki yararlanabilelim. Belediye buradan ilgiyi kesiyor. Her halde oy anlamında umudunu kesmiş ki bir şey yapmıyor.”
(K,55)⁷⁰

“Belediye hizmetleri desen sıfır hiçbir şey yok. Hiçbir şey yapılmıyor. Bak belediyenin otobüsleri bizim oradan geçmez. O kadar araç var Aydın’da bir tane araç dışında hiçbir araç buradan geçmez. Yayan gidiyoruz Forum’a kadar oradan biniyoruz.”
(K,29)⁷¹

⁷⁰ (K,55): 55, Erkek, Evli ve dört çocuk, İlkokul mezunu, Sepetçilik, Ilıcabaşı

⁷¹ (K,29): 29, Erkek, Bekar, Ortaokul terk, Hasır dekorasyonu, Ilıcabaşı

“Belediye sarı minibüsleri göndermiyor buraya mesela. Belediye bizi kabul etmiyor. Bizimle konuşmuyor. Taziye evi istedik belediyeden olmadı.” (K,51)⁷²

K55, K29, K51’in ifadelerinde yer aldığı gibi Çingenerler kolektif tüketimden dışla(n)maktadır. Castells’e (1977) göre kent, kolektif tüketimin sağlandığı ve işgücünün yeniden üretiminin sağlandığı mekânsal birimdir. Bu anlamda kentler, işgücünün yeniden üretimi için gerekli olan eğitim, sağlık, konut gibi kolektif tüketim ihtiyaçlarının sağlandığı mekânlardır. Kolektif tüketim ihtiyaçlarının karşılanması emeğin yeniden üretimi için gereklidir. Dolayısıyla devlet bu noktada işçilerin işe yeniden hazır hale gelmelerini sağlayacak şekilde temel sağlık hizmetleri, kamusal eğitim, toplu ve ucuz ulaşım, ucuz konut gibi kolektif tüketim ihtiyaçlarını karşılayarak çalışanların ve ailelerinin yaşamlarını sürdürmesi ve çalışabilmesi için gerekli ihtiyaçları karşılamaktadır. Fakat bakıldığında katılımcılar belediye hizmetlerinden yararlanamadıklarını ve yine belediye tarafından kendi taleplerinin yok sayıldığını düşünmektedirler. Yani Çingenerler mekânda kolektif tüketime eklenememekte ve bu anlamda kolektif tüketimin öznesi olamamaktadır. Hal böyle olunca Çingenerler kapitalist üretim sürecinin de dışında bırakılmış oluyorlar. Çünkü kapitalist üretim, emek gücünü üretime daha etkin sokmak için kolektif tüketimi planlamaktadır. Yetersiz altyapı ve kanalizasyon sistemi nedeniyle sağlık koşullarının çok iyi olmadığı bir yaşam alanında bulunan Çingenerler arasında akciğer kanseri gibi hastalıklardan yaşamını kaybedenlerin sayısının yüksekliği de mülakatlar sırasında katılımcılar tarafından belirtilmiştir. K51’in “Akciğer kanseri olduğum için doktor Didim’e gönderdi. Bende arada Didim’e gidiyorum. Eşimde akciğer kanserinden vefat etti” gibi sözleri mülakat esnasında aktarılmış ifadelerdir. Bu anlamda mahalle sakinleri arasında bu hastalıktan ötürü vefat eden sayıca fazla katılımcı yakını bulunmaktadır. Hayatta kalmanın salt ihtiyaçlarını karşılayacak geliri elde etmenin de ötesinde kolektif tüketim mekanizmalarının da sağlanması gerekmektedir. Ayrıca katılımcılar ifadelerinde belediye hizmetlerinden yararlanamadıklarını ve hatta belediye bürokrasisinin kendilerini yok saydıklarını da belirtmişlerdir. 19.yüzyılın sonlarında gelişen bir kavram olan “sosyal belediyecilik” yaklaşımı “sosyal devlet” anlayışına dayanmaktadır. “Merkezi hükümetlerin, yerele nüfus edebilmesinin bir aracı olan sosyal belediyecilik, belediyelere sosyal alanlarda planlama ve düzenleme işlevi yükleyen, bu çerçevede kamu harcamalarını konut, sağlık, eğitim ve çevrenin korunması alanlarını kapsayacak şekilde sosyal amaca kanalize eden bir belediyecilik anlayışıdır. Sosyal belediyecilik, belediyelere sadece alt yapı hizmetleri

⁷² (K,51): 51, Kadın, Dul, İlkokul mezunu, Sepetçilik, Ilıcabaşı

yüklemenin ötesinde, yerel yönetimleri sosyal sorunların çözümünde de birebir sorumlu tutmaktadır” (Koçak ve Kavi, 2014: 36). Aydın iline bakıldığında sosyal belediyecilik anlayışını güden bir mekanizmaya sahiptir. Bu anlamda katılımcıların ifadelerinde sosyal belediyecilik anlamında kendilerine yeterli hizmetin sunulmadığı görülmektedir. Saha çalışmasında dikkati çeken en temel insani ihtiyaç olan su faturalarının ödenmemesine ilişkin sularının kesilmek istenmesi ve kaçakçılık olduğu şüphesiyle de ortak su saatinin mahalleye kurulumu tartışmasında dahi ayrımcılık olduğunu düşünen katılımcıların ifadeleri önem arz etmektedir.

“Bir su muhabbetimiz oldu diye dünya kadar polis geldi. Tepkilerimizi gösterdik. Yine de sularımız kesildi. Özlem Çerçioğlu’na gitmek istediler. (Polisler) engel olmaya çalıştılar. Propaganda yaptık. Belediye başkanı geldi. Ne istiyorsunuz dedi. Bende biz başkaları değiliz. Siz buradan birine zarar verirseniz o zaman biz polis molis anlamayız. Çekin panzerleri dedik çektiler. Sularımızı açmak istiyoruz. Gereğini yaparız dediler. Yalandan haber yaptılar kalıplaşmış cümlelerle. Görüşmeye gittik altı kişi bir sürü ekip arkamızdan geldi kendimizden utandık. Yukarı çıktık. Belediye başkanıyla konuştuk. Borçlarınızı ödemiyorsunuz dediler. Bizde bize bu zamana kadar hiç borcumuz yokmuş gibi davranıldı dedik. İhbarname göndermediler. Biz de bilmiyorduk. Bende dedim park bahçede elemanların eksik al her haneden bir kişi çalıştır fazla bir miktarı ödenmiş gibi geri kalanını ver millete borcunu ödesin dedim. Üçte birini kes ne kadar borcu varsa ödesin sana. Olmaz dedi e nasıl ödeyecek bu halk bunu dedim. Çakmak satarak mı ödeyecek bu borcunu dedim. Her şey çıktıktan sonra malzemesi beş on liralık sepetle mi ödeyecek bu halk borcunu nasıl ödeyecek.” (K,28)⁷³

“Bizim saatleri aldılar Trafoya koydular neymiş kaçakçılığı önleyeceklermiş. Sadece bizim mahallede var da sadece bizim mahallede mi önleyeceksin. Sadece Romanlarda mı önleyeceksin. İnsanlar önce bilmiyordu herkesin saatlerini aldılar ben saatimi vermem dedim ben faturamı ödüyorum. Şimdi oraya saatimi alınca ben nerden bileyim ne yazdığını. Ben baş kaldırdım vermem diye bana bakarak herkes baş kaldırdı. Neden sadece bize yapıyorsunuz? diyoruz yetkililere gidin blokları da yapın o zaman tamam gelin bize de yapın diyoruz. Ben bloklara niye yapayım onlar elektrik suyunu ödüyorlar diyor. Tamam da ben de veriyorum ben bu taraftayım diye mi bu muamele. Ondan sonra ben para toplayayım dava açalım dedim. Valiye gittik vali yardımcısı vardı o da dedi benim yapabileceğim bir

⁷³ (K,28): 28, Erkek, Evli, Üniversite mezunu, Sepetçilik, Ilıcabaşı

şey yok anca dava açabilirsiniz dedi. Dava için para toplayayım dedim işte bizde birlik yok. Biri diyor aman bundan bir şey çıkmaz devlet bu yapar. Ondan sonra benim kızı belediyeden çıkardılar. Bilmiyorum bunun Romanlıkla bir ilgisi var mı yok mu ama çıkardılar.” (K,51)⁷⁴

K28, K51’in ifadelerde yer alan biriken su faturası borcunun ödenmesi konusundaki “Park bahçede elemanların eksik her haneden bir kişi çalıştır” önerisi ve aynı zamanda “çakmak satarak mı ödeyecek borcunu” gibi ifadeler düzenli bir işte çalışmayan Çingenelerin istihdam edilme taleplerini ve düzenli gelir elde edemedikleri vurgusunu taşımaktadır. İşgücü piyasasından ve düzenli gelirden dışlanan Çingeneler işin niteliği ve işgücü piyasası içindeki eşitsizlikleri nedeniyle ekonomik dışlanmayı yaşamaktadırlar. Bu bağlamda, her ne kadar neoliberal çalışma yaşamında bütün çalışanları etkilese de iş güvencesinden, sosyal korumadan ve örgütlenme özgürlüğünden yoksun, düşük ücretle istihdam edilen bireyler insan onuruna yaraşır çalışma koşullarına erişememek anlamında dışlanmış sayılmaktadırlar (Öztepe ve Ulutaş, 2013). K28 ve K51’in ifadelerinde görüldüğü gibi sosyal hizmetlere erişim noktasında da dışla(n)ma mağduriyet yaratmakta ve damgalama döngüsel olarak devam etmektedir. Ekonomik alandan dışlanan Çingenelerin hak talebinde bulduklarında ya da hakları için örgütlendiğinde “yalandan haber yapmışlar kalıplaşmış cümlelerle” gibi ifadeler bulunmaktadır. Bu anlamda “medya gerçekliği tanımlayıcı rolü ile propaganda, hukuk ve düzene yönelik ideolojik işlev ve egemen ideolojinin yeniden üretimi olarak üç düzeyde saptanır. Bunlardan birincisi medyanın propaganda özelliği, haber olarak belli politik görüşü sunmasıdır. İkincisi hukuk ve düzene ilişkin ideolojik işlev ki ‘egemen toplumsal normları’ tehdit eden grupları, yani muhaliflerin eylem ve davranışlarını, ‘sapkın’ olarak sunmaktadır. Sonuncusu ise egemen ideolojiyi yeniden üretmesi, egemen sosyal normların doğal olduğu anlayışını yerleştirmeye çalışır (Kesici, 2008). Egemen toplumsal normları tehdit eden gruplar olarak görülen Çingeneler dezavantajlı durumlarına ilişkin hak talebinde bulduklarında haberin dili tehlikeli mekân olarak ve mahalle sakinleri de burada yaşıyor olmaktan dolayı, tehlikeli ya da suça yatkın bireyler olarak kodlanmaktadır. Haliyle “ekonomik eşitsizlikler ve yoksulluk arttıkça sosyal problemlerde artış ve çeşitlenme yaşanmaktadır. Bu anlamda kişiler alt statülü mahallelerde yaşamak, temel kentsel hizmetlerden yoksun olma, kent ortamında marjinalleşme, sağlıksız koşullarda yaşamı sürdürme, eğitim, sağlık ve adalet hizmetlerden daha az yararlanma,

---

⁷⁴ (K, 51): 51, Kadın, Dul, İlkokul mezunu, Sepetçilik, Ilıcabaşı

şiddete daha açık olma, yeterli güvenliğe sahip olmama vb. durumları iç içe birbirine eklemli şekilde deneyimleyerek sefalete sürüklenmektedir” (Aytaç, 2016: 141).

4.2.3. Damgala(n)manın Yansıması Olarak Yoksulluk Halleri

Yoksulluk salt asgari düzeyde gerekli olan gelir düzeyinin ötesinde ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan da iç içe girmiş olan çok boyutlu ve karmaşık bir yapıyı oluşturmaktayken etnik kimliği nedeni ile toplumsal gücü elinde bulunduranlar tarafından tanımlanan, etiketlenen ve damgalanarak birçok alandan dışlanan Çingenerler için tartışılması daha derin bir problemdir. Bu anlamıyla ekonomik alandan dışlanarak yani emek piyasasının dışında kalarak yaşamlarını idame ettiren Çingenerlerin, kendi toplumsal konumlarına dair hissettikleri, yaşantıladıkları ve ifade ettikleri üzerinden ilerleyerek yoksulluğu nasıl deneyimledikleri önem arz etmektedir. Bu anlamda katılımcıların ifadelerine bakıldığında:

“Ben kendimi yoksul hissediyorum. Önemli olan insanın elinde olan şeylerin olması insanların ihtiyacı olduğunda bunu karşılayamadığında insan kendini yoksul hissediyor. Kendi elinde cebinde olsa işini ihtiyaçlarını karşılayabilirsin.” (K,36)⁷⁵

“İstediğin bir şeyleri alamayınca kendini çok eksik hissediyorsun gülüm bu hayat mı? (K,24)⁷⁶

“Denetim bürosu topluma kazandırmak için İş kura gönderdi. Oradan sağ olsunlar iş verdiler. En azından eşim cezaevinden çıkana kadar kendi ihtiyaçlarımı görüyorum. Roman olduğum için zaten engeller oluyordu. Birde üstüne cezaevinden çıkmamla iki etiketi üzerimde taşıyorum. O yüzden iş bulamıyorum. İş bulamadıkça ihtiyaçlarımı karşılayamadan olanla yaşıyorum her günümü. Yokluk çok başka bir şey kardeşim Allah sana yaşattırmasın” (K, 47)⁷⁷

K36 ve K24 katılımcısı ‘yokluk ve mahrumiyet’ kavramlarıyla doğrudan ilişkili olan yoksullukla ve sağlıklı bir yaşam için gereken temel ihtiyaçlardan yoksunluk olarak değerlendirdiği durumunu salt gelir yetersizliğine bağlamaktadır. İhtiyaçlarını karşılayamama durumu ile yoksulluğu eş tutmakta ve buna bağlı olarak ihtiyaçlarını karşılayacak gelire sahip olduğunda, yoksulluk durumunu aşabileceğini vurgulamaktadır. Yoksulluk salt gelir yetersizliğiyle açıklanmasa da çıkış noktası olarak her zaman gelir

⁷⁵ (K,36): 36, Erkek, Bekar, İlkokul mezunu, Sepetçilik, Ilıcabaşı

⁷⁶ (K,24): 24, Kadın, Evli ve bir çocuk, İlkokul terk, Ev hanımı, Ilıcabaşı

⁷⁷ (K,47): 47, Kadın, Evli ve bir çocuk, İlkokul terk, Temizlik görevlisi, Ilıcabaşı

seviyesi dikkate alınmıştır. “Yoksulluk, ‘açlıktır’, ‘eğitimsizliktir’, ‘barınacak bir evinin olmamasıdır’, ‘hasta olmak ve tedavi olamamaktır’, ‘hiçbir işinin olmaması ya da iyi bir işe sahip olamamaktır’, ‘kirli suyun sebep olduğu hastalık nedeniyle çocuğunu kaybetmektir’, ‘gelecek korkusuyla yaşamak ve çocuklarının geleceğinden endişe duymaktır’, ‘umutsuzluk’, ‘eşitsizliktir’, ‘özgür olmamaktır’, ‘siyasal yaşama katılamamaktır” (Gündoğan, 2008: 42-43). Bu haliyle çok yönlü ve karmaşık olan yoksulluk salt gelir yetersizliği ile açıklanamamaktadır. Ayrıca her çağın önemli bir gerçeği olan yoksulluk, her çağın konjonktürüne bağlı olarak yapısında değişimlere gebedir. Bu anlamda neoliberal politikaların emek piyasasında yarattığı olumsuzluklar ve refah devletinden geri çekilmeler yoksulların daha da yoksullaşmasına neden olmuştur. Bu durum etnik kimliği nedeniyle damgalanıp dışlanan Çingenerler için daha da ağırlaşan bir döngüyü yaratmıştır. Her tür kolektivitenin çözüldüğü süreçte hayatta kalmak, bireysel ve hanesel çabalara kalmıştır (Şahin, 2018). Haliyle yoksulluk sorunu ile baş başa kalan haneler buna ilişkin stratejiler geliştirmişlerdir. Şenses (2001)’e göre bu stratejiler; “geçimlik etkinliklere başvurma, öğün sayısını azaltma, daha ucuz mal ve hizmetler satın alma, çocukları okula göndermeme, hanenin büyüklüğünü ve bileşimini değiştirerek ölçek ekonomilerden yararlanma, ailede birden fazla bireyin işgücüne katılmasıdır”. Bunun yanı sıra “ikinci iş bulma, tüketim kısma gibi uygulamalarda sayılabilir” (Şengül ve Ersoy, 2003). Bu stratejileri kendi etniklikleri içinden hareketle deneyimleyen Çingenerlerin ifadelerine bakıldığında:

“Eşim sanayide çalışıyor ama aldığı maaş 4 kişinin geçimi için yetmiyor. Aldığı maaş asgari ücret bile değil. Onunla geçim sağlamaya çalışıyoruz. Onun dışında parayı alana kadar zaten bakkaldan borçla alıyorum. Bakkal tanıdık olduğu için borç veriyor sağ olsun. Evim eşimin babasından miras kaldı. Bizim olsa ne olur mutfağım banyom yok. Bir odam var oraya ocağı koydum hem mutfağım hem de hepimizin yattığı bir oda. Banyoyu desen tuvalette yıkanarak hallediyoruz. Yapacak bir şey yok. İki baza var çocuklar orda yatıyor. Masa bir de buzdolabım var. Aşağıya gidiyoruz odun parçalamaya tahta bulmaya gidiyoruz. Dari falan da topluyoruz geliyoruz. Ne yalan söyleyeyim istemiyordum Roman olmak falan da. Fakirlikten dolayı istemiyorum Roman olmayı sanki bizim kaderimizmiş gibi içinden çıkamıyoruz. Bizim neyimiz eksik zenginlerden biz niye gidemiyoruz bir lokantada yemek yiyemiyoruz bir denize girip tatile gidemiyoruz. Anladın mı eşimin aldığı para bir gün kalmıyor elimde ihtiyaçlara gidiyor. Yok bakkaldır yok çocukların ihtiyacıdır öyle gidiyor o para. Benim büyük oğlan hem okuyup hem de babasının yanına gidiyor hem

de çalışmaya gidiyor. Babası birde çocuğum okurdu bir şey olamazsa en azından benim yanımda iş öğreysin elinde mesleği olsun istiyor.” (K,38)⁷⁸

“Eşim ve benim kazancıyla idareli olduğu kadar yaşamaya çalışıyoruz. Bu ay bir şey olmasa bile diğer aya bırakıp karşılamaya çalışıyoruz. İhtiyacım olduğunda komşumdan ya da bakkaldan yazdırarak ihtiyacı karşılamaya çalışıyorum.” (K,40)⁷⁹

K38'in yaşanan yoksulluk ve yoksunluktan beraberinde getirdiği risklerden toplumsal cinsiyet rolleri göz önüne alındığında en fazla kadınlar etkilenmektedir. Şöyle ki yoksulluğu algılama ve yoksullukla baş etme stratejilerinde son derece belirleyici olan toplumsal cinsiyet rolleridir. Buna göre erkeklere verilen toplumsal rol haneyi güçlendirmek, kadınlara verilen rol ise eve giren gelirle aile üyelerinin yeniden üretimini sağlamak olduğundan farklılaşma bu noktada ortaya çıkmaktadır (Ulutaş, 2009). Bora (2007) yoksulluğa ve yetersiz beslenmeye ilişkin kadınların tepkilerini daha çok utanarak, erkeklerin ise öfkeyle ortaya koyduğunu belirtmiştir. Kadınlar, haneye giren parayı hane üyelerinin beslenme, ısınma, sağlık, eğitim, temizlik giderlerini karşılayacak biçimde kullanmakta yükümlüdür. Paranın yetersiz geldiği durumlarda K38 ve K40 da görüldüğü gibi temel gereksinimleri karşılamak için beslenmeye yönelik bakkaldan veresiye almak, ısınma için yakacak yardımı veren kurumlara başvurmak ve etraftan odun tahta bulmak gibi çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir (Ulutaş, 2009). Bu anlamda yoksulluğa karşı tepkiler ya isyan (“fakirlikten dolayı istemiyorum Roman olmayı sanki bizim kaderimizmiş gibi içinden çıkamıyoruz”) ya da başa çıkma şeklindeki stratejilerle belirlenmektedir. Bu başa çıkma stratejileri ise yoksulluk bağlamında bir kısır döngü yaratmaktadır (Gökbayrak, 2002). Derinleşen yoksulluk, kent yoksulluğu, işgücü piyasalarının enformelleşmesi gibi toplumsal sorunlarla baş edebilmede bir çözüm arayışının ürünü olan başa çıkma stratejisi, hayatta kalma stratejisi, mücadele stratejisi ve geçinme stratejisi gibi kavramlar sosyal bilimler literatüründe yoksulluk kavramı ile beraber anılmaktadır (Şahin, 2018). Bu anlamıyla konjonktüre bağlı ortaya çıkan kavramın kendisi de kısır döngüye sebebiyet vermektedir. Şöyle ki K38'in ifade ettiği gibi “ ‘yoksulluk ‘normal yaşam’ olarak kabul edilen her şeyden mahrum bırakılma demektir. Yani bir başkası gibi ya da ‘istenilen düzeyde olamama’ gibi demektir. Bu durum, kendini beğenmeme, utanç ya da suçluluk duymayla sonuçlanır” (Bauman, 1999: 60). Şayet tek göz odada tüm ihtiyaçlarını karşılamaya çalışması mekân yoksulluğunu da yaşadığını göstermektedir. K38 yoksulluğu

⁷⁸ (K,38): 38, Kadın, Evli ve iki çocuk, İlkokul mezunu, Ev hanımı, Ilıcabaşı

⁷⁹ (K,40): 40, Kadın, Evli ve iki çocuk, İlkokul mezunu, Ilıcabaşı

ifade ederken “fakirlikten dolayı istemiyorum Roman olmayı sanki bizim kaderimizmiş gibi içinden çıkamıyoruz” ifadeleri Çingenerlerin içinde bulunduğu damga bununla gelişen sosyal dışla(n)ma süreçleri ve kısır döngü içerisinde yaşanan yoksulluk bir kader olarak tanımlanmaktadır. Eşinin elde ettiği gelire ki bu gelir bir kişinin yaşamını idame ettirmesi için sahip olması gereken gelir bile değilken bu elde edilen gelir ile 4 kişinin geçiminin sağlandığı ifade edilmektedir. Bu anlamda K38 totalde 1997 yılında yayınlanan insani gelişme raporunda, insani gelişme kavramının yanında ilk defa kullanılan “insani yoksulluk” luğu da ağır yaşamaktadır. Dolayısıyla “insanca yaşam imkânlarından yoksun olmayı ifade eden ‘insani yoksulluk’ yeterli beslenememe, sağlıklı içme suyuna sahip olamama, sağlık ve eğitim imkânlarından yararlanamama, evsizlik, okumayı ve uygun şekilde konuşmayı bilememe, herhangi bir iş sahibi olamama, gelecekte korkma, güçsüzlük ve özgürlüğün yetersiz oluşu anlamlarını içermektedir.” (Sapançalı, 2001: 128) Bu yaklaşımın oluşmasına sebebiyet veren düşünce ise “1998 Nobel ekonomi ödüllü Amartya Sen’in yapabilirlik yaklaşımına dayanmaktadır. Sen’in yapabilirlik yaklaşımı yoksulluk ve kalkınma arasındaki ilişki bağlamına yeni bir perspektif kazandırmakla beraber” (Gürses, 2009: 341) insanın açlık, sağlıksızlık, kötü barınma koşullarından ve her türlü kaçınmak isteyeceği durumlardan kaçınabilme yetisidir. Yeterli gelire sahip olmayan bu katılımcı kendi yaşam standardıyla toplumun diğer üyelerinin yaşam standartlarını karşılaştırdığında kendini başkalarına göre de yoksun olarak değerlendirmektedir. Şöyle ki “bireyler eğer hizmet almıyorlarsa ve diğer insanlar ki bu geçmiş ya da gelecek zamanda kendileri de dâhil olmak üzere hizmeti aldıklarını görüyorlarsa, hizmeti istiyorlarsa ve bu hizmeti almalarını mümkün görüyorlarsa, görelilik olarak yoksun olurlar” (Runciman’dan akt. Harvey, 2016: 99). Bu anlamda hem yeterli gelire sahip olamayan hem de görelilik yoksunluğu yaşayan K38 yoksulluğu daha derin ve ağır yaşamaktadır. Dolayısıyla yoksulluk derecesi arttıkça, umutsuzluk, geleceğe dönük endişe ve öfkelerde de artışlar olmaktadır (Aytaç, 2016). Şayet “olmaz olsun böyle hayat” diyen K19’a bakıldığında:

“Türklerin yaşam tarzı ayırdır. Romanların ise bütçesine göre yaşam tarzı var yani yoksa bütçesi olduğu kadarıyla bir yaşam tarzı benimser. Ama olmaz olsun böyle hayat.”
(K, 19)⁸⁰

Haliyle geleceği olmayanın nefreti artmaktadır. Mutlak yoksulluk sınırı altında ve görelilik yoksulluk sınırsızlığı arasında kendi durumunu “yapabilirlikten yoksun” luk

⁸⁰ (K,19): 19, Erkek, Bekar, Lise öğrencisi, Ilıcabaşı

kıskacında etnik kimliğinin yaşattığı bir kadermiş gibi görmektedir. Bu anlamda “yoksulluğu kritik kılan şey, yalnızca giderek derinleşen toplumsal eşitsizlik ve maddi sefalet değil, aynı zamanda bunların kendilik üzerinde yarattığı duygusal-sembolik şiddettir. Keza yoksulluğu yaşayan bireyler sadece açlıkla sefaletle uğraşmamakta bunun yanı sıra onurlarına özsaygılarına ve özgüvenlerine yönelen tehditle de karşı karşıyadırlar” (Erdoğan, 2002: 66). Ve bu durum ekonomik, kültürel ve sosyal yoksullukla sonraki kuşaklara aktarılmaktadır. Bağlamsal olarak zaten grubun içinde doğmuş ya da yetişmiş her üye, ona atalardan, öğretmenlerden ve otoritelerden miras kalmış standartlaşmış hazır kültürel örüntü şemalarını, sosyo-ekonomik habitusunu toplumsal dünya içinde meydana gelebilecek her türlü durum için sorgulanmamış ve sorgulanamaz bir kılavuz olarak kabul eder (Schütz, 2016). Ailenin ekonomik yetersizliğinin kendi hayatında döngüsel olarak yarattığı tahribatı anlatan K71’in ifadeleri hemen hemen orta yaş üstü tüm katılımcılar tarafından vurgulanmıştır.

“Benim okuma yazmam var ama devam edemedim. Ailemin durumu olmadığı için bende iş hayatına girdim. Esnaflık yapıyorum. İçkim yok, kumarım yok, sigaram yok. Olana şükrediyoruz. Olmadığında komşular ya da akrabalar el uzatıyor. E bide pamuk, çapa onlarda olursa onlara da gidiyoruz. Ama o işlere de makineler geldi bize ihtiyaç duyulmuyor. 45 senedir seyyar satıcılık yapıyorum. İstanbul’dan 65 te buraya geldim. Burada kaldım. 17 sene gurbete gittim geldim. İş için iş nerdeyse ben ordayım. Şimdi çiçek satıyoruz. Devamlı ordayız. Havalar biraz sıcak olduğu için başka işler yapıyoruz. Ekimde çiçek başlayacak o zamana kadar da pazarlarda kemer satıyorum. Ne iş çıkarsa gidiyorum.” (K,71)⁸¹

K71’in yoksulluğu ve bununla baş etme stratejilerine bakıldığında kendisi gibi ailesinin de yoksul olması eğitimini tamamlayamamasına sebep olmuştur. Aileye yardımcı olmak için erken yaşta çalışma hayatına dâhil olan K71 seyyar satıcılık, çiçekçilik gibi düzensiz güvencesiz ve geliri belirsiz işlerde çalışmaktadır. Yoksulluk söz konusu olduğunda sıkça dile getirilen “dayanışmacı geniş aile bağları” “komşu yardımları” yoksulluğun geçici bir durum olmaması, süreklilik arz etmesi sebebiyle aile dayanışması ya da komşuluk dayanışması yeterli olmamaktadır. Bu nedenle geçim stratejilerinde sosyal yardımların yoksulluğun sonuçlarını hafifletme anlamında önemli olduğu yapılan çalışmalarda ortaya çıkmaktadır (Şener, 2009). Şöyle ki görüşmelerde görüşmeciler geçim

⁸¹ (K,71): 71, Erkek, Evli ve üç çocuk, Okur yazar, Çiçekçi, Ilıcabaşı

stratejileri bakımından bakkaldan borçla ihtiyaçları karşılama, devlet yardımları, toplumsal ve ailevi mekanizmalar tarafından yapılan yardım ve aktarımlarla geçimlerini sağladıklarını ifade etmişlerdir.

“Ben evin geçimini sağlarken bir ay için 50 milyonluk masraf yapıyorum. Olmadığı zaman kaynanam bize yardım ediyor. Bazen hanım hale gidiyor oradan kalan sebze meyveleri getiriyor öyle öyle yaşam devam ediyor.” (K,25)⁸²

“Komşum olan teyze sağ olsun yardımlarını çok gördüm. Mum ışıklarında kaldım susuz kaldım ama teyze sağ olsun çok yardımcı oldu. Komşularım iyi yardımcı oluyorlar. Aylık yardım alıyorum geçimimi onunla sağlıyorum. Allah kimseyi bir başkasına muhtaç etmesin.” (K,39)⁸³

“Çilek toplamaya dayı başının belirlediği zaman aralıklarında çalışmaya gidiyorum. Kazandığım bana yetmiyor ki bide çoluk çocuk okutuyorum. Aha bayram geliyor çocuklar kıyafet istiyor ayakkabı istiyor ne diyeyim. Geçimimi sağlayamadığımda borç para alıyorum ama onu da iki gün içinde vermem gerekir yoksa nasıl olacak. Düzenli iş bulamadım hep çilek toplamaya ya da günübirlik çıkan işlere çağırıyordu dayı başı ona gidiyordum.” (K,46)⁸⁴

“Geçimini belediyenin verdiği yardımlarla karşılıyorum. Oturduğum ev belediyenin evi zaten çocuklarım evli eşimi kaybettim. Annem babam zamanında reçberlik vardı (tarımla uğraşıyorlardı). Sonra çibık yaptılar. Bende onlardan öğrendim. Çocuklarımı okutamadım. Ama oğluma Hüseyin Aksu iş sağladı. Baya ekmeğini yedik. Hüseyin Aksu gece 3 4 sokak sokak gezer temizliğine bakardı. Bizleri ziyaret ederdi. Bu mahalleden memnunum komşularım tanıdık. Başka yerde de kaldık ama kimse konuşmazdı. Ama kendi mahallem daha başka. Bu mahalleden başka yerde yaşamak istemem. Çünkü yapamam. Sıkılsam halimden komşum anlar. Bir şeye ihtiyacım olsa yine komşum koşar.” (K,54)⁸⁵

K25, K39, K46, K54’ün ifade ettiği gibi mahallelinin çoğu devlet yardımları, toplumsal ve ailevi mekanizmalar tarafından yapılan yardım ve aktarımlarla ya da birden fazla işte çalışarak ki bu da düzensiz güvencesiz ve düşük gelirli işlerle geçimlerini sağlamaya çalışmaktadırlar. Sürekliliği olmayan bu yardımların düzensiz verilmesi

⁸² (K,25): 25, Erkek, Evli ve iki çocuk, Ortaokul mezunu, Temizlik görevlisi, Ilıcabaşı

⁸³ (K,39): 39, Kadın, Evli, İlkokul terk, Ev hanımı, Cuma mahallesi

⁸⁴ (K,46): 46, Erkek, Evli ve üç çocuk, Hamallık, Ilıcabaşı

⁸⁵ (K,54): 54, Kadın, Dul ve dört çocuk, Ev hanımı, Ilıcabaşı

Çingenelerin belirsizliklerle dolu yaşamlarında düzenli bir gelir getirme işlevi de görememektedir. Hak temelli politikalar aracılığıyla ihtiyacı olan kesimlere gelir aktarılması, ihtiyaçlarından kurtulma hakkının da bir gereğidir. Yoksulluk ve sosyal dışla(n)ma kısır döngüsünden çıkamayan ki çıkmasına engel olan da yine bu kısır döngünün kendisi olan tüm süreçler için Çingene toplumuna, temel fizyolojik ihtiyaçlar gibi hak temelli gelirin aktarılması, yaşamlarını sürdürmeleri, için vazgeçilmez olan temel ihtiyaçların güvenceli bir şekilde karşılanması ve gelecek kaygısından kurtulmaları önemlidir (Aşkın2, 2012). Aksi takdirde K28'in ifadeleri kendi gerçekliklerinin ne kadar görünmez kılındığı acı gerçeğini göstermektedir.

“Bizi tanımıyorlar tanımak istemiyorlar. Sorunsuz kendi yoksulluğumuzla yaşamamızı istiyorlar.” (K,28)⁸⁶

4.2.4. “Kronik Yoksulluk” ve Damgalı Öğrenciler Olarak Çingene Çocukları

Etnik kimliği nedeniyle damgalanan ve bunun akabinde dışlanan bir topluluk olan Çingeneler kendi özelliklerini, kültürel değerlerini, yaşayış tarzlarını korumak amacıyla şehrin kıyılarında kendilerine yerleşim alanı açarak yaşamlarını idame ettirmeye çalışmaktadırlar. Fakat bu yerleşim alanları etnik kimliğine bağlı olarak ve hatta bazen mekânsal damgayla iç içe geçen süreçler nedeni ile emek piyasasından yok sayılarak kolektif tüketimden dışla(n)malarına neden olmuştur. Çingeneler emek piyasasından dışlanarak yaşamlarını sürdürebilecek zorunlu maddi ve manevi olanaklardan yoksun düzensiz güvencesiz ve geliri belirsiz işlerde çalışarak yaşamlarını idame ettirmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca yoksulluk sınırında yaşamlarını sürdürürken kendilerine geçim stratejileri oluşturmuşlardır. Bu geçim stratejileri arasında öncelikli olarak aile içinde çözümler üretilmektedir. Bunlar arasında ikinci iş bulma, kadın ve çocukların emek pazarına çıkmak gibi stratejiler geliştirilmektedir (Şengül ve Ersoy, 2003). Ve bu stratejilerden belki de en önemlisi aile üyeleri arasında çocuklarında iş hayatına atılmak zorunda kalmasıdır. Keza UNICEF'in “Dünya Çocuklarının Durumu 2001” raporuna göre gelişmekte olan ülkelerde doğan her on çocuktan dördü aşırı yoksulluk içindeki bir dünyaya gelmektedir. Bu anlamda yoksulluğun aileler ve çocuklar üzerindeki etkilerine bakıldığında; geliri düşük olan hane halklarında kadınlar ve çocuklar dâhil olmak üzere her bireyin işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır (Gönen vd, 2002). Aile bütçesine yardım etmek için birçok çocuk eğitimini tamamlayamadan okuldan alınmaktadır. Bu sebeple eğitim hayatına devam edemeyen

⁸⁶ (K,28): 28, Erkek, Evli ve iki çocuk, Üniversite mezunu, Sepetçilik, Ilıcabaşı

ebeveynlerin çocuklarının da aynı döngüyü devam ettirmesi yoksulluğun kronikliğinin ve eğitimsizlik sarmalının nesillere aktarımını doğrular niteliktedir. Bu anlamda eğitim hayatından kopukluğa neden olan süreçleri görüşmeciler şöyle ifade etmektedir:

“İlkokul mezunuyum. Ailem sepetçilikle uğraşıyordu. O zaman maddi güçlükler iyi değildi. Bizde okuyamadık. Ailede herkes sepet yaparak geçimi sağlıyordu. Bizde onlara yardım ederek bu mesleği edindik. 5 çocuğum var hepsini okutmaya çalışıyorum. Çocuklarımı okuturken maddi sıkıntılar yaşıyorum. O yüzden çocuklarda yardıma geliyorlar.” (K, 37)⁸⁷

“Abla liseye kadar burada okudum. Eve yakın yemek yemeye geliyordum. Ama lisem çarşıda buradan uzak sabah erken kalkıyorsun arabaya binmek zorundasın orada yemek yemek zorundasın anneannem yaşlı aylığı ile her gün nerden para bulsun bana olmuyordu. İş aradım iş bulamadım okuluma devam etmek istiyorum ama maddi durumlar yüzünden olmadı. Kaydımı dondurdum.” (K,19)⁸⁸

“Bende okuyamadım. 5.sınıfa kadardı okul. Ama gider çapada babama yardım ederdim. Susam ettik darı ettik onlarla uğraştık. Çapa yüzünden okuyamadık.” (K,54)⁸⁹

“5. sınıfa kadar Ilıcabaşında okudum. Sonra ortaokulu başka bir yerde okudum. Okulum iyiydi gelgelelim maddi sıkıntılardan dolayı bırakmak zorunda kaldım. Okulu bıraktınca mecburen hasır işlerine başladım. El arabasıyla çıkıp tek tek kâğıt topladığımız da oluyor. Geri dönüşüm gelip alıyor. Haftalık yüz lira falan kazanıyoruz.” (K,29)⁹⁰

Eğitimsizliğin nedenlerini ekonomik yetersizliklere bağlayan K19 lisede eğitim-öğretime devam etmekte olduğu halde bu sorunu yaşamaktadır. K54 ve K29 ise kendi ailelerinin ekonomik yetersizlikleri sebebiyle eğitimlerini tamamlayamadan ailenin sahip olduğu işlere eklenerek kısır döngünün parçası olmuşlardır. Ebeveynlerinden aldıkları ya da stratejik yardım amaçlı girdikleri yoksulluk döngüsünün bir parçası olmuşlardır. Bu kısır döngünün parçası olmak aynı zamanda kendi çocukları için de yoksulluk yaratmış bu hal kronik bir hale dönüşmüştür. Bunun yanı sıra ailelerin de çocukların eğitimine önem vermediği gibi düşünceler de yaygındır. Bu anlamda görüşmeciler eğitimde aile faktörünün önemi ve etkisine şu sözlerle değinmiştir:

⁸⁷ (K,37): 37, Erkek, Evli ve beş çocuk, İlkokul mezunu, Ilıcabaşı

⁸⁸ (K,19): 19, Erkek, Bekar, Lise eğitimine devam etmekte, Ilıcabaşı

⁸⁹ (K,54): 54, Kadın, Dul ve dört çocuk, Ev hanımı, Ilıcabaşı

⁹⁰ (K,29): 29, Erkek, Bekar, Ortaokul terk, Hasır dekorasyonu, Ilıcabaşı

“Okulunu bırakmak zorunda kaldı. Çünkü ablacım hayat o kadar zor ki istedim okusun ama bu geçim derdinden o da çalışmak zorunda olduğunu gördü okulu bıraktı. 4 tane çocuğum var biri evli diğerlerinden bir tane kızım okul okuyor devam edecek mi bilmiyorum ama okumasını istiyorum. Zamanında bende okuyamadım ki menderes kenarına sepet için gittiğimizde 3 4 ay ovalarda kalıyorduk. O zamanda fakirlik derdiyle uğraşıyorduk. E bide bizim eskiler birazda cahilmiş okumak ne işine yarayacak 5.sınıfı bitirdin mi tamam yeterli diyorlardı. Ama farkında olsaydım okurdum. Okumak çok başka bir şey daha iyi.” (K,47)⁹¹

“İlkokul 5. Sınıfa kadar Ilıcabaşında okudum. Devam edemedim ekonomik yetersizliklerden. Geçim kaynakları ve ailemin ilgisizliğinden dolayı çocuklar arada kaynıyor ve okumadan başa buyruk çocuklar büyüyor.” (K, 36)⁹²

K47 ve K36 ekonomik yetersizliklerden ve ailelerinin eğitime önem vermemesinden eğitimlerini devam edemediklerini ifade etmişlerdir. Şayet “Görmezlikten Geline Eşitsizlik: Türkiye’de Romanların Barınma ve Eğitim Hakkına Erişimi” başlıklı raporda da Çingenelerin ebeveynlerinin, eğitim ve bilinç eksikliğinden dolayı eğitime gereken önemi vermediği vurgulanmaktadır. Hem ekonomik yetersizlikler hem ebeveynlerin eğitime gereken önemi vermemesi eğitimsizlik sarmalına sebep olmuştur. Ekonomik yetersizliğe rağmen ailesi tarafından desteklenip eğitim-öğretim hayatına devam etmesi istenen çocuklarda başka sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu anlamda Çingenelerin okula devam edememe sebeplerinden bir diğeri de, her alanda karşılaştıkları kimliksel damgalanmanın okul sıralarında da devam etmesidir. Bu durum çocukların okuldan soğumalarına ve sonunda okulu terk etmelerine neden olmaktadır. Bu dışla(n)ma iki boyutta ortaya çıkmaktadır. İlki Çingene çocukların, okulda diğer öğrenciler tarafından dışlanması bir diğeri ise okul yönetimi tarafından dışlanmalarıdır. Görüşmecilerin çoğu bu noktada okul yönetiminden ziyade arkadaşlarının kendilerini dışladıklarını belirtmişlerdir. Dışla(n)mayı yaşayan ebeveynler, “gözden düşürülebilir” damgayı yaşamamaları için çocuklarının etnik kimliğini gizlemelerini istemektedir.

“İlkokul mezunuyum. Ailem sepetçilikle uğraşıyordu. Zaten 55 senedir ailecek buradayız. O zaman maddi güçlükler iyi değildi. Bizde okuyamadık. Ailede herkes sepet yaparak geçimi sağlıyordu. Bizde onlara yardım ederek bu mesleği edindik. 5 çocuğum var

⁹¹ (K,47): 47, Erkek, Evli ve dört çocuk, İlkokul mezunu, Hurdacılık, Ilıcabaşı

⁹² (K, 36): 36, Erkek, Bekar, İlkokul mezunu, Sepetçilik, Ilıcabaşı

hepsini okutmaya çalışıyorum. Çocuklarımı okuturken hem maddi hem de Roman olduğumuz için ayrımcılık konusunda çok sıkıntı yaşadık. Hocaları çok fazla ayrımcılık yapmasa da arkadaş ortamında dışlıyorlardı. (Çocuğu anlattı) Belli etmemeye çalışıyorlardı. Ama insan anlıyor. İyi bir şey olduğu zaman çağırılmazlardı. Dalga geçerlerdi. Çingen Şopar diye.. Hiç değişmiyor abla iyi de olsan Çingensin şoparsın diye dalga geçerlerdi. Hep önyargı önyargıdan başka bir şey değil. Biz okuyamadık çocuklarımız okusun istiyoruz uğraşyoruz. Ama istiyorum Roman olduklarını gizlesinler çünkü biz yaşadık onlar yaşamasin.” (K,37)⁹³

K37’ nin ifadelerinde de yer aldığı gibi “gözden düşürülmüş” damgayı ve bununla şekillenen dışla(n)ma ve ayrımcılık durumlarını yaşadığı için çocuğunun bunları yaşamaması için etnik kimliğinin başkaları tarafından bilinmeden kalmasını sağlayabilecek, açığa çıkmasını engelleyebilecek biçimde süreci kontrol etmesini istemektedir. Bu anlamda damgalama sürecine ilişkin stratejisinin kimliğini gizlemek olduğunu da ifade etmektedir. Bunun yanı sıra mahallede sözü geçen bir ailenin çocuğunun okumuş olması ve akabinde istihdam edilememe sebepleri olarak kimliksel damganın etkili olduğunun vurgusu başka ailelerin eğitime bakış açısını etkilemektedir. Eğitim Çingenelerin kendi değerlerinin yeni nesillere aktarıldığı bir yeniden üretim süreci olmaktan ziyade yaşamı idame ettirmek için zorunlu bir ihtiyaç olan istihdam kapısı olarak görülmektedir. Bu anlamda Çingeneler için eğitim salt “iş bulma” ya da meslek edinme olarak tanımlanmakta ve bu durum gerçekleştirilmediğinde “değişen bir şeyin olmadığı” düşünülmektedir. Bourdieu’nun “habitus” kavramı Çingenelerin eğitime bakışını çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü Çingenelerin gündelik yaşam pratiklerinde tekrarlarla oluşturulan davranış kalıpları bilinçlerini, kişiliklerini ve algılarını belirlemiştir. Şöyle ki “insanlar yaşadıkları gibi inanır, düşünür, hisseder ve hoşlanır; inandıkları, düşündükleri, hissettikleri, hoşlandıkları gibi yaşarlar” (Aktay, 2007: 478) Bu anlamda katılımcıların eğitim konusundaki “öğrenilmiş çaresizlik” ile ördükleri bakış açılarına bakıldığında:

“Çiçekçilikte hiç belli olmuyor kazandığımız para. Çocuklar okula devam ediyor. Okutmaya çalışıyorum. Elimizden geldiği kadar okutmaya çalışıyoruz. Eşim arada pazarda çalışıyor. Çocukları da yazın kendiyle götürmek istiyor. En azından okumayacaksa bile elinde bir iş olsun diye. Okuyan burada rol model olan var. Ama onlarda işsiz.” (K,40)⁹⁴

⁹³ (K,37): 37, Erkek, Evli ve beş çocuk, İlkokul mezunu, Sepetçilik, Ilıcabaşı

⁹⁴ (K,40): 40, Kadın, Evli ve iki çocuk, İlkokul mezunu, Temizlik görevlisi, Ilıcabaşı

“Okuryazarım ben okula gidemedim. Ama çocuklarımı okuttum. Ben de arkadaşlarımdan öğrendim. Memlekette hayvanlarımız vardı. Onları gütmeye gidiyorduk. Evde de sepetle uğraşıyorduk. Geçim derdini karşılıyorduk. Bizim burada ya parasızlıktan ya da okuyanların “bir şey” olmamasından dolayı okula devam edilmiyor.” (K,75)⁹⁵

K40 ve K75’in ifadelerinde de yer aldığı gibi yoksullukla baş etmede kendileri de ebeveynlerine destek olmak aile bütçesine katkı sağlamak için emek piyasasına erken yaşlarda girmişlerdir. Çocuklarını okutmak istediklerini ifade eden katılımcılar sonunda bir iş sahibi meslek sahibi olmamalarının verdiği kaygı ile eğitimden beklentiyi düşürmektedirler. Fakat bu durum salt Çingenelerin değil tüm herkesin kaygılandığı bir sorundur. Şöyle ki “neoliberal ekonomik küreselleşmenin yol açtığı işsizlik, özellikle vasıflı-genç kuşaklar arasında yüksek işsizlik düzeyi gelecek korkusu ve karamsarlık üretmektedir (Yıldız, 2008: 30)”. Yani sonuç olarak ailelerinin finansal kaynakların yetersizliği, önyargılar ve düşük beklentiler eğitimsizlik sarmalını oluşturmakta ve kendisini yeniden üretmektedir. Bu döngü nesilden nesile geçen bir hal almaktadır.

---

⁹⁵ (K,75): 75, Erkek, Evli ve altı çocuk, Okur yazar, Sepetçilik, Ilıcabaşı

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

“Toplumun geneli tarafından azınlık, madun konumuna tabi tutularak ‘normallik’ tanımına uymayan kendi gibi konuşmayan, giyinmeyen, yaşamayan Çingeneri kendi rutin ve mekân ik hayatlarımız özgürlüklerimizi boğduğunda, ‘demir kafes’imizin farkına vardığımızda, ‘tatlı Çingenem’, ‘Çingene güzeli’ gibi çeşitli kostümler içinde hatırlar ve onlara imreniriz (Mollaer, 2006: 1)”. Bu anlamda Çingener “normallerin” dünyasında sadece bu tarz anılmalarla var olabiliyorken onun dışındaki tüm süreçlerde “normaller” hegemonyasının “görünmez ötekileri”dir. Bu görünmez ötekiliklerini doğru analiz edebilmek ve etnik damgayı toplumsal yaşamda görebilmek için bağlantılı olarak sosyal dışla(n)ma örüntüsü içindeki bütünlüklü ilişki incelenmiştir. Bu ilişkiyi anlayabilmek amacıyla Aydın’ın Efeler ilçesine bağlı Ilıcabaşı ve Cuma mahallesinde Haziran- Ağustos ayları arasında 17-75 yaşları arasında 30 Çingene katılımcı ile derinlemesine görüşmeler yoluyla araştırma verileri toplanmıştır. Bununla birlikte Ilıcabaşı mahallesi ve Cuma mahallesi ile Çingene kimliğinin araştırma alanı üzerindeki etkisi oldukça fazladır. Kimlik oluşumu üzerindeki bu bağlamsal etkiler, verilerin değerlendirildiği başlıklar arasında oldukça iç içe geçen döngüyle sonuçlanmıştır. Bu anlamda araştırma Çingene katılımcıların yaşadığı etnik damgalanmanın, toplumsal yansımalarını sosyal dışla(n)manın tezahürleri bağlamında irdelemeye çalışmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde; araştırma soruları, araştırmanın kavramsal kısmı ve saha boyutu dikkate alınarak belirlenen temalar üzerinden analiz edilmiştir. Dolayısıyla veri analizi iki farklı bölüm ve alt temalarıyla ele alındıysa da, bulgular birbiri ile büyük oranda ilişkili olmayı sürdürmüştür.

Çingenerin etnik kimliği nedeniyle ötekileştirildiği ve ayrımcılığa uğradığı “makul çoğunluğun” yarattığı normallik hegemonyasından ileri gelmektedir. Çingener görelilik olarak kendi rızasıyla “normallerin” dünyasına girememekte ve tam anlamıyla da bu dünyanın dışında değillerdir. Her ne kadar normallerin hegemonyasından kaçarak kendi özneliğini koruyan bir topluluk olsa da bu tanımlamalar, etiketlenmeler ve dışla(n)malar Çingenerin anlam dünyalarını etkilemektedir. Çünkü en nihayetinde normallik hegemonyası, önyargı ve kalıpyargılarla bir bütün içinde Çingenerlere “gözden düşürülmüş” damganın yol açtığı “gözden düşürülmüş” bir kimlikle yaşamayı öğretmektedir. “Gözden düşürülmüş” kimlikle yaşamaya çalışan Çingenerler bunun için stratejiler geliştirmişlerdir. “Gözden düşürülmüş” damgada, birey farklılıklarının diğer üyeler tarafından bilindiğini ve onlar için bu bilginin açık olduğunu düşünür. Normallerin hegemonyası Çingenerin anlam

dünyasına ve bedenlerine sirayet etmiştir. Bu genellikle “normaller” ve Çingener arasındaki iletişimde ifade edişlerdeki önyargılı, kalıpyargılı söylemlerle ve tarif edilemeyen bakışlarla olmaktadır. Bu durum Çingener tarafından kızgınlık ve öfke şeklinde yorumlanmıştır. Bunun yanı sıra kimi Çingenerler etnik kimliği nedeniyle ayrımcılığa uğradığının farkındadır. Bunun farkında olan Çingenerler “gözden düşürülerek” dışlanacağına farkında olduğu için bu ihtimali ortadan kaldırmak ya da en aza indirmek için kimliğini gizlemeyi ve bir anlamda “toplumsal gizlenmeyi” tercih edebilmektedir. Ayrıca damganın görünür olmadığı durumda baskın grupla iletişim içinde olduğunda ya da onlarla konuşurken kendilerine ait olmayan bir söylemle, baskın onların onlar hakkında sundukları söylemle konuşmak gibi bir takım stratejiler geliştirmişlerdir. Keza Çingenerlerin, Çingene olarak tanımlanmaktan/isimlendirilmekten korkmaları ve bu isimlendirmeyi kabul etmeyişleri Çingene kavramının yarattığı çağrışımların olumsuz pejoratiflerle ifade edilmesidir ki Çingeneliğin bu tanımlanış biçimi baskın gruplardan “ödünç alınan” söylemdir. Bu anlamda “Çingene olma” kirlenmişliktir ve bunun bir yansıması olarak Çingenerler “Çingene olmaktan” korkmaktadırlar. Bu görünür olan damgasına ilişkin Çingenerler damgaya sahip çıkarak, ona statü kazandırmaya çalışır. Bu durum tamamen Çingenenin kendi baş etmesi gereken sorundur. Bu sorunu Çingenerler var olan “kirlenmişliğe” statü kazandırarak yani “Çingene” yerine “Roman” isminin kullanımıyla gerçekleştirmektedir. Araştırmada Ilıcabaşı ve Cuma mahallesindeki katılımcıların büyük çoğunluğu kendilerini Roman kelimesi ile özdeşleştirmektedir. Görüldüğü gibi Çingenerler üç defa dışlama ve ötekileştirmeye maruz kalmıştır. Bunlardan birincisi Romanın Çingeneyi dışlaması ki bu etnografyasına dönük bir ötekileştirmedir. İkincisi ise yaşanan büyük toplumun, kendini asli unsur zanneden ve hegemonik bir şekilde sosyal, kültürel, ekonomik, politik süreçleri inşa eden egemen akıl üzerinden dışlaması. Son olarak üçüncüsü belki de “simulatif kirlenme” olarak tanımlanabilecek olan modernitenin inşa ettiği bir bilinçaltı var ve hegemonik mutlak doğruluklar üzerine inşa edilen bilinçaltı –ki bu modernitenin dinamikleri üzerinden gerçekleşmektedir. Bireyler de bu inşaya uymayanı dışlama/ötekileştirme refleksi uyandırmaktadır. Modernite öyle bir “alan” yaratmaktadır ki; bu moderniteye karşı özünde bir direnme refleksi olan Çingene “habitus”unu bile dönüştürme başarısına sahiptir. Egemen aslında modernitenin dinamiklerini içselleştiren ve kendi etnografyasından kopan hakim unsurlar, modern dinamikleri kendilerini inşa eden asli unsurlarmışçasına kabul edip bunun üzerinden, hem modern olmayanı (aynı etniklikten olsa bile) hem de Çingenerleri onların etnografik dinamikleri üzerinden dışlamaktadır. Bunun yanı sıra Çingene ya da Roman tanımlamalarının birbirinden farklı olmadığını düşündüğünü

ifade eden katılımcılara da rastlanmıştır. Ancak bu katılımcıları iki tanımlama arasında gördükleri farkın; iki grup arasında olduğu iddia edilen bir ayrılıktan ziyade nezaket, statü ve dışla(n)mışlıktan kaynaklandığını ifade etmişlerdir.

Çalışmaya yansıyan bir başka sonuç ise Çingeneleere karşı yapılan etnik ayrımcılık onlara yönelik olumsuz önyargı ve kalıpyargılara dayanmakta; bu durum içinde yaşadıkları toplumda farklı uygulamalara maruz kalmalarına neden olmaktadır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre Çingeneleer öznelliklerini korudukları mekânları nedeniyle dışla(n)manın yarattığı damgayı, bağlı olarak bu damganın yarattığı ekonomik alandan dışla(n)mayı, bu ekonomik alandaki dışla(n)manın yarattığı çok faktörlü bir yoksulluk döngüsünü beraberinde getirmekte ve bu kronikleşen yoksulluk döngüsü sonraki nesillere aktararak devam etmektedir.

Modernitenin tanımlamaları ve ürettiği akıl üzerinden tahayyül edilen mekân anlayışına uymayan yapılarıyla ve bu yapılarıyla iç içe giren kimliksel damgalama Çingeneleer mekânsal alanlardan dışla(n)masına sebebiyet vermiştir. Çingeneleer mekânı toplumsal değerlere ve anlamlara dayalı olarak mekânsal algı ve pratiklerini “özne”likleri çerçevesinde belirlese de şehir merkezlerden ekonomik, sosyal ve kültürel alandan uzakta birçok yerde damgalı mekânlar olarak anılmakta ve kent içi mekânlar arasında fiziksel mesafe yaratmakta Çingene olmayanlarla da sosyal mesafeler oluşmasına sebebiyet vermektedir. Bu sosyal mesafeler Çingeneleer ve diğer grupların karşılıklı olarak kapanmalarını ve böylelikle mekânsal dışla(n)mayı oluşturan unsurları yeniden üreten olguların daha da derinleşmesine neden olmakta ve damgalı mekânlar olarak kodlanmasına neden olmaktadır. Bu anlamıyla damgalanan ve kirletilmiş bir mekân olarak Ilıcabaşı normaller hegemonyasının modernite tanımları üzerinden “gözden düşürülmüş mekân”dır.

“Gözden düşürülmüş” bir mekân ve neoliberal küreselleşme sürecinin dinamiklerinin “geleneksel ekonomik alanlarını” daraltması nedeniyle Çingeneleer istihdam edilememektedir. Göçebe yaşam stratejisiyle getirdikleri ailemizden öğrendik dedikleri “çıbık” olarak tanımladıkları sepetlerin yerine günümüzde üretim ve hizmet noktasında kullanılan teknolojinin geçmesiyle plastik ürünler yaygınlaşmış ve sepetin kullanım alanları daralarak buna ihtiyaç azalmıştır. Daha çok aksesuar olarak kullanılan sepetlerin alıcısı olmayınca sepetçilikten elde edilen kazançta düşmüştür. Bundan gelir elde edemeyen Çingeneleer farklı iş kollarında da istihdam edilememektedir. Şayet katılımcıların geneli tarafından “Ilıcabaşı dediğimizde” gibi ifadelerle istihdam edilme taleplerinin yok

sayıldığı, görünmez kılınarak ikametgâha dayalı bir ayrımcılığı sürekli olarak yaşamakta olduklarını ve kısır döngü şeklinde yaşanan bu süreç nedeniyle de illegal ekonomi yaratıcıları/mak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Yoksulluğun suç mekanizmasını yarattığı çalışmada da görüldüğü üzere bu durum bireysel anlamda aşağılanma şeklinde hissedilen yaftalama, aynı zamanda sosyal ilişkilerin gerilimli bir hat üzerinde kurulmasına da neden olmaktadır. Bu anlamıyla damgalanan ve kirletilmiş bir mekân olarak Ilıcabaşı diğerleri nazarında “gözden düşürülmüş mekân ”dır. Bu “gözden düşürülmüş mekân ” medya araçları ve kamu görevlilerinin kullandığı dil üzerinden sürekli olarak üretilmektedir. Kitle iletişim araçlarıyla verilen mesajlar etnik kimlikleri nedeniyle damgalanan grupların toplumsal kaynaklara erişimini engellemektedir. Dolayısıyla Çingener karar alma süreçlerine toplumsal kaynaklara ve hizmetlere yeterince erişemediklerinde kendilerini güçsüz ve günlük yaşamını etkileyecek kararların alınmasında kontrolün ellerinde olmamasından ötürü kendilerini aciz hissetmektedirler. Ayrıca kimi mahalle sakinleri “devletle/polisle negatif temas” kurulması ve mekânın kirlilik üzerinden kendini üretmesi nedeniyle “meşru”luk zemini aradıkları için kendilerini o mahallenin bir parçası olarak görmemekte ve mahalleyi sahiplenmemektedir.

Mahalleden taşınmak istediklerini fakat evlerin tek bir haneye ait olmaması ve “geleneksel mesleklerini” devam ettiremeyecekleri kaygısıyla “oldukları yere çakılı kadersizlik kaderini” yaşamaktadırlar. Ayrıca kentsel dönüşüm projeleri de düzenli bir işte çalışmayan ve daireler için istenen kira bedelini ödeyemeyen Çingenerin sorunu için çözüm olamamaktadır. Tüm bunların yanı sıra tarihsel süreç göstermektedir ki Çingener her ne kadar dışla(n)ma dinamiklerine maruz kalsalar da Çingenerin mekânları öznelliklerinin hem bir devam ettiricisi hem de koruyuculuğu anlamında bir sığınaktır. Ayrıca kendilerine özgü yaşam biçimleriyle, moderniteye karşı duran mekân yapılarıyla Çingener, kendi mekânlarının öznesidir. Fakat bu öznellikleri damgalanıp dışla(n)dıkları hatta kentin kıyılarında kendilerine açtıkları yaşam mücadelesini görünmez kılmamalıdır.

Bu anlamda çalışmada katılımcıların genelinin formel alanda çalışmak için iş başvurularında bulduklarında Çingene olmaları veya Ilıcabaşı mahallesinde yaşamaları nedeniyle herhangi bir sonuç alamadıklarını ifade etmişlerdir. Geçimlerini ise babadan gelen sepetçilik işi veya buna ek olarak hamallık, hurdacılık, çiçekçilik, meyve-sebze toplama, pamuk toplama gibi enformel işlerden sağlamaktadır. Formel yollardan çözüm üretemeyenler illegal süreçlere eklenmişlerdir. Kimi mahalle sakinleri mahallenin,

“illegalite ve suçun merkezi” olarak sanılması ve istihdam edilememe nedeniyle kimi zaman kimliğini gizlemenin yanı sıra yaşadıkları mahalle bile sorulduğunda bunu söylememektedir. Bu durum “mekânsal kirletilmişliğin” yarattığı gizlenme stratejisidir. Ayrıca emek gücü olarak işgücü piyasasında yer alamayan Çingenerlerin yaşamsal stratejilerinin yine kendisinin dışlanmaya sebep olan mekanizmaların tekrardan üretimine neden olmaktadır. Katılımcıların genelinin söylemleri her ne kadar dışla(n)ma mağduriyetini içselleştirmeye sebep olsa da illegal ekonominin gerekçesi olarak gösterilmektedir. Dolayısıyla söylemlerden hareketle anlaşılacağı üzere Çingenerler çalışma yaşamının ve kamusal alanın dışına itilmişlerdir. Bu anlamda Çingenerler için umutsuzluk, çaresizlik, hayata tutunma gayreti pozitif sonuçlanmayınca bu umutsuzluklar sürekli bir çözülmeye, suç kapasitesinin artmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra emek gücü olarak üretim sürecinde yer alamayan Çingenerler kolektif tüketimde de yer alamamaktadır. İş gücü piyasasından dışlanan Çingenerler bu anlamda kolektif tüketimin dışında tutulmuş ve hatta kimi uygulamalarla yerel yönetimin ve bürokrasinin kendilerini ayrımcılık yaparak dışladıklarını düşünmektedirler. Hakları için örgütlendiklerinde ise medyanın hukuk ve düzene ilişkin ideolojik olan işlevi devreye girmekte “egemen toplumsal normları” tehdit eden grupların eylemleri ve davranışlarını “sapkın” olarak kodlayarak servis etmekte var olan kalıpyargılar tekrardan üretilmektedir. Mekânları “makul çoğunluk” ve normaller hegemonyasının korkulanı, sistemi tehdit edeni, marjinali aynı zamanda “biz” olmayanı yani “ötekisi” dir.

Bu anlamda Çingenerlerin yaşadıkları mahallelerin temel kentsel hizmetlerden yoksun olduğu ve kent ortamında marjinalleşerek, sağlıklı olmayan koşullarda yaşamını sürdürdükleri ve bağlı olarak derin bir sefaleti deneyimlediklerine ulaşılmıştır. Şöyle ki Çingenerlerin yoksulluğu çok yönlü ve karmaşık olduğu için salt gelir yetersizliği ile açıklanamamaktadır. Neoliberal politikaların emek piyasasında yarattığı olumsuzluklarla ve refah devletinden geri çekilmeler yoksulların daha da yoksullaşmasına sebep olurken Çingenerlerin yoksulluğunu da daha derinleştirerek içinden çıkılmaz duruma sokmuştur. Haliyle yoksullukla baş başa kalan haneler buna ilişkin stratejiler geliştirmişlerdir. Çingenerlerin genellikle geçimlik etkinliklere başvurdukları çocukların okula gönderilemediği, bakkaldan borçla ihtiyaçların karşılandığı, dayanışmacı geniş aile bağları ve komşu yardımları ile yaşamlarını idame ettirdikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra tüm bu süreçlerden yani yoksulluk ve yoksunluk risklerinden kadınlar daha çok etkilenmektedir. Kadınlar için içinde oldukları yoksulluk “hak” olarak kabul edilebilecek her şeyden mahrum

olma, bir başkası gibi olamama “etnik kimliğe bağlı kader” dir. Açıktır ki Çingeneler “yapabilirlikten yoksun”luk kıskacında etnik kimliğinin yarattığı kaderi yaşamaktadırlar. Bu durum bireylerin özsayılarına ve özgüvenlerine yönelen duygusal-sembolik şiddettir. Aynı zamanda bu durum ekonomik, kültürel ve sosyal yoksullukla da birleşerek sonraki kuşaklara aktarılmaktadır.

Bireylerin kendi ebeveynlerinden devraldığı yoksulluğu, çocuklarına aktardıkları bir kısır döngü eğitim olanaklarından da yararlanamamayı getirmektedir. Kronik yoksulluk “damgalı çocukları” na miras olarak bırakılmakta; var olan eğitimsizlik sarmalı devam etmektedir. Çünkü aileye yardım amaçlı enformel sektöre adım atan çocuklar bir nevi okuldan alınmakta ve eğitim hayatlarını devam ettiremeden düzensiz, güvencesiz ve geliri belirsiz işlerde çalışmaya başlamaktadır. Kimi çocuklar ailenin “geleneksel mesleği” ni öğrenerek en azından okur işsiz kalırsak elimizde zanaat olsun mantığı ile ebeveynlerinin yanında çalışarak okulu aksatmaktadır. Bunun yanı sıra mahalle sakinleri arasında ekonomik anlamda durumu diğer katılımcılardan görece daha iyi olan bir katılımcının üniversite mezunu olduğuna ulaşılmıştır. Bu katılımcının da diğer mahalle sakinleri nazarında “okudu ama bir şey olamadı yine bizim gibi sepetçilik yapıyor” gibi eğitimi salt istihdama bağlayan düşünceler yer almaktadır. Bu düşünceye sahip olan katılımcıların çocuklarını okutmak istediklerini fakat bir iş sahibi, meslek sahibi olmamalarının verdiği kaygıyla eğitimden beklentiyi düşürmektedir. Fakat bu durum salt Çingenelerin değil tüm herkesin kaygılandığı bir sorundur. Neoliberal küreselleşmenin yol açtığı işsizlik, vasıflı- genç kuşaklar arasında yüksek işsizlik düzeyi gelecek korkusu ve karamsarlık üretmektedir.

6. KAYNAKLAR

- Adaman, F., Ç. Keyder (2006). *Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışla(n)ma*, Avrupa Komisyonu, Sosyal Dışla(n)ma ile Mücadelede Mahalli Topluluk Eylem Programı 2002-2006.
- Akgül, B. (2013). Türkiye Çingenerinin Politikleşmesi ve Örgütlenme Deneyimleri. *Öneri Dergisi*, 9 (34).
- Akkan, B. E., Deniz, M.B. ve Ertan, M. (2011). *Sosyal Dışlanmanın Roman Halleri*. İstanbul: Punto Baskı Çözümleri.
- Akkaya, Ö. B. Çingenerler: “Başka Bir Dünyanın İnsanları”. http://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/makaleler/GMJ_2._sayi_Bahar_2011/pdf/Akkaya.pdf Erişim tarihi: 19 Eylül 2015.
- Aktay, Y. (2007). Pierre Bourdieu ve Bir Maxwell Cini Olarak Okul, *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*, (Der. Çeğin, G. vd.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alacahan, O. ve Duman, B. (2011). Dışla(n)ma, Ayrımcılık, Mezhep ve Etniklikler Arası Eşitsizlikler. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1).
- Alp, H. (2015). *Medyada nefret söylemi ve Çingene toplumuna yönelik ayrımcı söylemin suça dönüşme süreci*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alpman, N. (2014). *Çingenerler: Başka Dünyanın İnsanları*, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Althuser, L. (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Altınöz, İ. (2013). *Osmanlı Toplumunda Çingenerler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arayıcı, A. (2008). *Avrupa'nın Vatansızları Çingenerler*, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Aşkın, U. (2012). Çingenerler ve Sosyal Politika, *Çalışma Ortamı Dergisi*, (120), 14-17
- Atılğan, E.Ü. (2014). ‘Çinçin’ den Subay, Polis Çıkmış Mı Ki Ben Olayım?': Damgalı Mekân lar. *Kenarın Kitabı* içinde, F.Ş. Cantek (Der.). İstanbul: İletişim Yayınları
- Aytaç, Ö. (2016). Kent, Yoksulluk ve Sosyal Düzensizlik Potansiyeli. *Mukaddime*. 7 (1), 135-155.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*. (Çev. Öktem, Ü.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Becker, H. S. (2013). *Hariciler (Outsiders): Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması*, (Çev. Geniş, Ş. ve Ünsaldı, L.), Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Berger, H. (2015). *Çingene Mitolojisi*, (Çev. Sağlam, M. Y.), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Bıçkı, D. (2006). Harvey ve Castells'de Kent Sorunsalı: Politik Ekonomi Vizyonu ve Sınırlılıkları, U. Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (11), 111-130.

- Bora, A. (2011). 'Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?': Yoksulluk Kadınlar ve Hane. *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* içinde, N. Erdoğan (Ed.). İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınevi.
- Champagne, P (2015). Medyanın Bakışı, *Dünyanın Sefaleti* içinde, Bourdieu, P (Ed.) İstanbul: Heretik Yayıncılık.
- Coulon, A (2010). *Etnometodoloji*. (2. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Çakır, Ö. Sosyal Dışla(n)ma. <http://www.sbe.deu.edu.tr/dergi/cilt4.say%C4%B13/4.3%20cakir.pdf> Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.
- Çayır, K. (2012). Gruplararası İlişkiler Bağlamında Ayrımcılık. K. Çayır ve M. A. Ceyhan, (Editörler), *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde (ss. 6-14). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çayır, K. ve Ceyhan, M. A. (2012). *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çelik, K. ve Tar, Y. (2015). Samsun'da Yaşayan Romanlar: Sınırlı Sosyal Hakla Yaşam Kurma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8.
- Çingenelerin Sitesi. <http://cingeneyiz.blogspot.com.tr/p/ben-bir-cingeneyim.html> Erişim tarihi: 26 Mayıs 2016.
- D. Öztepe, N. ve Ü. Ulutaş, Ç. (2013). Bir Sosyal Dışla(n)ma Biçimi Olarak Türkiye'de Refah Hizmetlerinden Dışla(n)ma. *International Conference On Eurasian Economies*, 309-311.
- Demirtaş Madran, H. A. (2012). Temel Beklenti Etkisi: Kendini Gerçekleştiren Kehanet. K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan (Editörler). *Ayrımcılık ve Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 29-40.
- Dingeç, E. (2009). XVI. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Çingeneler, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 20
- Douglas, M. (2005). *Saflık ve Tehlike, Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi*, (Çev. Ayhan, E.). İstanbul: Metis Yayınları
- Erdoğan, N. (2002). Yok-sanma: Yoksulluk, Maduniyet ve Fark Yaraları. *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* içinde, N. Erdoğan (Ed.). İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınevi
- Erdoğan, S. (2004). Sosyal Politikada "Avrupalı" Bir Kavram: Sosyal Dışla(n)ma, *Çalışma Ortamı Dergisi*, 75
- Erkilet, A. (2013). "Düzgün Aileler", "Yeni Gelenler" e Karşı: Koru Siyaseti, Tahliyeler ve Kentsel Ayrışma. (2. Baskı). İstanbul: Müstesna Şehrin İstisna Hali içinde. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Eryılmaz, B. (1992). *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

- Eryılmaz, S., Yeşiladalı, B. ve Ayata, G. (2009). Bir Yoksulluk ve Sosyal Dışla(n)ma Örneği: Roman Kadınlar. N. Kara (Ed.). KKTC: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
- Foncesa, I. (2002). *Beni Ayakta Gömün: Çingener ve Yolculukları*, (Çev. İlyas, Ö.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (1967). *Söylemin Düzeni*. (Çev. Ilgaz T.) İstanbul: Hil Yayın
- Fraser, A. (2005). *Avrupa Halkları: Çingener*, (Çev. İnanç, İ.), İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık.
- Genç, Y. ve Çat, G. (2013). Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi, Akademik İncelemeler Dergisi, 8 (1), 363-393
- Gezgin, E. (2016). *Damgalanan Mekân da Yaşam: Bir Kentin 'Öteki'si Olmak*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev. Kuşdil, E.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Goffman, E. (2012) *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. (Çev. Cezar, B.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Goffman, E. (2014). *Damga* (Çev. Geniş, Ş., Ünsaldı, L. ve Ağırnaslı, S. N.) Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Goffman, E. (2017) *Etkileşim Ritüelleri*. Ünsaldı, L. (Ed.) Ankara: Heretik Yayıncılık
- Gökalp, E. vd. Türkiye'de Yoksulluğun ve Yoksulların Ana Akım Basında Temsili. dergipark.ulakbim.gov.tr/sosars/article/download/5000093053/5000086522. Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.
- Gökçen, S. ve Öney S. (2008). Türkiye'de Romanlar ve Milliyetçilik, E. Uzpeder, S. Danova, S. Özçelik ve S. Gökçen (Editörler). *Biz Buradayız! Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi* içinde, (129-137). İstanbul: Mart Matbaacılık Sanatları
- Göncüoğlu, S.F ve Yavuztürk, Ş. P. Sulukule Çingeneri <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423870907.pdf> Erişim tarihi: 3 Eylül 2015.
- Gönen, E., Hablemitoğlu, Ş. ve Özmete, E. (2004). Yoksulluk ve Sürdürülebilir Yaşam Kalitesi İçin Sosyal Hizmetler. K. Karataş. (Ed.) 5. *Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı* içinde. (263-270). Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi.
- Göregenli, M. (2012). Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık. K. Çayır ve M. A. Ceyhan, (Editörler), *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde (ss. 17-27). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gündoğan, N. (2008). Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele. Ankara Sanayi Odası. Ankara. ss. 42-56

- Gürses, D. (2009). İnsani Gelişme ve Türkiye. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21) s. 339-350.
- Harvey, D. (2016). *Sosyal Adalet ve Şehir*. (Çev. Moralı, M.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Howard P. Greenwald. (2007). Etiketleme. (Çev. Tatlıcan, Ü. ve Binay B.) *Felsefe Ansiklopedisi* içinde, Ankara: Ebabil Yayınları, 5.cilt.
- http://www.sulukulegonulluleri.org/images/Roman_Cocuklar-okuyacagiz-da-ne-olacak.pdf
Erişim tarihi: 7 Ekim 2018
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. (2009). *Nöbetleşe Yoksulluk: Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları- Sultanbeyli Örneği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İlhan, R. S. ve Çevik, A. (2003). Önyargıların Psikolojisi: Psikodinamik Bir Gözden Geçirme. *Nesne Dergisi*. 53-67.
- İlhan, S. & Fırat, M. (2017). Bir İnşa Süreci Olarak Çingenelik: Kuramsal Bir Çözümleme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 27 (2), 265-276
- İpek, M. (2014). Kayıt Dışı İstihdamda Küresel Etkiler ve Sosyal Örüntüler. *Çalışma ve Toplum*, 1 (40), 163-186.
- Kağıtçıbaşı, Ç. ve Cemalcılar, Z. (2014). *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*. 16. Basım. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kenrick, D. (2006). *Çingeneler: Ganj'dan Thames'e*, (Çev. Tırnakçı, B.), İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık.
- Kesici, E. (2008). *Yoksulluğun medyada temsili: gazete haberleri*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Koçak, O. ve Kavi, E. (2014). Sosyal Politika Aktörü Olarak Sosyal Girişimci Belediyecilik. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*. 3 (6), 27-49.
- Kolukırcık, S. (2005), Türk Toplumunda Çingene İmgesi ve Önyargısı, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 52-71.
- Kolukırcık, S. (2008). Türkiye'de Rom, Dom ve Lom Gruplarının Görünümü. Çelik Şavk, Ü. ve Koç, Y. (Editörler). *Türkiyat Araştırmaları* içinde, (145-155). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kongar, E. (2004). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Layder, D. (2016). Foucault ve Postmodern Dönemeç. (Çev. Tatlıcan, Ü.). *Sosyal Teoriye Giriş* içinde, İstanbul: Küre Yayınları,
- Leblebici, Ö. ve Açıllı, B.H. (2013). Kentsel Dönüşümde Kentli Hakları Çerçevesinde Dönüşüm Gereksinimi. *Kentli Hakları Bağlamında Kenti Yeniden Düşünmek* içinde. Reyhan, H. ve Leblebici, Ö. (Editörler). İstanbul: Alter Yayınları. 149-183.

- Lefebvre, H. (2014). *Mekân ın Üretimi*. (Çev. Ergüden, I.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Marsh, A. (2008). “Türkiye Çingenerinin Tarihi Hakkında”, E. Uzpeder, S. Danova, S. Özçelik ve S. Gökçen (Editörler). *Biz Buradayız! Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi* içinde, (19-29).İstanbul: Mart Matbaacılık Sanatları
- Marsh, A. (2008). Etnisite ve Kimlik: Çingenerin Kökeni, . Uzpeder, S. Danova, S. Özçelik ve S. Gökçen (Editörler).*Biz Buradayız: Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi* içinde, (19-29). İstanbul: Mart Matbaacılık Sanatları
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marushiakova, E. ve Popov, V. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çingener*, (Çev. Tırnakçı, B.), İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık.
- Mezarcıoğlu, A. (2010). *Çingenerin Kitabı*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Mollaer, F (2008). Görünmez Ötekiler: Çingener Örneği ve Ötekiliğin Dayanılmaz Hali. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 11 (44), s.253-257
- Onur, B. (1995). *Gelişim Psikolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi. 3. Basım.
- Öke, M.K. ve Topuz, S. K. (Kasım 2009) Devlet Yurttaş İlişkisi Kapsamında Çingene/Roman Kökenli Yurttaşların Yurttaşlık Algılayışı: Edirne Örneği. Erişim Tarihi: 21.12.2014.
- Önen, S. (2012). Mevsimlik Tarım İşçiliği ve Çingener. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*.4 (2), 281-290
- Özdemir, G. “Sosyal Dışla(n)ma” Kavramı Masum Değildir: İnsandılaşmanın Reddi ve İnsanlaşmaya Dair.. <http://docplayer.biz.tr/6090298-Dosya-yoksulluk-ve-sosyal-dislanma-editorler-gokhan-atilgan-burcu-yakut-cakar.html> Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.
- Özkul, M. ve Kanyılmaz, G. (2012). Yoksulluk ve Enformelleşme Bağlamında Ortaya Çıkan Bir Yaşam Tarzı: Seyyar Satıcılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 27-61.
- Pektaş, H. (2006). *Moda ve postmodernizm*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Pınar Uyan Semerci, Ayrımcılık Bağlamında Yoksulluk ve Sosyal Dışla(n)ma <http://secbir.org/images/haber/2011/01/16-pinar-uyan-semerci.pdf> Erişim tarihi: 3 Ekim 2018
- Sapancalı, F. (2007). Yoksulluk ve Sosyal Dışla(n)ma, *Sosyal Adalet İçin Ekonomi Politikaları 2. Ulusal Sosyal Politika Kongresi* içinde. Ankara: Öncü Basımevi. 237-286.

- Sapancalı, F. Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışla(n)ma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri. <http://www.calismatoplum.org/sayi6/Makale%202.pdf> Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.
- Savran, G.A. (2013). *Beden Emek Tarih*. İstanbul: Kanat Kitap
- Schütz, A. (2016). Yabancı: Bir Sosyal Psikoloji Makalesi. Ünsaldı, L. (Der.). *Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik* içinde, Ankara: Heretik Yayıncılık
- Sen, A. (2004). *Özgürlükle Kalkınma*. (Çev. Alogan, Y.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Senem Kurt Topuz, Yurttaşlık Kavramı ve Türkiye'de Yurttaşlık: Edirne Çingenelerinin/Romanlarının Yurttaşlık Algısı Üzerine Bir Araştırma (2010) <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> Erişim tarihi: 19 Eylül 2015
- Somay, B. (2012). Ayırarak Birleştirmek Mümkün Müdür?. , K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan. (Derleyenler). *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde (98-129). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Suat Kolukırık, Aramızdaki Yabancı (2004) <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> Erişim tarihi: 19 Eylül 2015
- Sunal, O. Sosyal Dışlanmaya Kuramsal Yaklaşımlar. <http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/soysal-dislanmaya-kuramsal-yaklasimlar/> Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.
- Şahin, H. (2018). Yoksulluğun Gündelik Hayat Üzerinden Analiz Edilmesinde Anahtar Bir Kavram: Hayatta Kalma Stratejileri Üzerine Yapısal Bir Çalışma. *Yönetim ve Ekonomi*. 25 (1), 133-153
- Şengül, T. ve Ersoy, M. (2003). Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Zonguldak Kentlerine İlişkin Karşılaştırmalı bir Değerlendirme. *Sosyal Hizmetler Sempozyumuna Sunulan Bildiri*. Antalya.
- Şenses, F. (2001). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şentürk, M. (2015). Dışarıda ve Dışında Olmak: Yoksul Gençlerin Mekân la İlişkileri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, (2), 169-203.
- Tartanoğlu, Ş. Sosyal Dışla(n)ma: Küreselleşme Perspektifinden Bir Kavramsallaştırma Çabası. <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuoskon/article/viewFile/1023006712/1023006234> Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.
- Temiz, H. E. (2008). Dünyada Kronik Yoksulluk ve Önleme Stratejileri. *Çalışma ve Toplum*, (2), 61-100.
- Timurturkan, M., Demez, G., Kart, E., Ertan, C., Cankurtaran, S., ve Aktin, S. (2017). "Hükümlü" Olmanın Sosyal Tezahürleri: Sosyal Dışla(n)ma, Damga ve Suç. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (20), 138-157

- Tuna M., Oguz, Z.N., ve Kolukirik, S. (2006, Mayıs), Menemen Çingenerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri: Kazımpaşa Mahallesi Örneği. Yazılı Bildiri. *Uluslararası Çingene Sempozyumu*, İstanbul.
- Tunalı, İ. (2002). *Tasarım Felsefesine Giriş*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Ulutaş, Ç.Ü. (2009). Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek. Çalışma ve Toplum. s. (2).
- Uzpeder, E. vd. (2008). *Biz Buradayız: Türkiye’de Romanlar*. Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi. İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988), *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, Cilt III/II.
- Ünal, H. (2008). Yoksul Olmak Suç İşlemek İçin Yeterli Mi?. *Türkiye’de Yoksulluk Çalışmaları* içinde, (Der. Oktik, N.) İzmir: Yakın Yayınları.
- Ünalı, H. (2012). *Türkiye’de Yaşayan Kültürel Bir Farklılık: Çingener*. Journal Of Life Sciences, 1 (1).
- Y. Cılızoğlu, G. (2011). Kitle İletişim Araçlarında Yer Alan Kurgusal Sosyal Mesajlar: Televizyon Dizilerinde Kitleleştirilen Değerlere Yönelik Bir Analiz. *Selçuk İletişim Dergisi*, 6 (4), 91-100.
- Yamanoğlu, A. M. (2006). Kent Yoksulu Gençlerin Yaşam Koşulları ve Yoksulluğun Yeniden Üretimi. *İletişim Araştırmaları*, 4 (1), 9-48.
- Yıldız, H. (2007). Türkiye’de Çingener İçin Kullanılan Kelimeler ve Bunların Etimolojileri. *Dil Araştırmaları Dergisi*, (1)
- Yıldız, N. (2008). Neoliberal Küreselleşme ve Eğitim. *D. Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*. 11, 13-32.
- Yılıgür, E. (2015). *Roman Tütün İşçileri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yılmaz, B. Yakındaki Uzak: İstanbul’un Bir Kent içi Mahallesinde Sosyal Dışla(n)ma ve Mekân sal Sürgün. http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf Erişim tarihi: 20 Eylül 2015.

7. EKLER

Ek 1. Katılımcı Formu

A.: Merhaba nasılsınız, yaşınızı medeni durumunuzu ve neler yapmakta olduğunuzu öğrenebilir miyim? Burada (Ilıcabaşında) mı yaşamaktasınız?

K51: İyiyim sağ olun siz nasılsınız? 51 yaşındayım. 3 çocuğum var. Eşim vefat etti. Sepetçilikle uğraşıyorum. Akciğer kanseri olduğum için doktor Didim'e gönderdi. Bende arada Didim'e gidiyorum eşim vefat etmeden önce Didim'den daire kiraladık orada yaşıyorum arada.

A. : Allah rahmet eylesin. Eşiniz neden vefat etti?

K51: Kanserdi kanserden öldü.

A. : Kültürünüze ya da tarihinize ilişkin bilginiz var mı?

K51: Bizim insanlarda biraz cahillik var. Ben kültürümü bile bilmiyordum çocuklarda bilmiyor.

A. : Nasıl yani kültürü bilmemek mi cahillik yoksa başka sebeplerden dolayı mı böyle ifade ettiniz?

K51: Bütün kötülükleri bizde arıyorlar ama nasıl arıyorsun ne diye arıyorsun. Şimdi benim işim gücüm iyi halim vaktim iyi ben niye kötü bir şey yapayım söyler misin bana yapmam. Neden yapayım ben bu düzenimi ne gerek var ben niye hapisanelere düşeyim.

A. : İstihdam edilme/edilememe durumuna göre mi değişti yani?

K51: Zerre geçmez aklımdan ama benim işim var gelirim şükür bana yetiyor ama işi gücü olmayanlar yapıyor yapmak zorunda kalıyordur yoksa kolay mı mapuslarda kalmak. 20 seneden beri sepetçilik yapıyoruz anne babadan öğrendik eskiden çok iyi para vardı. Ondan sonra Çin malı çıktı sepetçilik kazancı düştü.

A. : Sepetçilikten kazanç düşünce ne iş yaptınız?

K51: Sonra millet ne yapacak ben mahallemden konuşuyorum başka yerdeki Romanları bilmem. Şimdi millet ne yapacak milleti Roman oldukları için İlıcabaşı

dediğinde işe almıyorlar. Ne yaptılar biliyor musun dilenmeye başladılar. Ne yapacak iş yok tarla yok hiçbir şey yok. Dilenmek iyi bir şey mi? Ondan sonra bu uyuşturucu çıktı. Öteki iyi para kazandı öbürü de iyi para kazandı birbirlerine baka baka bu sefer uyuşturucuya döndü insanlar.

A. : Ilıcabaşında yaşadıkları ve “Roman” oldukları için mi işe almadılar. Anladığım kadarıyla bu sebeple almadıkları için “dilencilik” ve “uyuşturucu” çıktı diyorsunuz değil mi?

K51: E bak benim oğlan üniversiteyi okudu iş bulamadı. Sonra devletin işkur işleri çıktı. Pırıl pırıl gençler işkur işlerinde çalışmaya başladı o bile çok güzel oldu ki onda bile kimse bizi işe almıyor. Romanlar en geri planda kaldılar yine.

A. : Kendinizi Çingene mi yoksa Roman olarak mı ifade ediyorsunuz?

K51: Çingeneyi kabul etmiyorum ben Romanım.

A. : Çingene olduğunuz için size karşı farklı davranıldığımı hissediyor ya da düşünüyor musunuz? Size karşı kimler olumsuz ya da ayrımcılık yapıyor?

K51: Dizilere bakıyorum abartıdan başka bir şey yok sadece hakaret etmiyorlar. Sürekli dans olur mu düğünlerden düğünlere ediyoruz. Aslında sürekli göbek atsak iyi olur hareket ederiz. Ama onu öyle ulu orta yapmazsın ayıp yani. Kalksam oynasam durup dururken bu kadın niye oynuyor şaşırıldı kudurdu mu derler. Bide şey diyorlar kırmızıyı sever etsiz yemek yemezler diyorlar. Her gün et nasıl yiyelim.

A. : Bunun dışında öğretmen, devlet görevlileri ya da kurumları tarafından kötü muamele ya da ayrımcılık hissettiniz mi düşündünüz mü?

K51: Bizim saatleri aldılar Trafoya koydular neymiş kaçakçılığı önleyeceklermiş. Sadece bizim mahallede var da sadece bizim mahallede mi önleyeceklerin. Sadece Romanlarda mı önleyeceklerin. İnsanlar önce bilmiyordu herkesin saatlerini aldılar ben saatimi vermem dedim ben faturamı ödüyorum. Şimdi oraya saatimi alınca ben nerden bileyim ne yazdığını. Ben başkaldırdım vermem diye bana bakarak herkes baş kaldırdı. Neden sadece bize yapıyorsunuz diyoruz yetkililere gidin blokları da yapın o zaman tamam gelin bize de yapın diyoruz. Ben bloklara niye yapayım onlar elektrik suyunu ödüyorlar diyo. Tamam da ben de veriyorum ben bu taraftayım diye mi bu muamele. Ondan sonra ben

para toplayayım dava açalım dedim. Valiye gittik vali yardımcısı vardı o da dedi benim yapabileceğim bir şey yok anca dava açabilirsiniz dedi. Dava için para toplayayım dedim işte bizde birlik yok. Biri diyor aman bundan bir şey çıkmaz devlet bu yapar. Ondan sonra benim kızı belediyeden çıkardılar. Bilmiyorum bunun Romanlıkla bir ilgisi var mı yok mu ama çıkardılar. Politika ile alakası var her halde. Bir gün müdürler bu olay sende bitiyor dedi. Ben de biz Romanız diye bize böyle yapıyorsunuz dedim. Yok dedi öyle bir şey yok. Gel bak Kuşadası'nda bir yer var koca site sahibi dışarı yaptı elektrikçi içeriye bile girmiyor. Ama onlar istemiş olabilir siteye yabancı biri girmesin diye dedim. O zaman götür beni görücem dedim. Giderken bana yapılan kaçakçılıklardan bahsettiler. Kaç sene kaçak kullanan gazino sahipleri varmış onları anlattı. Ama kaç sene bunlar kullanmış onlara bir şey yapmamışlar bir tek güçleri Romanlara yetiyor.

A. : Peki siz bunun için bir şey yapıyor musunuz?

K51: Kızımı işten çıkardılar dava açtım. Gelecek olan gençlere örnek olsun diye dava açtım. İnsanlardaki bu inançsızlık biraz muhtardan da kaynaklanıyor çünkü bizim muhtar bu işten birşey olmaz bir şey çıkmaz diye insanları yapacak oldukları şeylerden de vazgeçiriyor. Muhtarın sözü geçer burada o elektrik davasında millete devlet bide size dava açar diyince insanlar korktu geri çekildi. Bir kere bir şey oldu mahalle yıkılacaksa yıkılsın dedi. Muhtar Türk insanların onu seçmesi tamamen romanların birbirini çekememesinden ötürüdür. Bir köy yerini düşün senelerce herkes birbirini tanır ama bir şey olduğu zaman hasetlik olur ben olmadım o da olmasın der. Her yerde bu böyledir. E burada da var. Ben kazansam da olur kazanmasam da olur ben gençlere örnek olmak için onlarda görsün Roman birinin de muhtar olabileceğini görsünler diye muhtarlık seçimlerinde aday oldum.

A. : Kendinizle ilgili hayatınızı etkileyen ne tür zorluklar yaşadınız? (barınma, eğitim, istihdam, sağlık ya da önyargı, kalıpyargı gibi süreçlerin yol açtığı damgala(n)ma, dışla(n)ma)

K51: Ben kendi işimi yaptığım için iş başvurularında bulunmadım ama oğlum çok uğraştı. Onun da söylediği şey Ilıcabaşı'nda oturuyorum dediği anda eleman bulduk ya da sonra ararız lafları oluyor. Bunu anladım Romansan ticaret işi ile uğraşacaksın çünkü öbür türlü horlanıyorsun. Ama ben bazı yerlere gittiğim zaman mesela eşim öldü onun maaşını çekmek için bankamatik kuyruğunda işim biraz uzun sürdü. Arkadan adamın biri hanım hanım sen o kartla ne yapıyorsun seni beklemek zorunda mıyız diyor. Ben napayım anca

oluyor. Sonra ya zaten başbakan da kabahat sizlere o kadar yüz veriyor. Ben ne diyeceğimi ne yapacağımı bilemedim. İnsanlar beklemesin diye sesimi çıkarmadan işimi bitirip çıktım.

Yazlığı almak istedik hoca vardı emlakçı ona gittik. Gittik gördük konuştuk her şey oldu. Ama bir akşam telefon geldi. K51 siz Roman olduğunuz için sitedekiler sizi istemiyorlar. Sen bu konuda ne diyorsun almak istersen konuş ikna et dedi. Gittim konuştum. Bizi istemiyormuşsunuz dedim insanlar kötü olabilir tamam burada hem kötü hem iyi insanlar var biz iyi olamaz mıyız? Gidin araştırın bakın bize kötü bir şeyimizi bulursanız almayın dedim. Ama topluca hepsine kötü diyorsunuz Romanları böyle yadırgıyorsunuz olmaz. Ama dedim o topluca insanlara hırsız diyorsunuz ya dedim. Bir ekmek çalışıyordur o karnını doyuruyordur dedim. Ama altında son model arabası olup da kravatu olan o takım elbiseliler var ya dedim malları götürüyorlar haberiniz yok mu? Onlardan onlara ne diyorsunuz acaba dedim. Ya tamam sen benim babamı tanımiyor musun dedim. Babamı tanıyormuş. Sordum arkadaşlık dedi onun kızılım dedim. O da git noterden satış al dedi. Siteye duyurmuşlar herkes selam veriyor. Şaşırdım hiçbir zarar görmediler.

A. : Yaşadığınız mahalleden memnun musunuz?

K51: Polis araması uyuşturucu için çok oluyor. Polis yolun girişinde arama yapıyor soruyor mesela. Sürekli arama polisin olması mahalle için sıkıntılı çocukların yetiştiği ortamda ama polise baksan işini yapıyor. Ama buraya bunun sokulması bulunmalı buraya sokaclar maşa esas üreticiyi bulmak temel çözüm onu bulmak. Uyuşturucu ile anılıyor ya mahalle. Belediyenin düzenlendiği kültür gezisi vardı. Ben de oraya gidiyordum. Oğlum bizim evin ordaki depoda çalışıyor. Orda çalışırken polisin bir arabayı kovaladığını görmüşler. Tam bizim deponun önünde kaza yapıyorlar. Polis önünü kesince kaza olmuş. Arabanın içindeki çocukları dövmeye başlamışlar. E bizim depodaki çocuklar iki kişi ne oldu diye çıkıyorlar. Kavga var diye telefonları çıkarıp çekiyorlar. Sen bu sefer polisler görüyor bunlar çekim yapıyorlar. Sen bunları yakala telefonu kır çocukları bir güzel dövüyorlar. Ondan sonra bütün mahalleli polislerin üstlerine yürüyorlar. Ben bilmiyorum benim haberim yok. Beni akşam arıyorlar ama ben yoldayım. Burda olsaydım iyi de olabilirdi kötü çünkü senin çocuğunu dövüyorlar. Sen karışırın ister istemez senin çocuğunu dövüyorlar. Ki benim çocuğumun hiçbir suçu yok ha suçu varsa telefonla çekim yapmak. Çocuğumu öbürleri ile bir tutup bide nezarete götürüyorlar. Ben geldim rapor aldılar mı dedim yok doktor rapor almamış bende doktora götürdüm muayene ettirip rapor aldım. Ve gittim polisi şikayet etmeye kimse yardımcı olmadı e bilmiyorsun da böyle

şeyleri. Soruyorsun yardımcı olmuyorlar da biliyor musun çok kötü cahillikte. Ya napcam napcam dedim avukat tuttum. Gittik dilekçe verdik savcılığa ben konuştum. Benim oğlumun suçu yok benim oğlumun neden dövdüler dedim. Tek suçu var telefonla çekim yapması dedim. Eğer çekim yapmanın cezası varsa cezama kabulüm dedim. Hala dava sürüyor neymiş komşularımız bizim hakkımızda konuşabilirmiş. Yani şahitleri kaile almıyorlar. Onlarda oğluma dava açtılar. Neymiş insanları azmettirmiş diye dava açtılar. Telefonla çekmenin neresi azmettirme. Oğluma kızdım niye çektin diye o da sivil polis olduğunu anlamamış zannetmiş insanlar kavga ediyor. Avukat dedi şahitlerimizi kabul etmiyorlar. Ama insanlar görmüş neyini kabul etmiyor.

A. : Son olarak mahalleye sunulan hizmetten memnun musunuz? Eklemek istediğiniz bir şey var mı?

K51: Belediye sarı minibüsleri göndermiyor buraya mesela. Belediye bizi kabul etmiyor. Bizimle konuşmuyor. Taziye evi istedik belediyeden olmadı.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Pakistan Sarıkaya

Doğum Yeri ve Tarihi : Muş/25.10.1992

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Sosyoloji, Adnan Menderes Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrenimi: Sosyoloji, Adnan Menderes Üniversitesi

Bildiği Yabancı Diller : Yok

Bilimsel Faaliyetleri

Makaleler

Bildiriler

-Uluslararası :

-Ulusal : 1-3 Aralık 2016 ODTÜ VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi Farklılıklar, Çatışmalar ve Eylemlilikler Çağında Sosyoloji - Türkiye Çingenelerinin Mekân sallığı: Tecrit Mi? Tercih Mi?

Katıldığı Projeler :

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl : ADÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü-2015

: Didim Fen Akademi Özel Öğretim Kursu-2016

: Aydın İyi Dersler Özel Öğretim Kursu-2017

İletişim

E-posta Adresi : pakistansarikaya@hotmail.com

Telefon :05349609298